

2

2007

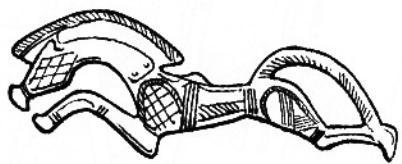
Демократиян наңзахаң хүчамиәт сепсең маджон
аэзсөйттөң дөр балымаңдың тон сөрибарының амш
қзы исказылған үсілінхасаң барың да жәйтіа.

ВЛАДИМИР ЛЕНИН

MAX АУГ

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2007

MAX ДҮГ

2
'07

Журнал цәуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКАÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сәйраг редактор – ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис
Поэззи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы ахсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2007

НОМЫРЫ ИС:

АЕГЬУЫЗАРТЫ АЕХСАРБЕГ: 85 АЗЫ

<i>АЕГЬУЫЗАРТЫ АЕхсарбег. Барысби ферхәңцыд.</i> Радзырд	6
<i>ГУЫРИАТЫ Зәелинә. Цардәй ист фәлгонцтә</i>	13
<i>ТЕДЕТЫ Ефим. Фәндү мә...</i> АЕмдәзәвгәтә	19
<i>АГЬНАТЫ Гәстән. Ныхас мә фыртимә.</i> Элеги. Кәрон	28
<i>ХОЗИТЫ Макар. Нәе чысыл хуртән.</i> АЕмдәзәвгәтә	81
<i>ЦЪОЙТЫ Хазби. Былкъахыр амонд.</i> Новеллә	84
<i>ТЛАТТАТЫ Бексолтан. Бодзыры хабәрттә</i>	98
<i>ХЪАНЫХЪУАТЫ Савели. Ахудинәйттә</i>	100

АДӘЕМОН СФӘЛДЫСТАД

Таурағтә	105
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	115

УИДӘГТӘ

«Ирон газет» фыста	127
---------------------------	-----

АХУЫРГӘНӘГӘН АЕХХУЫСӘН

МЗОКТЫ Асләнбег. Нәе дуджы номдыд дирижер	131
--	-----

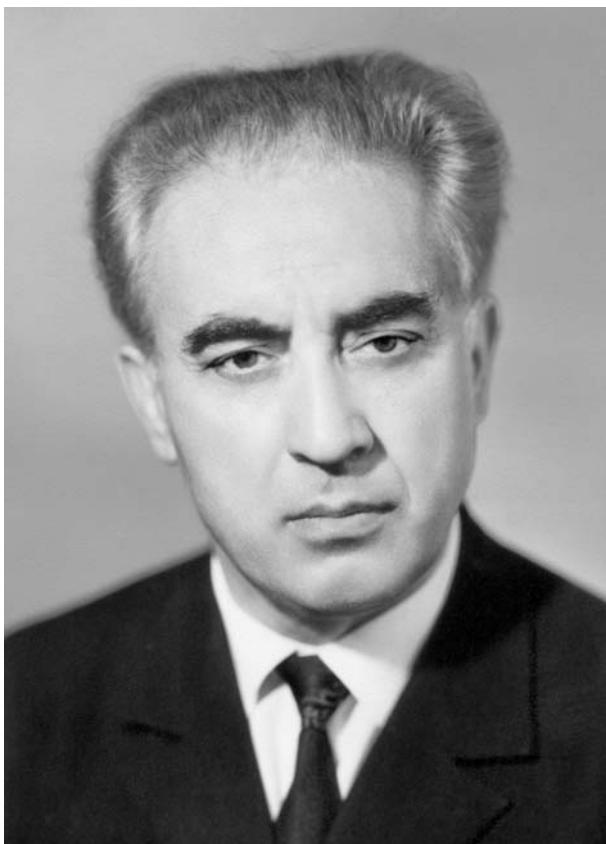
АРВИСТОН

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ	155
------------------------------	-----

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ	166
------------------------------	-----

*Журналы авторты хъуыдыйтимә редакци
алкәәд разы нәе вәййи*

ЖЕГЪУЫЗАРТЫ ҢЕХСАРБЕГ: 85 АЗЫ

БАРЫСБИ ФЕРХӘЕЦЫД

Радзырд

Барысби зындгонд адәймаг наэ уыд. Адәм сәзәрдым кәй бадартаиккөй, ахәм хъуыддагәй ницы сарәзтә. Фәлә дзы әтгады хабар дәр никүы райхъуыст. Кәддәриддәр уыди тарәрфыг, хъуыддагхуыз. Цыма әппәт адәмы сагъәс дәр ууыл әрәнцад, афтә дардта йәхи. Бирә дзурын наэ уарзта, салам дәр ләвәрдта хәрз цыбырәй: «Хуыщауәй арфәгонд у». Күңи фембаргәдәр, уәед ай ноджы фәцыйырдәр кодта әмә-иу әнәвдәлонхуызәй загъта: «Арфәгонд у».

Цыбырдзырдәй, йәхихән әңцад әңцойә шарди Барысби, разы уыд йә цардәй, йәхихицәй. Әвәццәгән, афтә әнәмәтәй арвыстаид йә бонтә, кәм күиста, уым иу бон профцәдисон әмбырд күңи наэ сарәзтайккөй, уәед. Уыцы әмбырды күулы газетән әвзарын хъуыд ног редактор.

Барысбимә чи күиста, уыцы кәстәр фәсивәдәй иу, Хъайти, хъазән ныхәстә гәнаг уыди. Барысбийыл дәр «уәрпә-былдыхъ» уый сәвәрдта. Цыма, дам, йә уәрпә алыгъыд, иудадзыг уый каст кәнен. Хъайти та ныр дәр әмбырды әдыхстхуызәй күулын баштой кодта әмә чызджытәй иумә йә цәст аерныкъуылдта, ома иумә ацәудзыстәм, зәгъыгә. Әмбырд тагъиддәр күңи фәцадаид, уый йә тынг фәндыд. Уымә гәсгә, сәрда-риуәгтәнәг күйдәр афарста, редакторәй кәй равзарәм, зәгъыгә, афтә әваст фәхъәр кодта:

— Барысбий! Барысбийы равзарәм!

Барысби бадти Хъайтийы хәдфарсмә әмәк кәдәмдәр къуым-мә әдзынәг қаст. Йәк ном куы фехъуыста, уәд йәк мидбынаты фесхъиуәтга кодта, фәләк уайтагъд йәхиуыл фәхәңди.

— Ницы йын у, — йәк хъустыл әрцид Барысбийән.

— Бәззы, — загътой Җалдәрәй.

Адәм сразы сты Хъайтийы фәндоныл әмәк къулы газеты редакторәй равзәрстай Барысбийы.

Әмбырды фәстә профцәдисон комитеты сәрдар Садуллаә фәситди Барысбимә әмәк йын загъта:

— Ахъуыды ма кән, демә чи кусдзән, иу ахәм әртә адәй-магыл әмәк мын-иу сәе райсом фехъусын кән. Абон нае сарәхс-тыстәм, әндәр сәе әвзарын әмбырды хъуыд, бәргә. Фәләницы кәнни, әз семә банихас кәндзынән әмәк әвәстиатәй күсын райдайту.

Садуллаәйән йәк зәрдә ләмәгъ уыди. Ныр та йәк хъыгдарда-та әмәк Барысбимә сагъәсхуызәй бакаст. Ног редактор та йәк афтә бамбәрста, цыма йын уый зәгъынмә хъавыд: «Цырд фәләуу, стыр хъуыддаг дын бакодтам дә бәрны, әмәк дыл сайд ма ’рҖәуәд».

Барысби дызәрдыйджы бафтыд. «Стыр уаргъ мыл әрәвәрд-той әмәк куыд бакәноң? — хъуыды кодта йәхинымәры. — Кәй равзарон мәхицән әххуысгәндҗытәй? Чи разындзән ахәм ахсджиаг хәсү акка?»

Уыць изәр Барысби уыдис уәлдай хъуыддагхуыздәр. Фәлә, уәддәр сәе хәдзармә куы әрбаздәхт, уәд иннае хәттытәй хъауджыдәр йәк мидбылты баҳудти. Ууыл йәхинымәры чысыл нае бадис кодта Барысбийы бинойнаг, йәк сәрыйхъуынтыл афонәй раздәр халас кәмән әрбадти, ахәм тәнтъихәг сылгоймаг. Әрмәст йәк ләджен бафәрсын нае бауәндыйд, цы хорз сыл әрцид, уымәй.

Барысби уатмәк куы баҳызт, уәд йәк пъалто раласта, әркәстытәй йәм кодта, йәк къух ыл арәхстгай әрхаста, стәй йәк къуымрабын рагъенныл әрцауыгъта. Йәк шляпәйыл бафу кодта, кәд ыл ницы зынд, уәддәр, стъолыл әй әрәвәрдта, йәхши әруагъта, чысыл баз әвәрд кәуыл уыд, уыць къәләтджын бандоныл әмәк та хъуыдты аныгъуылд, мәхицән әххуысгәндҗытәй кәй равзарон, зәгъгә.

Йәхинымәры иугай әвзары ие ’мкусдҗыты.

«Того, — хъуыды кәнни Барысби. — Нәе, уый әгәр әрыгон у

нырма, нә бәэзы. Уәд та Тебо?.. Нә, уый та әгәр зондажын у. Аләмә дәр дәсны у. — Әмә үәзәрдил әрбаләуыд, иу-цалдаәр хатты Тебойә сә хиңау куыд әппәләйд, уый. Ноджы, ныхас кәнгәйә, әмбисәндтә дзураг у. Фарон әмбырды куыд загъта...

Алы бон, дам, каркәй цәрыны бәсты иу бон уасәгәй аңәрын хуыздәр у. Адәм ыл тыңғ фәхудтысты. Әмә уый үң әғъдау у? Искуыдәр ма ахәм әмбисәндтә фәдзуринц әмбырды? Политикон әғъдауәй уый стыр рәдыйд у. Йә амонд уыд, әмә нәм уәлдәр хиңаудәй ници фәцис, әндәр дзы стыр бәлләхтә раудаид».

Бинонтә раджы бағынәй сты, фәлә ма Барысби стъолыл әвәрд чысыл ңырагъы рухсма аразы номхыгъдәтә. Тетрады әртә сыйфы мылгәйтә әмә нәмтәй байдзаг сты, уәддәр нәма ары зәрдәмәдзәугә адәймаг.

— Тего, Тебо, Мысырби, Сәрәби, Мысырхан, Арыпхан. Уәд та Ксения?

Йә цәститыл ауад хъәлдәзәг, худәнбыл цъәхдзаст чызг. Әрәджы техникум каст фәци. Фәскомцәдисон у.

«Нә, нә, уый дәр нә сарәхсәдзән. Уәлдайдәр та сылгоймаг. Иудадзыгдәр хъәрәй фәхуды. Уый әнәмәтдинады бәрәгтәнән у. Айфыщаг дәр ма фәскүист чызджытимә мә цурты аивгүүйдөй худгә. Әмә, үымә, ңауыл худт? — хъуыды кәнни Барысби. — Цирчы, мыйтай куынә уыд. Цирчы иу хатт, арыгон ләппүйә, мәхәдәг дәр дзәбәх ахудтән. Фәлә къулы газет цирк нәу — къулы газеты хи-хи-тә әмә ха-ха-тә ницәмән хъәуынц», — алый кодта Ксенияй хыысмат дәр.

Аразы та дарддәр номхыгъд.

— Арис... Зәронд кусәг, ахуыргонд, дзырдарәхст, йе 'мәллтты әхсән каддажын. Ноджы тәрсгә дәр никәмәй кәнни, суанг нә хиңауен үәхицәй дәр, үә зәрди үң уа, уый уыциу цәлхъ нылласы... Нә, уый дәр үәхионтә кәндзән. Коммәгәс нә уыдзән.. Уәд Лолаты Сандыр та? Сабыр, әнәмаст адәймаг, үә сәр ын куы асәттاي, уәддәр дәм фәстәмә не сұзурдзән.. Гъе, уымәй үң зәгъыс, уый зәгъ!

Иуцасдәр рәстәг ма ңауылдәр ахъуыды кодта. Йә зәрдиыл әрләууыд, Сандырән кәддәр үә мадырвадәлтәй чидәр ахст кәй уыд, уый. Әнхъәлдән, үима кулакгонд дәр уыдысты? Әмә уәдә куыд? — фәрсү үәхи Барысби. — Иски куы зәгъя, къәр҆хъусдзинад нә равдыста нә редактор, зәгъгә, уәд та? Уәвгә, ахәм ләг иуырдыгәй хорз у, дзәгъәлдзырд къаддәр кәндзән, әнцондзурән әмә коммәгәс уыдзән. Фәлә уәддәр...

Цәй, мәнә тетрады рәгъ баннымайон, «бәэззы»-«нә бәэззы» кәңгәйә. Кәд фәстагмә «бәэззы» рауайа, уәд әй ныуудаздынән.

— Бәэззы, нә бәэззы, бәэззы, нә бәэззы... Бәэззы! Иу уал дзы ис!

Бады Барысби. Дылкаг кәркуасәнтә дәр аивгъуыттой. Бинонтә фынәй кәнынц. Стыр нәл гәды Барысбийы стъолыл йәхі әруагъта әмә, цыма хәдзары хицауы бахъыгдарынәй тәрсы, уйайа йәхинимәр хъуыр-хъуыр кәны. Йә дыууә тымбыл ирд ңәсты ныццарәзта Барысбимә. Уымән йә разы тәбәегъы карчы сгуыйы әхсынәнтә. Гәды йә мукъутә хәрдмә схъил кәны, тәбәегъмә смудәгату йәхі байвазы, стәй та Барысбийырдәм йә ңәстытә разилы, фәлә тәбәегъмә бавналын нә уәндү. Уәдәй нырмә дәр ыл дыууә ңәфы ауади.

Гәды ацы изәр нал әмбары йә хицауы. Иннае изәртү ләг күистәй куы әрбаңауы, уәд, кәд исты сдзуры, уәддәр әеппәтү фыщаг уымә. Йә уәрагыл әй әрбадын кәны, йә къухәй йә сәрфтытә сисы. Уәд, цымә, ацы 'хсәв цы кодта? Цы кәны стджытәй та?

Әмбаргә у гәды. Фыщаг аз, мыйиаг, нә ңәрү, мысты сәртә бирә бахордта әмә зоны, стджытә кәнә күйдән аппарынц, кәнә та сә гәды бахсыны. Барысбитәм та күйдә нәй, әмә кәддәриддәр йәхі хай фәвәййинц. Гәды фырмонаңәй тәбәегъмә зулмә бакәсү әмә та ье 'взагәй йә билтә асдәрү. Цы кусы, цымә, уйибәрц йә хицау, иннае әхсәвтәй хъауджыдәр? Әмә цыма Барысби гәдйы хъуыдитә әмбары, уйайа сындағгай дзурь.

— Дәуән та цы у, цы мәт дә ис, дәхі бафсад әмә зарджытә кән. Дәуән әнцион у, мыст куы 'р҆цахсай, уәд дә күйд фәндү, афтә дзы фәхъяз, фәндү дә — ауадз әй, фәндү дә — бахәр әй. Дәуән әнцион у, фәлә әз куы фәрәдион, ахсджиаг хъуыддаг кәмән не 'мбәлы, ахәмтән куы бабар кәноң, уәд уымәй мәхі стыр фыбылызы әфтауын. Күсджытә әевзарын зонын хъәуы, күсдҗытә! Бамбәрстай?

Хъуыдиты аныгъуылд Барысби, йә зәрдыл та әрбаләууыд Садулләйы ңәстәнгас. Уый йын кәд бирәтә нә загъта, уәддәр әй хорз бамбәрста, фәлтәрд у Барысби, сайд ыл не 'р҆саудән. Әмә та ногәй фыссы, нымайы, дзуры йәхинимәрү. Әртә уал ын бәргә баисты. Сандырыл ма ноджыдәр дыууә бафтыди. Иуы дзы уәлдай хуыздәр зоны. «Сабыр ләг у. Хәйрәгимә дәр ба-фидиаудән. Ахәмимә кусән уыдзән — фәстәмә сым дәр не 'скәндән. Уәдә әртыккаг дәр хиуылхәңгә у. Гъе, әрмәст,

әвәеццәгән, ахуыргонд нәу. Әмә дзы цас ахуыргонд хъәуы, әниу мәхәдәгәр дәр академи, мыйиаг, куы нә фәдән каст. Әгъгъәд уал фәуәд ахсәв, райсом ма сәм ноджыдәр әркәсдзынән. Документтә сын бацәттә кәндзынән, хицаудәй сын характеристикә райсдзынән», — бауынаффә кодта Барысби.

Йәе дзаумәттә раласта, йәе чыссәе йәе нывәрзәны бын бакодта. Тагъд нә бафынәй. Әхсәв-бонмә та йәе анахъинон фынтае әңцой нә бауагътой. Иуахәмы йәе фыны бынтондәр стыхстис — цыма йын цыдәр йәе риу нылвәста әмәе йәе хурх кәны. Ныхъхәр кодта әмәе әваст фехъал. Ракаст, әмәе гәди йәе риуыл хүйссы. Барысбийы хъәрмә уый дәр фехъал әмәе пъолмә асәррәтт ласта.

Ләг нал бафынәй. Раджы систад. Йәхи барәвдзытә кодта, дысон цы номхыгъд сарәэста, уымәе ма ноджыдәр иу хатт әркаст әмәе йәе арәхстгай йәе дзыппы нывәрдта. Рацыд. Кәртмә куы рахәецә, уәд ма йәе зәрдыл әрбаләууыд, йәе чыссәе йәе нывәрзәны кәй ферох, уый. Цырдгомау фездәхт фәстәмә, тыппыр әхцадон райста, әртыгтай сомтә дзы сласта, дыууә хатты сәе банимадта, әмәе ие 'фсинмә бадзырдта:

— Мәнәе дын әхца. Дзиңда иу джиранка нә фаг у, уымәй фылдәр ма балхән. Әхсир дәр нын иу литр фаг уыдзән, — йәхәдәгәг йәе худыл дәләмә әрхәңцид әмәе йәе күистмә араст.

* * *

Барысби йәхицән әххуысгәнджытәй кәй равзәрста, уыдоны ныхмәе ници ницы загъта әмәе сәе әртыккаг изәр фәскүист бухгалтерты уатмә әрәмбырд кодта. Раст әхсәз сахаты әмәе әртын минуты куы уыд, уәд йәе бынатәй систад, ие 'мбәлтты раз әрләууыд хъуыддагхуызәй әмәе загъта:

— Сымахмә, әмбәлттә, әрхауд стыр агуулак. Әз уә мәхицән равзәрстон әм... — фыццаг әмкусджытә зәгъинаг уыд, — әххуысгәнджытәй. Мах абон кусын райдайдзыстәм. Ныртәккә уал уә базонгә кәндзынән, къулы газет цы у әмәе йәе хәстә цы сты, уымәе...

Барысби доклад кәнын байдыртта. Йәхәдәгәг дәр сәе нал хъуыды кәны, йәе ныхәстә кәңәй сфыста, уый.

— Әмбәлттә! Къулы газет уадзын стыр ахсджиаг әмәе каджын хъуыддаг у. Революцийы агъоммә кусджытән әмәе зәхкусджытән къулы газеттә уадзыны бар нә ләвәрдтой...

Барысбийы уырнында, уыщы ныхәсты фәстәе йәе әххуысгәнджытәе

уәлдай бәлвирдәр кәй бамбардзысты, сә размә цы хәс ләууы, уый. Фәлә Сандыр цыдәр әнәуагхуызәй йә мидбылы баҳудт, иннаетә дәр сә худын тыххәйты ураәттой. Уый йын хъыг күйинә уыд, фәлә сәм ницы сәзырдта. «Әз уә әрцахуыр кәндзынән фәстәдәр», — скарста йәхинимәры.

Дыккаг бон бавнәлттой газет уадзынмә. Әмә ноджы әмбисондәр та уәд фесты Барысбий әмбәлттә. Сә иу ын тетрады дыууә сиғы լыстәг фыстәй йә разы әрәвәрдта:

— Нә күистуаты чызийә фезмәлән нәй, әмә уый тыххәй ныффиистон... Мәнә ма ацы уацхъуыдмә әркәс.

Барысби гәххәтт райста. Уәдәй йә ныртәккә ацарапттытә кәндзынән, зәгъгә, рагацу ставд сирих кърандасмә февнәлтә әмә Сандыры фыст тагъд-тагъд кәсын райдыртта. Әвзаджы әгъдауәй дзы йә бон ницы ссарын баци. Фәлә, цас дардәр каст, уыйбәрц тынгдәр йә сәр тылдта. Кәронмә күы ахәпцә, уәд, цыма әнахъом сабитән зонд амыдта, уыйау загъта:

— Нә, нә, уый гәнән нәй. Ди Асланы тыххәй фыссыс, уый та нә хиңауы хәдивәг Аким Сулеймановичән йә тәккә... — Барысби ферхәңцид. — Әз ыл мәхәдәг ахъуыды кәндзынән, әркәсдзынән, фендзынән... Әхсәнады хъуыддатмә бәлвирд кәсын хъәуы. Ахәм уацхъуыд раудзыны размә бәстон аныхас кәнын хъәуы нә разамонджытимә. Әз хорз зонын, күйд вәййы, уый... — Йәхәдәг йә билтә сиңчыил кодта, цыма туаг ахсынцы аууылдта, уыйау.

Фәлә Сандыр не 'сразы.

— Ау, Аким Сулеймановичы әрдхордән йә кад дәлдәр фәүздән, әви нә күист февзәрдәр уыдзән? Нә дә әмбарын...

Барысби ма йын цыдәр зәгъынмә хъавыд, фәлә уәдмә, бынтон сабыр кәй хуыдта, уый дәр ын йә цуры дыууә сиғыл ставд, әңционәмбарән фыстәг әрәвәрдта.

— Мәнә уый та әз ныффиистон. Нә хиңауы хәдивәг Аким Сулеймановичы тыххәй. Гуимиры у әмә йын уый әргомәй зәгъын хъәуы. Бирәгъы цәстәй цәмән кәсы кусджытәм? Хиңауән йәхи афтә дарын не 'мбәлы.

«Диссәгтә!.. Ничи йәм кәсы, әз та йә әппәтәй сабырдәр хуыдтон», — тарәрфыгәй бакаст Барысби ныхасгәнәгмә. Аким Сулеймановичән йе 'рдхорды тыххәй цы уацхъуыд ныффиистой, уый фәдил хиңауы бафәрсинаг уыд, фәлә ма ныр та кәй бафәрса? Әмә, аениу, уыцы гәххәттән искәмә равдисән ис? Уый цас тагъдәр сәфт әрцәуа, уыйас адәймаг әнәмастәр

уыдзән. Івәестиатәй йә аскъуынид, фәләй йә чи ныффииста, уый цур күйд? Стыхсти бынтондәр Барысби.

— Ёрра сыйстут, әви уыл цы әрцыд? Уый та цы хонут, нә хиңауы хәдивәджы газеты күйд раудазәм? Иськуыдәр ма уый әрцыд? Нә, уымәй Аким Сулеймановичы авторитет фәкъаддәр уыдзән, уый та күистутатән әмә суанг паддзахадән дәр стыр зиан у. Бамбәрстат мә әви нә?

Фәләй ие 'мбәлттә, уыцы ныхәстә чи бамбара, ахәмты каст нә кодтой.

— Кәд махән газет уадзын бабар кодтой, уәд нын хъумә ныхасы бар дәр уа! Стәй, Барысби, фылдәр адәм цы зәгъой, уый қәнын хъәуы, — дзырдта әспәтты сабырдәр.

«Адоммә адәймаг йәхи куы нә фәбирагъ кәна, уәд дзы фәхынджыләг кәндзысты», — ахъуыды та кодта йәхинимәры редактор әмә фидарәй загтъя:

— Ёз афтәммәй нә бакусдзынән сымахимә. Уәвгә, мәхі аххос уыд, Җәмән уә әзвәрстон, куына арәхсүт, уәд. Ёз уә тәккә абон уә бынәттәй фелвасдзынән! Ахәм ахсджиаг күисты аккаг не 'стут.

Барысби күйд әнхъәл уыд, афтә нә фәтарстысты ие 'мбәлттә. Тәрсә нә, фәләй иыл худәгәй дәр бакъәцәл сты. Барысби фырмәстәй рафыхт. Җавәрдәр карз ныхәстә сын зәгъынмә хъавыд, фәләй уыцы сахат дуар фегом әмә дзы дисхузызәй әрбакаст әфснайәт ус.

Сылгоймаг сә ахәм хузызы кәй федта, уый иын фырмәстәй йә Җәстисты туг абадын кодта, йә хурхыуадында та иын ахгәдта. Ферхәңцид Барысби әмә сдзурын нал бафәрәзта.

...Цалдәр боны фәстә күулы газеты раз кусдҗытә әмбырдтә кодтой, Җәуылдәр хъәрәй худтысты.

— Ёмәй иубон әмбырды редакторәй куы равзәрстам... Гъе, дә мард фесәфа, Сандыр, ахәм ма дзы ныптырхәнгә уа? — хъәрәй дзырдта кусдҗытәй иу.

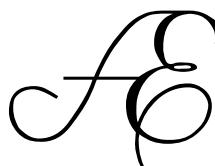
— Ёмәй редактор нал у Барысби? — ие 'мбалы уәхсчы сәртү бадзырдта дыккаг кусаёт.

— Нә ие уыныс, бынәй дзы Сандыры ном фыст кәй ис, уый?

— С-с-с, «уәрцц-былдыхъ» уә фехъусдзән, — кәл-кәләй ныххудт Хъайти, фәстәма фәзылд әмә дуармә әввахс Барысбийи сәргүүбырәй ләугә ауыдта.

ЦАРДӘЙ ИСТ ФӘЛГОН҆ЦӘ

Гъуызарты Әхсарбекән фәндәйәм азты кәрөн журнал «Мах дуг» рауагъта йә фыццаг роман «Хурхәтәны», 1964 азы та йын уыцы роман рацыд хицән чиныгәй. Адәм ын скодтой хорз аргъ. Фәстәдәр 1971 азы та уацмис тәлмаңғонд әрцыд уырыссаг әвзагмә, амәе йын уый стыр ахъаз фәцис чиныгкәсджыты нымәец фәфылдәр кәнүнән.

Әхсарбек әхсәнадон күист бирә фәкодта, уый йын стыр әххуыс уыд ие сфералдыстады дәр. Әгъуызары-фырт фыста, йәхи цәститәй цы федта, хорз цы зыдта, уыдаттыл.

Әхсайәм азты уырыссаг литератураһы фәзынд «хъәууон прозә», зәгъгә, ахәм әмбарынад. Афтә хуыдтой, хъәуәй чи рацыд амәе хъәууон царды тыххәй чи фыста, уыцы фысджыты прозаикон уацмистә. Уыдон уыдысты В.Астафьев, Е.Носов, В.Шукшин, В.Лихоносов, В.Распутин, В.Овечкин, О.Кожухова, И.Акулов, В.Измаилов амәе әндәртә. Әниу аәрмәст хъәууон цард нә уыди сә ныхасы сәр. «Освещая проблемы колхозной жизни, писатели вторгались в сферы политические и философские, идеологические и нравственные, затрагивали коренные вопросы современного общественного

бытия. Да это и естественно, ибо деревня оказалась местом, где конфликты, порожденные трудностями современного периода социалистического строительства, проявлялись наиболее резко»¹.

Уырыссағ литературағы әндәвдад зыны, уыңы рәстәеджы ирон фысаджыты үацмыстыл дәр.

Роман «Хурхәтәны» әвдисы ирон хъәуы цард йә вазыгджын уавәртимә, раст әмә хәрамы 'хсән карз тох, ләджен хәс йә адәмы әмә падзахады раз, хуыздәр цардамондыл тох. Бирә ахсджаиаг фарстытә әвәры чиныгкәсәдҗы размә Әхсарбек әмә сын дзуапп дәр ратты аивады әвзагәй.

Роман «Хурхәтәны» архайы бирә коммунисттә. Уыданәй алқәмән дәр ис йәхи цәсгом, йәхи хысмет, ис ын цард әмә әхсәнадмә йәхи цәстәнгас. Иуы дзы иннәимә нә фәхәццә кәндзынә. Стәй ма дзы иу хъуыддаг ис — се 'ппәт фәзминаң не сты. Әмә уый «... фыссәдҗы ләмәгъдинад нәу, фәлә ууыл дзурәг у, әмә автор цәй тыххәй фыссы, уыңы хъуыддәгтә хорз зоны»².

Зәгъын хъәуы уый, әмә уыңы рәстәеджы фыст үацмыстән критиктә аргъ кодтой политикон уынаффәтәм гәсгә. Үацмысы хәс уыд: «Формировать, возвышать духовные потребности человека, активно влиять на идеально-политический и нравственный облик личности»³. В.Тендряков та зәгъы афтә: «Я считаю, что произведение не должно подменять лакировкой и парадностью критику тех зол, которые нам мешают идти вперед»⁴. Аңы домәнтән дзуапп ләвәрдта роман «Хурхәтәны» дәр.

Уавәр иууыл рәвдзытәй нәу колхоз «Сырх Кавказ»-ы. Нәма байгас сты хәсты хъәдгәмттә. Фәлә хъуыддаг әрмәст ууыл нәу. Колхозы сәрдар агәр хивәнд у, кәны әрмәст йәхинтә, никәмә хъусы. Хәдзарарад әдзәллагмә кай әрцыд, ууыл тынг нә мәт кәнүү, тынгдәр тыхсы ууыл, цәмәй министрадмә, обкоммә хорз хабәрттә хъуыса колхозәй, цәмәй йәхи уд уа әдыхст. Ахәм уагыл куыстый әмә цардысты бирә разамондҗытә. Хәңгәмдән ахәм принципыл: цалынмә хицау дән уәдмә, мә къухы цы бафта, уый хъуамә растигъон. Хъыгагән ахәм принципыл хәст сты абоны хицауадән дәр сә фылдәр хай. Цалынмә хицауады бынаты фәбадынц, уәдмә сә зонд, сә хъару саразынц фылдәр пайда ратонынмә.

Әвәццәгән, Тулдзыны хъәуы цәрдҗытә сә колхоз «Сырх

Кавказ»-ән Дудиаты Хъәләмымрзәйсәрдараң куы әвзәрстой, уәд әм уыди ңавәрдәр фәзминаг миниуджытә. Фәлә сәрдар куы сси, ңәрәнхостә йә къухмә куы баҳаудтой, уәд ыл әраембырд сты козбау адәм, әвәлмонәй хъәлдзәг әмә әфсәст цард чи уарзта, уыдон. Нә разынд Хъәләмымрзәмә хъару уыданы ныхмә әрләууынаен. Афтәмәй ңадәггай цыыфձасты смидаң ис.

Хъәләмымрзә не 'мбары магусайә ңәлуарзаг Слонаты Микъайы митә, хъусы йын әрмәстдәр йә козбау ныхәстәм әмә сә арф исы йә зәрдәмә. Ахәм ныхәстимә ңәрын ын әнцондәр у, уыдан ын әхсызгон сты әмә йәхәдәг дәр ахәм уыд, кодта ңәстмәмитә. Райкомы секретарь Азәмәтән ләвәрттә кодта, ноджы ма йын йә ус хәстәг дәр разынд. Иу дзырдәй, Хъәләмымрзә дәр Микъайә фәсте ницәмәй зад уыцы хъуыдаджы. Романы ис ахәм ныв: Хъәләмымрзә дзаг фынгмә әрбахуыдта райкомы хайады хицау Алыбеджы. Чи у уый та? Хъәләмымрзә әмә Микъайә дард чи не 'рләудзән, ахәм ды-дзәсгом чиновник.

Алыбег әй куыд фехъуса, афтә Хъәләмымрзә сидт раугъ-та Азәмәты ңәрәнбоны тыххәй, әмә йә сидты кәд әңгәт коммунисты миниуджыты тыххәй дзуры, уәддәр йә алы ныхас дәр кәны йәхи пайдайән: «Мә хәләрттә! Max минас кәнәм наә зәрдәйи дзәбәхән... Фәлә мах стыр рәдыд әруа-дзиккам, афонмә дәр йә зын күистәй, йә сагъәстәй чи нәма фәхицән, уый куы наә әрхъуыды кәнникам, уәд. Әмбарут мә. Әз сидын Азәмәты ңәрәнбоны тыххәй. Бауырнаәд уә, мә хәстәг куы наә уаид, уәддәр афтә зәгъин»⁵.

Хъәләмымрзә зоны, Алыбег райкомы фыццаг секретары хәстәг кәй у, уый. Микъя бамбәрста ие 'рдхорд Хъәләмымрзәйсүз хин ми, әмә уый дәр нал бацауәрста козбау ныхәстүл. Афтә зәгъы Алыбегән: «Хорз ләг адәмы ләг вәййы. Адәмы сәрүл дәхи хәрыс, дә удыл наә ауәрдис әмә адәмы хурәй бафсәд». Нә бафәрәзта уыцы мәнгард миты ныхмә әрләу-уын Алыбег, суанг ма сын зәрдәтә дәр бавәрдта: «Тәрсгә ма кәнүт. Райком кәддәриддәр уә фарс уыдзән».

Хъәләмымрзә әмә Микъя цардмә кәсынц пайдайы ңәстәй, әмә уымә гәсгә қәрәдзийи хорз әмбарынц. Колхозы сәрдарән ацы колхозон йә хәлар уыди. Сә ахастдзинәдтәм гәсгә фенхъәлән ис, әмә иннә колхозонтимә дәр афтә лымән у, ахәм аргъ сын кәны. Фәлә хъуыдаг афтә наәу.

Колхозонты ницәуыл нымайы, семә дзуры гуымиры әвзагәй. Фәлә йын алцыдәр тади, уымән әмәй йә ныхмә әрләууяг нә уыд. Йе 'рдхәрдтәй йә баууэндын кодтой, йә бон алцыдәр кәй у, ууыл.

Байхъусәм-ма, уырыссаг фыссаг С.Крутилин йә роман «Ляпиги»-йы цы колхозы сәрдары кой кәны, уйй хъуыдатәм: «Сила руководителя — в способности услышать затаенную думу человека, найти ему дело по душе, опереться на людей, предоставить простор их почину и инициативе»⁶.

Хъәләмүрзәмә та бинтон әндәр хуызән у. Уйй ницәуыл нымайы колхозонты ныхас. Цыфәнды раст куы вәййынц, уәддәр сәе ныхасы сәрты ахизы әмәй, йәхі цы фәфәнды, уйй бакәнүү. Хъәләмүрзә мәт кәнүү әрмәстдәр йәхі удыл. Хъуамә дзы хицауад раппәла. Уйй ферох кодта ирон әмбисонд: «Күист адәймагән у, фәлә адәймаг күистән нәү». Сәрдар та колхозонтаң сәе хурхыл нылләууыд. Домы сәе, гәнән әмә амал куыд ис, уымәй тагъидәр пълан сәххәст кәнүнүл. Колхозонта нал ныббарстой Хъәләмүрзәйән йә митә, нал әй равзәрсткой колхозы сәрдарәй.

Хъәләмүрзәй заманы колхозы парторгәй куыста Михал. Уйй уыд колхозы сәрдары әмдзәхдон. Адәм ын дзырдтой, куысты цы хъәндзинәтә уыдис, уыдоны тыххәй. Михал чысыл нә рацарда, федта цыдәртә, фәлә ныххъуыды кодта, гыццыл чызг ын цы аргъау бакасти, уый: «... внучка за бабку, бабка за дедку...» (112 ф.). Хъәләмүрзә Азәмәты хәстәт әмә хуыздәр әрдхорд у. Азәмәт — райкомы фыццаг секретарь, депутат, обкомы секретары лымән, әмә Михалән әппүндиәр ницы пайда у уыдоны змәнтын. Фәлтау бацархайдта, аиппыта чи әргом кодта, уыдан цәмәй банцайой, ууыл. Михал цәуы Хъәләмүрзәй зәрдәмә. Фәлә уәд йә зәрдәмә та чи нә цәуы⁷ Әндәрхуызон чи хъуыды кәнүү, уыдан: Тотрадз, Барис әмә Сослан. Уыдан сты «советон цардаразты хъомылгонд, йә аразәг, йә әнцой».

Тотрадзыл азтә бирәе рауади. Партимә 1920 азы бацыд. Уәдәй фәстәмә хъарм бынат никуы бацагуырдта.

Хъәләмүрзә, Михал әмә Алыбеджы хуызатты коммунисты ном хъәуы царды хъарм бынат бацахсынаен. Тотрадз та ахәм нәү. Зәгъгә куыд кәнүү, кәнгә дәр — афтә. Тотрадз цыфәнды зын ранәй дәр ссары тәккә растдәр рацәуән.

Цы домы, цы агуры коммунист Тотрадз? Аермәстдәр иунәг хъуыддаг: адәймаг хъумә әнәңцой әмә бәрнон уа адәмы раз, әхсәнады раз. Уымән уыд аермәстдәр иунәг дуне — рәстдинад, әмә уый сәраппонд нә зыдта фәллайын, тәрсә дәр ницәмәй кодта.

Романы ма Хъәләмүрзә әмә Тотрадзы хуызән ныхәй-ныхмә әвәрд ңауынц дыууә фәлгонцы. Сә иу — партийы райкомы раздәры фыщаг секретарь Азәмәт, иннә та — уый чи раивта, уыцы ног фыщаг секретарь Сослан.

Азәмәты адәм зыдтой растзәрдә активон коммунистәй: «Фындаес азы дәргы Азәмәт әнәсцихәй районы фәкуыста. Райкомы кадрты секретарь, райәххәсткомы сәрдар, райкомы фыщаг секретарь». Фәлә азтә ңыдысты. Азәмәт фыщаджы хуызән нал у, уымән әмә фәиртәст адәмәй, не 'мбара ног рәстәджы домәнтә. Йә рәдыйд уый у, әмә цард уыны, Хъәләмүрзә әмә Алыбеджы хуызаттә йын әй күйд әвди-сынц, афтә. Райкомы фыщаг секретарь ферох кодта, йәхәдәг дәр хуыматәг адәмәй кәй у, уый, нә ңыд се 'хәнмә, нә сын зыдта сә зәрдәйи уаг, сә хъуыдитә. Азәмәт бады йә кабинеты. Уый йын әппәт дунейи ад кәнә, уымән әмә йын уым хъарм ныхәстә кәнәнц Алыбег, Хъәләмүрзә.

Азәмәты фәлгонцы нын Ағъуызарты Ахсарабег равдыста, йә царды мидәг араәк къуыхцытә чи кодта, царды әңгәгдинад чи нә зыдта, фәлә уәddәр советон цардарәзты сәрыл чи тох кодта, ахәм коммунисты.

Азәмәты бәсты райкомы фыщаг секретарәй сәвәрдтой Сосланы. Уый фәлгонц аразгәйә, фыссәг хъуыды кодта әңгәг партион кусәджы тыихәй. Принципиалон у Сослан. Уый сәрәг вәййи, суант райкомы секретарь күй нәма уыди, уәд дәр, стәй Азәмәтимә быщәуы дәр.

Азәмәт сагъәс кодта абстрактон хуызы, конкретон хъуыд-дәгтән ын рәстәг нә уыди, растдәр зәгъгәйә та, уыдоныл фәстиат дәр нә кодта. Сослан та ахәм нәу. Уый хорз әмбары адәмы. Фәндүйәт, истәмәй сын күй баххуыс кәнид, уый.

Сослан Хъәләмүрзәимә комкоммә ныхас кәнә: «Ды күйд күсис, афтәмәй бирә нә сараздзыстәм. Ды уәлбәхәй разамында дәттүс. Сәрдары күист дугъы уайыны хуызән нәу». Амә йә кәд Хъәләмүрзә асайын фәлвары, уәddәр ын дзы ницы уайы.

О, принципиалон у Сослан, фәлә ләмәгъдзинәдтәм арәх әмхиң кәй разыны, уый тыххәй йәк кад адәймаджы цәсты фәнылләгдәр вәййы.

Сослан у романы фәзминаң геройтәй иу, фәлә йын автор йәк фәлгонц әххәстәй нә равдыста, уәлдайдәр йәхи уды цард аразыны хъуыдаджы. Чиныгәсәгмә арәх афтә фәкәсү, Җинаимә уарзәттәй хъазынц, әңгәдзинадәй сә зәрдәты ницы ис: цал әмә цал хатты сәмбәлдышты — зәрдәмәдзәугә ныхас никуы рауад се 'хсән. Кәй зәгъын әй хъәуы, Сослан әмә Җинә әрдзәй ахәмтә не сты. Уый у авторы аипп: йәк къухы нә бафтыд дыууә уарzon адәймаджы әнкъарәнтә равдисын.

Роман «Хурхәтәны» кәрәй-кәронмә цәуы ахәм хъуыды: коммунисты хъару адәмы әххүсәй аразгә у; хъуамә уый әнгом баст уа фәллойғәндҗытимә, ног цард аразджытимә. Разамонәг әмә йәк кусджытә хъуамә кәрәдзийы ныхас әмбарой, кәрәдзийән аргъ кәннын зоной.

Әхсарбегәй, романы геройты фәлгонцтә аразгәйә рох нәу адәймаджы удыхъәды вазыгджындзинад. Йә геройты фәлгонцтә сты цардәй ист. Царды та ис хорз дәр, әвзәр дәр. әмә коммунисты, интеллигенцийы минаевары хәс уыди адәмы афтә аразын, цәмәй уыдон хуыздәрмә цәуой, цәмәй галиудзинад әмә әвзәрдзинадән мауал уа бынат царды.

ЛИТЕРАТУРӘЕ:

1. История русской советской литературы / Под ред. П. С. Выходцева. М. Высш. шк., 1986. 405 ф.
2. Богазты У. Темәйы бәрн // Мах дуг. 1976, № 6, 98 ф.
3. Материалы Пленума ЦК КПСС. 14 —15 июня 1983 года. М., 1984, 47 ф.
4. Современная советская проза / Под ред. В.Н.Кочетова. М., 1990, 193 ф.
5. Егъуызарты А. Хурхәтәны. Орджоникидзе, 1964. 7 ф.
6. История русской советской литературы / Под ред. П. С. Выходцева. М. Высш. шк., 1986, 404 ф.
7. Красиков Ю. Рәстәгимә әмбаст // Мах дуг. 1971, № 3, 111 ф.

ТЕДЕТЫ Ефим

ФАНДЫ МӘ...

ИЧЬИТАЕ

Бонрағты әз хъәды къохмә бафтыдтаен,
Уайтагъд мыл ныздзәгъ-дзәгъ кодта дзәгъындаэг, —
Тарсти уый, әвәццәгән, йә ләспынтаен
Фыртәссәй йә гыпцил зәрдә бауынгәг...

Загътон: цәй, әз маргъы хъыджы ма цәуон,
Уәд кәмәндәр цардхаләг дән, ничи дән.
Аәмә пыхсы аләгәрстон, — «бабын» дән:
Минтай мыл ныххәңцысты ичъитә...

Уагъылыштә?.. Бирәгъы ыссыртау мә
Амәддагау ацахстой, әртихстысты.
Цавәрдәр дыкъахыг тъәпән ичъитә
Дарәсү ңыргъ зәгәлтау нынныхстысты.

Иннәмәй та мәнтәджы тымбыл мыггаг,
Андәгъди мә дарәсүл фыдракондау.
Ноджы ма әндәр фыдми: мә зәнгтә мын
Карз пысыра тугдәппәлттә акодта.

Уәд мә уд уацары къухтәй ратонын
Уыцы сахат нал фәрәэста, нал баци,
Аәмә та мә русты туг әвипшайды
Ақалдта йә ңыргъ джебогътәй акъаци.

Быдырмә куы рахыztән, уәд баҳаудтән
Утәхсәны карз сагъасты ахәстмә:
Чи мә домдта: ма мәм февнал, ма 'рбацу,
Чи мәм хатыд мадзурайә: ахәсс мә?..

Гъәйдә-мардзә! Феппәрстон мә куыраты, —
 Тауын, калын алырдаем мә ичъитә:
 Атәхут, цәрут, мә хуртә, дунейыл,
 Цардамонд уыл авд авдай ныйичъи уәд!

МӘ ХЪИСФӘНДЫР

Сарәзтон әй тәгәр къусәй,
 Зардзән, кафдзән, цәрдзәни, —
 Җадәггай йәм куы байхъусай, —
 Диссәгтә дын цәгъддзәни.

Дардыл ысты йә хәтәнтә,
 Иftyгъд — мә хъыг, мә цинәй,
 Сарәзтон ын йә даргъ тәнтә
 Сираг бәхы къәдзиләй.

Базарынц мын әмхъәләсәй
 Писийә сәрст әрдинәй,
 Райхъал вәйиынц йә хъәләсмә
 Арвәй, хохәй, быдыраей...

Охх, мә фәндыр, ысфәнд кодтон:
 Зәххы рыстән ахъаз уон,
 Ой, уәрәйдә, цы ма кәнон,
 Ме 'нгуылдзтәй дыл куыд хъазон?

Арв ныннәры, әрбадихтә,
 Мигътә судзынц пырхытәй,
 Әмә хауынц ыставд ихтә
 Тугамәстәй, сырхытәй.

Сагъәс байдзаг мә зәрдәйы,
 Башпәрстай мә фыдхәсү,
 Сабийау дә мә хъәбысы
 Зилгә зәххыл куы хәссын.

Сау дуг сауәй цы нә скодта,
Уый тыхтона куыд фидәм?
Судзыңц махән нә мәсгүйтә,
Судзы махән нә Фидән.

Ир, ивайыс зәфцыфыдәй,
Чи дә — нал дә йә зонәг.
Аппар, цәй, дә мәрдон фынәй,
Райхъал-ма у, ирон ләг!

Фәндыр зары, де змәләнты
Бакъуындәгыл әрдис кән,
Уый зарәг у Незамантәй
Дард Фидәнмә фәдисхъәр.

БИРАГЪДЗАРМӘЙ ХУД

Архызтән хәхтәй горәтмә...
Фәңдеуын...
Мә сәрыл конд мә бирәгъдзармәй худ,
Мә къухты та зыкъуыритә цым ләдзәг.
Аз хъуыстон арах: горәты куыйтә, дам,
Ләгыл нә рәйыңц, уыданәй нә тарстән...
Фәлә, уәууай, цы фылбылыз мәм каст:
Нинниудта иу куызд, иннәтә йә фәстә
Нымбырд ысты әвшипайды мәныл.
Ләбурыңц мәм,
Мә дымджытә мын тоныңц,
Цыма сәм исты бирағъдзарм әрхастон.
Мә ләдзәг ма бәргә тылдтон, фәлә
Ирвәзән нал уыд утәспәт дәндәгтәй.

Уәд-ма әваст ныхъхъәр кодтон: — Фәдис!
Цы фестут, адәм, куыйтә мә хәрыңц!
Фәлә мә хъәрмә цыууызмәләг нәй.
Гъей, тох уәда!
Мәлгә кәнә цәргә!
Амә әваст куы ацахста мә зонд
Ирвәзән хос:

Мæ фыртæссæй куы фелвæстон мæ сæræй
 Мæ бирæгъдзармæй худ
 Аæмæ йæ уæд мæ тых, мæ бонæй æз
 Ныздыхтон куыйтыл, афтæмæй æваст
 Фæпырх ысты фæйнæрдæмты цæхæрау,
 Куы фæхицæн дæн бирæгъдæфæй, уæд...

ЗÆРНЫДЖЫТАË

Зæрныджытæ...
 Зæрныджытæ...
 Арвыл та фæтæхынц.
 «Адаргъ ысты цурчы хуызæн», —
 Поэттæ фæзæгъынц...
 Цал заæджы,
 Цал хуызы сæ
 Равдыстой нывгондау:
 Хосдзæутты фæтæн рæхысау,
 Халы уæлæ кондау.

Нæ, поэттæ, ацы нывтæ
 Нал исы мæ зæрдæ.
 Нæй, уæдæ сæ царды уагмæ
 Бацæуæм хæстæгдæр:
 Диссаг у,
 Цъæх арвы риуыл
 Дард балцы куы тæхынц,
 Уæд сæ зард: «хъырру-хъырру»-йæ
 Чи зоны, цы зæгъынц?

Акæсут сæм,
 Тыгъд быдыртæй,
 Бахæпцæ сты хæхтæм.
 Иугъуыдон — сæ базырты айст,
 Иугъуыдон — сæ къæхтæ...
 Аивад у уыцы уавæр,
 Аивад, жæмбæлтæ, —
 Уыдон æрдзы амынд ысты,
 Йе 'нусон æгъдæуттæ...

Зәрныджытән, о, поэттә,
 Бафсәдат цәрынәй,
 Диссаг у сә нывы равдыст,
 Диссагдәр та уымәй:
 Рәнхъ әрләууын иу раст хаххыл, —
 Арвыл тәхән дугты, —
 Күйдәмә цы хузы бафтыд
 Уыдонән сә къухты?

БАЕРЗЫ ТАЛА

Айнәгәй чындэдзон чызгау фәлгәесы
 Урсәнг тала, хәхтәй йәм бәллынц.
 Хох ләууы йәхәдфәстә уәйыгау,
 Хъахъхъәнән йәхәдтүмүгътәйрындз...

Райсом юй куы райхъал кәнен Скәсән,
 Аертәхәй куы аерцәуы әхсад, —
 Арв юй айдән, дымгәе йын — сәрвасән,
 Зәхх та у юй хъомылгәнәг мад.

Циу юй сагъәс?
 Амандаштәй цы куры?
 Чи зоны, кәм әмбәхст и юй мәт?
 Уый куы фесты фыруарзтәй цыкура,
 Хуримәе юн фембәлд вәййы, уәд.

Фәләе цардән Фидәнсәрраппонд,
 Кәд юй уидаг зәххы ис, уәддәр,
 Талайән зынг хуримәе юй амонд
 Арвы дәр аңә агургә нәй.

Фәләе иу ми!
 Чи у, чи юй зонәг?
 Кәд хуримәе 'мбасты, уәддәр
 Уый тәвдәй нау сау кәнен юй урс зәнг
 Аәмәе калы алырдәм цәххәр.

ЭЛЕГИ

Диссæгтæ! Аныгуылд хуры пæст!
 Дард кæмдæр бандзæрста арт, —
 Арв цымысау зæххыл банихæст,
 Афтæ йæ сырх пиллон калд...

Дзæбидыр ракаст бæрzonд хохæй,
 Систа йæ сыкъатыл мæй,
 Бафсæсти дуне йæ хорзæхæй,
 Уыцы сызгъæрин нывтæй...

Исдуг мæ зæрдæ нае бамбæрста,
 Ахæм цин фенгæйæ, мæт,
 Фæлæ мыл цадæг æрбапшæрста
 Сагъæсты сауконд нымæт...

Ехх, дуне, загътон: цы бакодтай?
 Радзур мын, ма у ѡмыр!
 Уарэт нын куы радтай æнæкæрон,
 Цард та цæмæн у цыбыр?

Хæхтæ лæудзысты ма ацы ран,
 Се 'мдзу нае кæндзынæн æз, —
 Нал уыдзæн азарæн, ацæрæн,
 Нал уыдзæн уымæн фæрæз.

Афтæ уыд, афтæ у æрдзы конд,
 Ивы фæлтæры фæлтæр.
 Гъе, фæлæ хи цард, йæ нывысконд,
 Оххай, æвгъяу у уæддæр...

Дис мыл æфтауынц сæ тæмæнæй
 Стъалытæ: арвмæ кæсын.
 Цас ма цæрдзысты æнæ мæнæй,
 Уымæ хæлæгæй мæлын...

САГЬÆС

Цы хабар у?
 Мæ сæры хил фæхалас,
 Мæ уæнгтæн хатын райдыдтон сæ уæз...
 Ашпынæдзүх налхъуыт фæрдгүйты халау,
 Цæмæн нымайын царды бонтæ æз?
 Цæмæн уа уый?
 Цæмæн мын кæны цадæг
 Уæлдай адджындæр хуры хъарм тæмæн?
 Аңусон балцы уурс хæхтæ мæ зарæг
 Цæмæн курынц фæндаггагæн мæнæн?

Тыхсын цæуылдæр, зæрдæйы цы ныфс и, —
 Цæмæн фæпуды хаттæй-хатт æваст?
 Цæмæн кæнынц мæ цæстытæ зынаefсис?
 Цæй тыххæй кæнынц дунемæ зыд каст.
 Фæзæгъын хатт:
 Цы тагъд кæнын, фыссын уал...
 Сыгъдæг арв... Хæхтæ... Горæттæ — æппæт...
 Уæддæр мæ цадæг уаты къуымтæ 'фсинау
 Аঞ্চনায়িন দম্বু পাবæর্দæর শিন মæт...

Цавæр нысан у?
 Чи мын уыди зонгæ, —
 Сæ уындумæ зæрдæ райдыдта бæллын.
 Кæм и? Кæм и? Мæ урсдæндаг æвзонгад
 Цæмæн баивад афтæ тагъд? — фæрсын.
 Цы хабар у?
 Мæ хъысмæт мын нывæнды
 Цыдæр гадзрахат, сусæг ми æдзух:
 Цæмæн æруадзын, уарзгæйæ, кæм фæнды
 Чысыл сабийы уадултыл мæ къух?

Цæмæн тыхсын?
 Адзал кæй уыдзæн, уымæн
 Цæуылнаæ у æпæгдзинад æххуыс?
 Авæпцæгæн мын бадардта, мæ лымæн,
 Нæ дуне цардмæ уарzonады хос?

Цъæх арв уæрæх у, гъей тæхуды, царды
 Йæхи куы сконид дард ыстъялы мæн!
 Фæнды, фæнды мæ хуры тынтæй артау,
 Зæххон фæндæгтæ рухс кæнын...
 Цæмæн?

СИЛÆМ

Нæ хъуыд Силæммæ хъæр æмæ тых сидт,
 Аeftыдта алкæд адæймаджы дисы:
 Эрмæст фæцæуæд хъæугæрон æхситт,
 Уæд-иу æвиппайд ратахти фæдисы.

Кæнæ-иу тары, уæтæрмæ хæстæг,
 Цъæх бирæгтызынг цæстытæ куы 'рттывтой,
 Уæд-иу сæ дард, къæпкъæпгæнгæ, хæңгæ,
 Силæмы ссыртæ тугкалгæ фæсырдтой.

Куыстафон хъæуы ничи вæйы сæрд,
 Нæ уыд-иу кæртмæ бахизæн фæндæгтæ,
 Эрттывтой-иу йæ мила дзыхæй уæд
 Рæйгæ-рæйын йæ урс-урсид дæндæгтæ.

Уый кодта-иу йæ къæдзил тилгæ цин,
 Фæлæ ныр нал у раздæрау — фæзæронд.
 Цы чындæуа? Йæ чындыарм æфсин
 Йæ мойæн загтæ: «Амар æй, æнæзонд».

...Йæ уæхскыл — топп, зымæгон хъæд — æмыр,
 Рыгмит йæ быны фæндæгтæ ныккæны...
 Гъе-гъе, Силæм, цæмæй зоныс, дæу ныр
 Дæ уарzon хицау марынмæ фækкæны...

Лæг агуырдта æнцондæры фæрæз
 Йæхинимæр уæззау сагъæсты бафтгæ:
 «Мæ цæстытæ фæцьынд кæндзынæн æз.
 Куыд нæ фенон Силæмы тухæн, афтæ...»

Куыдз хъәды иуцъус аzzади фәстә...
 «Кәм дә, Силәм, дә дзәмбытәй цы къахыс?»
 Ләг баңыд дагъы къәдзәхмә хәстәг,
 Йә миттә цәгъдә, бәрзы бынмә бахыз...

Уый хъавыд... Фәлә не 'мбәрста, йә хин
 Кәй әртихсәдән йәхииыл, — әмә бәрзәй
 Аәрәшпәрста ыстонг ыстай йәхи
 Аәмә, дын, ләгән ацахста йә бәрзәй.

«Силәм! Кәм дә?!» — ныйиазәлыйд хъәрахст,
 Силәм йә уәнгтә фестъәлфә ыспагъта,
 Дыууә гәшпы әрбакәнгә әваст
 Уый тугдзыхән йә хурхысәртә 'рцахста...

Ләг ферваэти зын амәлтәй, тыхтәй,
 Силәмы фәрцы, адәргәй ныррызти,
 Йә тарст зәрдәйы стайы цыргъ ныхтәй
 Цыргъдәр әмә тәссагдәр мәт нынныхсти.

НЫХАС МÆ ФЫРТИМÆ¹

Әлеги

2003

аз. Хуыңаубон. 8-әм июнь. Уыңы бон ма
дæ фæстаг хатт федта нæ сыхаг лæг. Ба
зармæ фæçæйцыд. Сымах та, ды јемæ дæ
дыууæ 'мбалы, уыңырдыгæй рацæйцыдис-
тут. Нæ сыхаджы куы ауыттай, уæд
фæлæууыттæ, йæ къух ын райстай,
кæрæдзийæн салам радтат ѡмæ фæхицæн
стут. Де 'мбæлтимæ, дам, цыдыштут
хъæлдзæт ныхасгæнгæ. Ёмæ мæ уырны:
ды уыдаис хъæлдзæг. Уымæн ѡмæ дæу
базары кусын никæд фæндыд. Иуæй-иутæ
та уырдæм тырнынц; кæд сæ къухы исты
бафтид, базаргæнджыттæй исты ратоник-
кой. Ды уыдонæй нæ уыттæ. Искаэй хы-
зын спар, базары дуарæй чи æрбахизы,
уыдоны рауын-бауын кæн. Базаргæн-
джыттæ - алыхуызон адæм. Тынг æнæба-
ры, тынг æнæбары-иу куыстай базары.
Нæ горæты сæйраг парк, уый дын æндær
хъуыддаг, уырдæм-иу æдзуҳдæр æхсыз-
гонæй ацыдтæ. Сывæллонæй фæстæмæ
дæр æрдзмæ стыр уарzonдzинад рахас-
тай, уымæн ѡмæ дæхæдæг дæр уыттæ
æрдзы иу стъæлфæн, уалдзыгон
кæрдæджы цъæх хал. Терк, кæс ѡмæ йæм
кæс, йæ уылæнтæ кæрæдзийы сурынц, иу
дзы иннæйы йæ быны анорды, хъазынц,
сæ сærмæ æвзиست æртæхтæ — чысыл

¹ Кæрон. Райдайæн кæс: 2007 азы «Мах дуджы» 1-әм номыры.

стъалытә судзынц. Бәләстү сыфтәрты сусәг сыйбар-сыбур, сә цәнгтә кәрәдзимә ивазынц, цыма кәрәдзийы әрбахъәбыс кәнынмә хъавынц. Цыууты цъәхснаг хъәләс. Фәлә...

Уырызмәг, фәлтау уыцы рәсугъддинад куынә федтаис әмә базары куы бazzадаис. Фәлтау та иу әнәбары бон куы арвыстаис уым. Уәд, чи зоны, нәе горәты сәйраг парчы әмбисбон уыцы әбualгъ хъуыддаг не 'р҆цыдаид. Әви йын әнә 'р҆цәүгә нәе уыд? Циу? Цы хабар у уый? Мәләтмә фәндагыл афтә әхсызгонәй адәймаг цәмән фәцәйцәуы? Уый нәе, фәлә йәм йәхәдәг тырны, йәхи йәм әппары. Цәмән? Цәмән тырныдтай уыцы бон паркмә?..

Рынчындонмә дәм фәдисы куы баңыдыстәм, уәд дә палатәйы дуары тарвазы әнцой ләугә байяфтаим иу ләппүйи. Де 'мкусджытәй чидәр. Дәуәй нылләгдәр, бурхил. Цыма уырыссаг ләппу уыд. Цалынмә дә рахастой, уәдмә әдзәмәй фәләууыд тарвазы әнцой, иу ныхас дзы не схауд, йәе цәстытә доны зылдысты. Цы бирә дзылләтә дыл фәрыст, уыдонәй иу уыд уыцы әнәзонгә бурхил ләппу.

Уырызмәг, дә фәстаг уәлзәххон бон. Дәсәм июнь. Цәуынц дәм адәм фәстаджы фәндараст зәгъынмә. Иуәндәс сахаты. Иу ләппу милицәйы дарәсү. Куы иуырдәм акәсү, куы иннардәм. Де 'мкусджытәй чидәр. Уәдә хъуамә милицәйы дарәсү әндәр чи уа?

Мә зәрдәй йәм куыддәр фехсайдта. Цыма кәрәдзийән уарzon адәймәгтә уыдыштут, әмә йәм баңыдтән:

— Исекәй агурыс?

— Не 'мбәлттә хъуамә ардәм әрбаңауой, нәма зынынц әмә...

— Әз Уырызмәджы фыд дән.

Ләппу зәхмә каст, әнцад ләууыд, стәй йәе сәрүл схәңцид. Йәе цәссыгтә нал баурәдта әмә йәе ногдаст рустыл әрфәд кодтой. Чысыл сывәллоны хуызән сәе йәе армытъәпәнәй асәрфта әмә загъта:

— Әз Уырызмәджы аемкусәг дән. Хорз аемгар уыд. Әндәрәбон нәе, чи кәм уыдзән, уырдәм куы дихтә кодтой, уәд ын афтә зәгъын: «Цом иумә базармә». «Нә-ә. Базармә — нәе, фәлтау дуртә дәр фәхәсдзынән». Нәе йәе бафандыд. Әмә цәмәй хәйрәг уыдтән, әндәр ай нәе ауагътаин, — скүүдта ләппу. — Кәй нал и, уым аэз дәр аххосджын дән.

— Да ницы аххосджын дә. Дахи ма 'фхәр.
 — Цалдәр хатты йын бәргәз загътон, фәлә уәddәр не сразы. Әз... — әмәз загъта... әмәз загъта, әвиппайды дә әдзард чи фәкодта, уый мыггаг әмәз йә ном. Де 'мбалы мыггаг. Уый-размә дәр уыцы мыггаг иу әмәз дыууә хатты наә фехъуистон. Да бәлләхы фәстә мәм уыцы мыггаг дзурын нал Җәуы, наә фәлә үәз хъусгәз дәр күни никәд кәнин, уый дәр мә бәргәз фәндү, фәлә... Зонын ай, раст наә дән, фәлә... Уыцы ләппуйы ном... Де 'мбал уыд, Уырызмәг. Кәимә күистай, уыданәй, даә хуыздәр әмбәлттәй иу. Гәнән уын уыд, уәд кусынмә цыдыс-тут иумә. О, иузәрдион уыдыстут кәрәдзиуыл. Фәлә... Фәлә уәddәр дә цард байсәг уый у. О мә бон, Уырызмәг, сау ингәнмә үәз къухәй бацыдтә, әмәз йын уәд хъумамә цы зәрдәйе дзурон үәз ном? Чифәндү дәр уәд, цыфәндү дәр уәд. О, де 'мбал уыд. Де 'мбал — дә цард байсәг. Зонын ай, барәй наә уыди, фәлә уәddәр күид, цы хуызы хъумамә сад-джын кәнен уыцы ләппуйы мәхицән! Наә, мә зәрдә уый наә комы, стәй мын ай даә тәригъәдәй Хуыщау дәр наә ныббардзән. Цәрәд, цәрәд үәхицән...

— Әз паркмә Җәуын, — загъта Уырызмәг.

— Ма кән, ам ләуу, иумә базары кусдзыстәм, — дзырдтон әз, фәлә уый не сразы. Әмә аңыд, аңыд мә цурәй үәз фәстаг фәндагыл, — үәз цәссигтә ноджы тынгдәр әрызгъәлдисты ләппуйән. Үәз мыггаг, үәз номәй үәз бафарстан: уадз, демә афтә хәларәй чи цард, уый әз дәр зонон. Фәлә мә уайтагъд әрбайрох.

Уырызмәг, уый цы хабар у? Җәуылнаә сразы дә уыцы ләппуйимә? Зонын ай: базары кусын дә никәд фәндүйд, фәлә уәд... Җәуылнаә сразы дә уыцы ләппуйимә?..

Уырызмәг, да ма нын зәгъынтән күни уаис, уәд бәргәз. Уәд, әвәццәгән, зәгъис:

— Бәргәз, адәймаг дәр халонау үе уәни күни кәсиid, фәлә... Мәләйн кәй фәндү, уәлдайдәр афтә әрыгонәй.

Маңы... маңыуал зәгъ, Уырызмәг, күриң дә! Мә хъәдгом зәрдә мын тынгдәр мауал агай.

Базары иумә уәм, зәгъгәз дәр үемә цы ләппу урәдта, цымә, уый цы фәций? Үәз мыггаг, үәз ном... Ногай үәз фәфәрсин. Әмә дә күистмә баңауин, фәлә... Җәмәндәр дә күистмә баңауин мә зәрдә наә комы. Үәвгәз дзы цалдәр хатты уыдтән,

дә гәххәттытә, дә хұуыддәгты фәдыл. Уә күистәй чи ба-
царапәфтыд, уыдоны хәстәжджытә, уыдоны ныйгарджытимә
полчыы разамындаң цалдаң фембәлды сарәзтой. Ныфсәвәрән
ныхәстә нын фәкәнның, ләвәрттимә нә рарвитынц, уәддәр
зәрдә нә сәтты. Бәргә фәархайын, цәмәй уә полчыы рәзты
мә фәндаг ма цәуа. Фәлә мын хатт ууылты цәугә әрцәуы
әмә уәд тағъд-тағъд, згъорәгау, бынма кәсгәйә, цәмәй пол-
чыы ағыуыст ма фенон, де 'мкусджытәй макәимә сәмбәлон,
афтә аңауын. Зонын ай, раст нә дән, фәлә цы кәнон?.. Цы
мын ракодта уызы фыдаелтыккон әгомыыг бәстыхай? Цы мын
ракодтой де 'мкусджытә?

Уырызмәг, уә полкъәй йә хәс әххәстгәнгәйә чи бабын,
чи бацарапәфтыд, уыдонән скодтой сәрмагонд номарән фәйнәг.
Әдзард, цәрынхъуаг ләппутә. Сә цуры әдзухдәр — дидин-
джытә. 2003 азы 8-әм июны ма сыл иу бафтыд. Үйі ды дә.
Цәрынхъуаг ләппуты номхыгъд фәдаргъдәр кодтай.

Әвәццәгән, әвәццәгән, әңгәдәр хъысмәтәй лиздән нәй,
нәй дзы бамбәхсән. Әвәццәгән, адзалән мадзал нәй, әндәр...

Уырызмәг, университетмә фәлварәнтә күы радтай, уәд
әртә чырийы акодтам. Рәстәгәй-рәстәгмә-иу дә абәрәг
кодтон, федтон-иу дә деканы, курсы разамонәджы, ахуыргән-
джыты. Афтә-иу бәрәг кодтон дә кәстәр әфсымәр Аңәмә-
зы дәр. Ниңәмәй уын тарстән, фәлә уәддәр... уадз зәрдә
ма 'хайа. Әрыгон адәймаджы фәндаг кәңүрдәм фәсаджил
уыдзән, әрыгон адәймаг кәд фәбырдзән, уйи хаттай йәхәдәг
дәр нә базоны.

Дә декан, мә зонгә профессор, зындгонд ахуыргонд, фың-
циаг хатт йемә күы сәмбәлдән, уәд мәм дисгәнәджы каст
әрбакодта:

— Әмә Уырызмәгәй әвзәрәй күы ницы фехъуистон, уәд
цәмә әрбаңытә?

— Әмә дзы хұуамә әвзәр исты фехъусай? — баҳудтән аз.

Декан курсы разамонәг әмә ахуыргәндҗытәй цалдаңмә
фәдзырдта.

— Хорз ләппу у, хорз ахуыр кәнү, дә зәрдә йәм ма 'хайәд,
— уыд сә ныхас.

Ахуыргәндҗытә күы ақыдышты, уәд декан сыйстад әмә загъта:

— Де 'рбаңыд мын ахәм әхсызгон у, ахәм, әмә диссаг.

— Әхсызгон?

— Йæ лæппу кæнæ йæ чызг æвзæр кæмæн ахуыр кæны, æнæгъдау чи у, хонджытæ кæмæ арвิตæм, уыцы мадæлтæ æмæ фыдæлтæ нæм хæстæг нæ цæуынц, ды та, дæ лæппу ахуыр дæр хорз кæны, йе' гъдау дæр — хорз, уæддæр æй бабæрæг кодтай.

— Ау, мæ цотыл куынæ тыхсон, уæд ма кæуыл?

Уырызмæг, æртæ азы дæргыы æрмæстдæр истай иттæг хорз бæрæгтæнæнтæ. Цалдæр хатты нæм дæ декан арфæйы фыстæджытæ æрæрвыста, телефонæй дæр-иу æрдзырдта. Бузныг дæ уыд. Цыпæрæм курс куы фæдæ, уæд мæм æрдзырдта, æмæ сæмбæлдистæм.

— Уырызмæг наукæйы фæндагыл куы ацæуид, уæд хорз уайд. Аз æй мæхимæ аспирантурæмæ исын. Эртæ азмæ наукæйы кандидат уыдзæн.

Æхсызгон мын уыд деканы ныхас, æмæ дын æй цингæнгæ раппæлыдтæн. Демæ дæр сæмбæлд. Фæлæ ды не сразы дæ. Кæй не сразы дæ, уый, мæнмæ гæсгæ, рæдыд уыд. Уæд æндæр цардæвæндагыл ацыдаис. Уæд, æвæцæгæн, уыцы æви rhъau бæллæх не' рçыдаид.

Уырызмæг, фæлæ кæд, æцæгдæр, алы адæймагæн дæр йæ райгуырдæй фæстæмæ йæ цардæвæндаг нывгонд у, æмæ йыл хъуамæ ацæуа, иуварс фæзилæн дзы нæй, æндæр... Цæуылнæ сразы дæ уæд?..

...Мæлæт зæронд лæджы цур æрлæууыд æмæ йæм дзуры:

— Мемæ дæ кæнын.

— Эмæ мæ цæмæ кæныс, æз цардæй куы ницымæ федтон.

— Федтай, нæ федтай, æз уымæн ницы зонын, дæ афон æрхæцæ.

— Нæма æрхæцæ, цæрын ма мæ фæнды, — æмæ зæронд лæг йæхи размæ аппæрста. Лидзы, лидзы. Мæлæт æй баййæфта æмæ йæм дзуры:

— Мауал лидз, дæ афон æрхæцæ.

— Нæма æрхæцæ, — æмæ зæронд лæг уыциу гæпп акодта. Цыдæр хæмпæлты, цыдæр къутæрты æмæ пыхсыты фæстæ амбæхст. Мæлæт та йæ цуры фегуырд, йæ къух ын ацахста:

— Дæхи мауал æмбæхс, дæ афон æрхæцæ.

— Аз никæдæм цæуын, — зæронд лæг пуртияу хæрдмæ фæхайд, афтæ тæгъд згъордта, æмæ йæ къæхты змæлды цæст нæ хæцыд. Тæхы, тæхы. Иуафон фæстæмæ ракаст — æмæ никæм ницы. Сывæллæтты рæвдауændonы фæмидæг. Сывæллæттæ —

сæ сихор хæрыныл. Імæ зæронд лæг дæр, цымæ уыдонæй у, афтæ се 'хсæн абадт æмæ хæры. Цалдæр комдзаджы куыд скодта, афтæ та мæлæт йæ уæлхъус алæууыд æмæ йæм дзуры:

— Цом, дæ афон æрхæццæ.

— Імæ æз нырма гыццыл куы дæн, мæнæ кæсис, ме 'мбæлттимæ æм-æм кæнын.

— Аæм-æм кæн æмæ цом, дæ афон æрхæццæ.

Зæронд лæг акомдзаг кодта, къæбæр йæ уæгъд хъуыры фæбадт, уæлдæфцæуæн ахгæдта, æмæ сулæфын нал сфæрæзта. Йæ цæстытæ дзагъырæй бæззадысты, йæ хæр-хæр райхъуист, йæ уд систа.

Чи зоны, Уырызмæт, ацы хабар адæм æрхъуыды кодтой. Фæлæ райгуырд æцæгдзинадæй. Мæлæт цæргæ-цæрæнбонты адæймагæн йæ фæстæ зилы, иу уысм æй уæгъд наэ уадзы. Фæлæ йæ наэ уынæм, наэ иыл хъуыды кæнæм. Нæй дзы алидзæн, наэ дзы бамбæхсæн. Уый дæр у, иу-бон хъуамæ адæймаг йæ царды кæй сæххæст кæна, ахæм хъуыддаг. Імæ-иу, бæргæ, афоныл куы 'рæуид, фæлæ уый наэ афон зоны, наэ — кар. Імæ йæм хъуамæ æнхъæлмæ кæсæм? Хъуамæ наэ къухтæ хæрдмæ сдарæм, æрбайяфдзæн наэ, уæддæр дзы алидзæн наэ, зæгъгæ? Нæ-æ! Уæд царды хуызæн нал уыдзæн. Цæрыс, уæд та адæймаджы цардæй: дæ фæздæг куыд наэ кæла, фæлæ артау куыд су-дзай, афтæ. О, æппæт адæм хъæбатыртæ не сты, æмæ се 'ппæт хъæбатыртæ уой, уымæн уæвæн дæр наэ. Фæлæ ахæм рæстæджытæ скæны, æмæ раст æмæ сыгдæгуд адæймаг вæйи хъæбатыр. Івзæрдзинад æмæ хорзdzинады æхсæн — стыр тыгъд быдыр, фæлæ хатгай, се 'хсæн цы арап ис, уый афтæ æрбакъуындæг вæйи, æмæ нал фæзыны. Иу æнæрхъуыды, иу æнæууылд ныхас, æмæ цæрæнбонты адæймаджы зæрдæ скъахтай. Імæ, цымæ, мах, адæм, уый тыххæй фæзындыстæм ацы дунемæ, цæмæй кæрæдзийи зæрдæтæ сай хъæдгæмттæ кæнæм? Нæ! Цыфæнды куы уа, уæддæр адæм хорз сты. Уый наэ иуæй-иутæ сты æвзæр.

Уырызмæт, фæдисы дæм цы адæм æрцыд, уыдонæн рынчын-доны стыр кæрт скъуындæг. Уыдонæй алкæй дæр фæндыд дæумæ бацæуын, дæ цуры алæууын: дæ зæрдæ куыд кусы? Куыд улæфыс? Дæ æлхъывдад куыд у? Алкæй дæр дзы фæндыд дæуæн зæрдæйæ баххуыс кæнын.

Із-иу куы иуты цур алæууыдтæн, куы иннæты. Уый мæ

къодах, мæ гуыр, мæ буар уыдысты адæмимæ, мæ хъуыдыты та дæ цуры уыдтæн. Әдзæмæй дæм кастæн, дæ фæлурс рустыл-иу мæ уырзтæ, мæ армытъæпæн ахастон. Ды мæм цалдæр хатты скастæ, æмæ-иу дуне ныррухс, фæлæ-иу уайтагъд дæ цæстытæ әрæхгæдтай, æмæ мæ алыварс аталынг. Цалдæр хатты дæ былтæ базмæлыдысты, дæ ныхас мæм райхъуст:

— Папæ, ма тæрс.

Фæлæ æз уæддæр тарстæн. Ды-иу базмæлыдтæ, дæ хуыссæны рабадтæ. Иу рæстæг сынтæгæй рахызтæ æмæ, фæдисы цы адæм әрцыд, уыдонмæ рудзынгæй кастæ. Худгæйæ. Хъæлдæгæй. Адæм палатæмæ згъордтой, чи дын хъæбыс кодта, чи дын дæ къух иста. Стæй та-иу палатæйи фестадтæн æмæ дын дæ фæлурс цæгоммæ кастæн. Стæй та-иу әрæвронг дæн æмæ бамбæрстон: әдзæмæй лæууын адæмы ’хæн.

Уырызмæг, дæ фæстæ мæ цард дæр æмæ нæ бинонты цард дæр дыууæ дихы, дыууæ хайы фæци. Ды ма æтас куы уыдтæ, уыцы хай, æмæ иннæ та, ды куы нал дæ, уæдæй фæстæмæ, уыцы хай. Зæххы дыууæ полюсы. Раздæр цардыстæм хъарм, цъæхсыфтæр дунейы, æмæ æвиппайды, авг куыд нызгъæлæнта уа, афтæ нызгъæлæнта. Хъарм, рухс дунейæ æвиппайды баҳаудыстæм сау мылазон дунемæ, зæххы уазал полюсмæ. Әмæ дæхи нылхъив, дæ сæр әруадз, уазалæй риз.

Уæддæр.. уæддæр куыд әрцыд ацы бæллæх? Де'мбал лæппу... Уыифæстæ базыдтон: цалдæр хатты, дам, нæ кæртмæ дæр әрба-цид, фæлæ фатермæ никæд схызт. Уырызмæг, ды сæм иу æви дыууæ хатты хæдзары дæр уыдтæ. Иумæ арæх æмбæлдыстут куисты дæр, улæфæн рæстæджы дæр. О, фæлæ йæ фæлтау куынæ базыдтаис, фæлтау йемæ куы никæд сæмбæлдаис, фæлæ...

Прокуратурæйи уыцы хъуыддаг кæй бар бакодтой, уымæ цалдæр хатты сæмбæлдтæн. Дæуæй дыууæ-æртæ азы хистæр лæппу. Къух æй тыххæй урæдта, ахæм дынджыр том мæм ра-хаста. Хъуамæ йæ æз бакастаин æмæ дзы мæ къух сæвæрдтаин. Кæрæй-кæронмæ йæ фæкастæн, хицæн сыйтæ — цалдæр хатты. Уырызмæг, мæ царды æвæндондæр æмæ зындæрæн цы ба-кастæн, уый уыди уыцы фыст. Алы дзырд, алы хъуыдйад дæр дзы дзырдтой дæу тыххæй. Нæ! Нæ дзырдтой! Цъæхахст кодтой, зæрдæ рæхуыстай, судзgæ әхсидæвтæй йыл хаудысты. Бæргæ æмбæхстон мæ цæссыгтæ, фæлæ... Прокуратурæйи кусæг, уæздан удысконды хицау. Мæ зæрдæйи уаг, мæ катай мын

әмбәрста әмә-иу әддәмә раңыд. Цалдәр минуты фәстә-иу фәзында, цыдәртә-иу афыста, телефонәй адзырдана, компьютеримә цыдәртә архайдан, аивәй-иу мәм әрбакаст, әмә та-иу уатәй аңыд. Әз бадтән әмә кастән. Кастән әмә күйдтон. Күйдтон әмә кастән.

Уыңы ләппүйи, дәуән дә цард чи аскъуында, уйй хъуын-даджы фәдыл тәрхондонмә цы цалдәр хатты баңытән, уйдан мын уыдысты зындоңмә цәуяғау. Раздәр тәрхондоны агъуысты мидәмә бахизәнүл дә цәститә ахәс, ахъахъән, уйданәй дзы исчи ис әви нәй: ничи дзы ис, уәд тагъд-тагъд баңу, тәрхон цы залы цәуы, уым афтә сбад, әмә, цы гәнән әмә амал и, уымәй сәм дардәр күйд уай, цы гәнән әмә амал и, афтә сә къаддәр күйд уынай. Зонын әй, уйданән дәр әнцион нәу — дә фыдгулы къухәй әнәбары исчи мәрдтәм баңау, дә фыд-гул туджәкын фәюа. Уыңы ләппү уыңы әвирхъау боны размәйи адәймаг нал уыдзән. Йәхиуыл сәвәрдта марәджы ном. Уыңы гакк сәвәрдта йә ныйгардҗытыл дәр, йә хойыл дәр. Зын сын у, фәлә махән та милуан әмә милуан хатты зындаң у. Махән та хуры тыны хуызән ләппү нал и, хуры тын скаст, йәхі нәма анывәста, афтәмәй фескъуыд.

Тәрхондонмә цыдтән иунәгәй. Бинонтәй дәр, хәстәдҗытәй дәр никуы никәмән загътон: зонгә-зонын сә зындоны цәмә јеппарон, зонгә-зонын сын сә зәрдәтә цәмә риссын кәнен. Уадз, мә зәрдә риссәд. Дә цәссигтә нал уромыс әмә дә сәр иуварс азил, күйд ничи дә бафиппайа, афтә сә асәрф. Дә кәуындзәг дә хъуырмә схәцдә әмә, цәмәй ма скәуай, уйй тыххәй схуыф. Бауром әй, бауром әй, ләг дә.

О мә бон, Уырызмәг, дәуән исчи барәй дә цард аскъуына, уйй маң нә уырны. Әмә мә күйд уырна? Цәмән? Цәй тыххәй? Уәд та, цыдәр, цыдәр чысыл әфсонын нә хъәуы? Уәвгә, мах рәстәдҗы адәймаджы амарын әхсынәни әркъәрцә кәнинәй уәлдай нәу. Бындыз мәрд күйд фесәфы, афтә цал әмә цал адәймаджы фесәфт? Афтәмәй нә хицауд сә риутә хойынц: мах падзахады, мах әхсәнады, мах рәстәдҗы адәймаг күйд зынаргъ у, афтә ницы, махән адәймаг — хәзнаты хәзна. Бәргә, әңгәләр, падзахад адәймагын күй тыхсид. Фәлә, оххай, нә хицауд цы дзурынц әмә цы кәнинц, уйдан кәрәдзимә — дард, уйданы әхсән — стыр тыгъд быдыртә. Советон хицаудзинад,

дам, бәрзондәр әвәрдта паддахад, адәймаг та, дам, кәмдәр иуварс аzzад, паддахады аууон. Әмә нәм ныр, Үұрызмәг, паддахад дәр күнәуал и әмә коллектив дәр.

Үұрызмәг, дә фәстә мә ницыуал әндавы. Үұрны дә, смәстджын дәм вәйиын. Цәмән, уый зоны? Уәд та нын искуы чысыл, цыдәр чысыл маst, цыдәр зын куы скодтаис. Әппынфәстаг, уәд та ныхасәй, әппынфәстаг, уәд та цәстәнгасәй. Фәлә... Фәлә никәд. Әмә нын фәлтау куы смаст кодтаис, уәд-иу ай ныр әрымысиккам әмә....

Үұрызмәг, дә фәлтәр артәй доны әхсән баҳауд. Нә ног әхсәнад — хъәддаг капитализмы уыләнтә сә сә уәлныхты систой әмә сә раппар-баппар кәнның, тызмәг фурды уыләнтә әхсныфтәй куыд фәхъазың, афтә сә хъазың. Әппәты бәлләхдәр та уый у, әмә сын сә уdtә сафтид кодтой. Ахәм әмтъеры, әнәзакъон рәстәг дәхәдәг дәхицән — хъыбылла, дә рохтыл әрхәң әмә дәхәдәг дәхицән — раст фәндагыл араз. Фәндаг — бырынцъаг, цы минут фәбырдзынә, уый бәрәг нәу; фәндаг — гуыргъахъ, цы минут фәкәлдзынә, уымән ници зоны; дә фәндагыл — бирә цәлхұртә, дә къах сын кәд бакъуырдзынә, чи йын цы зоны; фәндаг — саджилтә, хъавгә нә цәуыс, ләмбынәг әм нә кәсис — кәдәм дә ахәсдзән, чи зоны.

Үұрызмәг, дә фәлтәрәй иуәй-иутә нә бафәрәзтой рәстәгән, тызмәг, әнәхатыр әхсәнадән, әмә карз нозтыл фесты, дыууын фыццәтәм әнусы әвирхъау низ — наркотикты амәддаг баисты.

Ног әхсәнад цы әвзәр, чъизи, әлгъаг уыләнтә әрбахаста, уыдоны әвджид баҳаудтой.

Ды, Үұрызмәг, карз нозтмә хәстәг не 'рцыдтә, карз нозтмә цәмән — бәгәны дәр-иу кәд искуы-иу хатт ахуыпп кодтай, әндәр никәд. Иу хатт әртә арахъхы — уырыссаг водкә банаызтай. Уәд ма студент уыдтә. Уә ахуыргәнджытәй уә иу зынгә профессор цалдәр ләппуйә хохмә акодта, уым ын хәдзар, әмә мәм фәкәсүт, зәгъгә. Фәскүист хорз фынг сарәзта. Зәрдәхәлар профессор уәм баҳатыд, әмә ды дәр әфсәрмәй әртә чысыл агуывзәйи дзаг водкә банаызтай. Нә дә хъуыд, дәхицән кодтай тыхми, фәлә әфсәрмәй. Уәд банаызтай фыццаг әмә фәстаг хатт. Куы мын ай дзырдтай, уәд загътон:

— Ныр ләг дә, әмә дын цыдәртә амонон, уый раст нә уыдзән. Дәхәдәг хъуыды кән. Карз нозтәй дәхи кәй хъаҳъ-хъәныс, уый хорз у. Нозт адәймаджы хорзмә никәд әркәндзән.

Цард тох у, әнусон тох, әрвымбоны тох...Поэты загъдау, әнусон тох, әнцойдзинад нә фынты уынәм әрмәстдәр.

Әмә уыцы әнусон, әрвымбоны тохы чысыл ләмәгъдзинад дәр равдыстай, уәд царды фәндагәй иуварс ахаудтә, адәм дыл сә къәхтәй бацәудзысты, уәлдайдәр та ныры әмтъеры, әгъатыр рәстәдҗы.

Махән, ирон адәмән, не 'ртә чъирийы, не 'ртә әртәдзыхоны әрмәст уый тыххәй нә бazzадысты, әмә дзы нәхи хорз бафсадәм, хорз банаzәм. Уыдон нә удварны уидәгтә сты. Хорз бахәрын, хи хорз бафсадынән нә зондджын фыдәлтә әндәр иститә әрхъуыды кодтаиккөй.

О мәе бон, Уырызмәг, дә фәстә нын нә фынг дәр, не 'ртә чъирийы дәр ад куы нал кәнынц.

Уә мад-иу әртә чъирийы куы ракодта, уәд-иу уәм фәдзырдтон:

— Ләппутә, рауайут, не 'ртә чъирийы акувәм.

Әмә-иу сымах куыдхистәрәй мә цуры әрләууыдыстут. Агуывә-иу фыццаг авәрдтон дәумә. Зонын әй: кувәттәрәк кәстәрмә авәрынц, фәлә махән цоты номыл фыццаг ды фәзындә, фыццаг аходәг нын ды уыдтә, әмә, де 'фсымәртә куы фәзындысты, уәд дәр афтә баззад. Фыццаг-иу кувәттәрәк ацахуыстай ды, стәй Ацәмәз, стәй Батрадз. Әмә әрбадыстәм. Күйд әхсизгон мын уыд, нә бинонты-иу әмхуызонәй фынджы алыварс куы федтон, уәд. Хуыщауыл дә бинонты бафәдзәхс, Уастырджийә дә кәстәртән фәндаджы хорзәх ракур, дә бинонтән нә Иры зәйтәм скув, уадз амонд семә әмдзу кәнәд.

Уырызмәг, ды шампайнаджы агуывәзә дәр кәронмә никәд банизтاي, Җалдәр хуыппы дзы акән әмә йә иуварс әрәвәр. Де 'фсымәртә дәр цима дәу фәэмынц: нозтмә әмгәрон нә цәуынц. Әмә мын әхсизгон у.

Уырызмәг, ныр дәр дә мад Аллаә бәрәгбәтты әртә чъирийы скәны. Күйд-иу дзырдтон, афтә дзурын:

— Ләппутә, рацәут, не 'ртә чъирийы акувәм.

Әмә мәм цыдәр уысм афтә фәкәссы: сымах әртәйә рацәудзыстут, ды де 'фсымәрты уәле әрләуудзынә, әз дәм агуывәз

авәрдзынән... Әмә Аңамәз әмә Батрадз бәргә раңауынц, фәлә ды нә фәзыныс, дә бынат, кәм ләууыдтә – хистәр әфсымәры бынат, уый афтидәй бazzайы. Уәddәр, мә цурмә не 'рбаңаудзынә, уый мә нәма фәуырны әмә мә сәр дуарырдаә разилен: мәнә, мәнә ныртәккә фәзындзынә, әрбакъаңадзәф кәндзынә... Фәлә... Әмә мә кәуындзәг мә хъуырмә схәцә вәййы, мә җастытә җәмәй ма адон уой, уый тыххәй агуывзә мә къухы әрбалвасын, мә дәндәгтә кәрәдзимә нылхъивын. Нә зонын, нә бинонтә исты бағиппайынц әви нә, фәлә, куы ницы базониккөй, уый мә тынг фәфәндү: уыданән та ма зын җәмән кәнөн, сә хъәдгом зәрдәтә сын зонгә-зонын җәмән рәхойон.

Нә күвинәгтә скувын, уәдә цы чындауя, Уырызмәг. О, Хуыцау нә бағхәрдта. О, қәстәрты амонды фәндагыл аразәг Уастырджи дә фәндараст нә фәкодта. Дә хәдзарәй райсомәй цардбарәг ләппү афәндараст кән әмә дәм изәрәй мауал әрбаңауәд, дә кувәндөн хәдзар изәрәй әвиппайды кәуинаг фәуәд, дә хәдзарәй дә ләппүты хъәлдзәг ныхас әмә худыны бәсты райхъуысәд хъарәг әмә марой. Цы ма вәййы әфхәрдәр? Күйдраст у уый? Кәм и Хуыцау? Кәм и Уастырджи?

Бирә хорз күывдтытә нәм ис, Уырызмәг. Фәлә мәм дә аңыды фәстә қәстәрты цардамонды тыххәй күывд уәлдай тынгдәр хъарын райдыдта.

Аргъәутты бәстәты кәй нә җәрәм, уый хорз зонын. О, ис амонд, ис хъысмәт, фәлә дәхи әрмәст уыданы әвдҗид бакән, уәд уый дәр раст нәу. Уырызмәг, адәймагмә царды цыдәр нысан күинә уа, цыдәр хорз бәллицмә күинә тырна, уәд дзәгъәлы җәрә, йә цард афтид у.

Нысан... Хорз нысан. Хорз бәллиц. Фәлә хорз дәр әмә әввәр дәр алчи йәхирдигонау әмбары. Бесләнү фыцдаг скъолайы уыци әвирхъау хъуыддаг чи бакодта, уыци адәм, уәвгә, уыдон Җәй адәм сты — ләгсырдтә — әмә уыдомнә дәр, сәхимә гәстә, хорз нысан уыд. Сау нысантә сау зәрдәтә әмә сау хъуыдитәй гуырынц. Әмә җәмән? Кәм сты сә уидәгтә? Әви уыдан дәр адәймаджы хуызән әнусон сты? Әви сын әндәр бындур и? Рәстәг? Цард? Әхсәнад? Әвәцәгән. Әвәцәгән. Рәсугъд әхсәнады адәймагмә рәсугъд хъуыдитәй гуыры, раст, сыйғадәг әхсәнад адәймаджы уд сыйғадәгәнәг у. Фәлә, нә-ә... Алцы рәстәг, әхсәнад әмә

царды аххос кән, уәд уый раст нәу. Нәхицәй дәр, алы адәй-магәй дәр бирә аразгә у, Үрызмәг.

Үрызмәг, әмә ды бәргә фидар къаҳдзәфтәй фәцәйцыдтә размә, царды әгъятыр уыләнты ныхмә дәхи бәргә әхсистай. Фәлә уыңы сау нәмыг... Цалдәр ныхасы зәгъын дәр дә нал баугъта, мах та саударджытә систәм, мах та кәуинаг фестәм. Әмә әрмәст мах нә.

Нә тути... Әвирхъяу бәлләх күү 'рцид, уәд әй әд къалати нә сыйхәттәм сәвәрдтой. Әртыккаг бон әй әрбахастой. Тути йәхи хуызән нал уыд, нынкъард, йәхимә ныхъхъуыста. Йә хъәлдзәг уаст әдзәм сабырмә раивта. Цәмән? Кәд, йә зонгә бынаты кәй нае уыд, әбәрәг ранмә кәй бахауд, уый тыххәй? Кәд, цы бәлләх әрцид, йә чысыл зәрдә уый банкъардат? Йә хъәләс фыцаджы хуызән нал зәлланг кодта, къалатийә-иу рахызт әнәбары, фыцаджы хуызән цыбыар-цыбыургәнгә нал ратәх-батәх кодта. Хордта әнәбары, цыма йәхицән тыхми кодта, афтә. Кәд рынчын фәци?

Иубон тути къалатийә ратахт. Дә къам — чингуыты тәрхәтгыл, уый цур абадт әмә, тути күүд фәкәсы, афтә дәм кәссы: йә сәр иуварс азилы, әркүүл әй кәнү әмә дын дә къаммә әдзәмәй, джихәй кәссы, цыма дәм тәфәрфәстәнәг адәймаг кәссы, йә зәрдә кәмән фәрьист, йә зәрдә сау хъәдгәмтә кәмән фәкодтай, ахәм адәймаг. Ныртәккә... йә къуыбар җәссигтә әрызгъәлдзысты. Әмә ма мын цы бамба-рын хъуыд: нә тути дә цалдәр боны нә федта әмә дә агуырда-та. Йе та, кәй нал дә, йә чысыл зәрдә уый банкъардат әмә йәхимә ныхъхъуыста, йә чысыл зәрдә катайаг фәци. Афтә уыдаид. Күүд бирә йә уарзтай! Әмә дә күүд бирә уарзта уый дәр! Әмә уыңы уарзон адәймаджы нал уыдта, уыңы уар-зон адәймаг йә цуры нал и.

Үрызмәг, кәд уый дәр мах хуызән сау дардта. Әвәцәгән... Әвәцәгән... Ахәм бәлләхмә дурәй дәр җәссигтә кәлы, уәд уый та — зондджын тути... Күйдәр-иу хәдзармә әрбацыдтә, афтә-иу йә къалатийә ратахт әмә-иу дә сәрүл кәнаә дә рахиз, кәнаә дә галиу уәхскыл абадт әмә хъәлдзәг хъәләсәй йәхицән цыдәртә зарыд. Рацу-бацу кәнис, цыдәртә архайыс, хәрыс, уәddәр уый бады. Суанг ваннәмә дәхи әхсинаимә цәуыс, уәddәр-иу дә уәгъд нә уагъ-та, тыххәй йә дәхицәй райс. Әмә-иу уәд йә хъәр, йә

цъәхахстән кәрон нал уыд. Мәстджын ратәх-батәх кодта. Цыма афтә дзырдат: «Аэз дә бирә куы уарзын, уәд мә ды дәхицәй цәмән сурис». Йә цыргъ къәдз бырынкъәй-иу дын дә хъус әрхостаид кәнә-иу ыл ныххәңди әмәй ивәзта, дә хъус-иу ссырх. Уәд-иу дәм истәуыл мәстджын уыд әви дәм йе стыр уарzonдзинад әвдиста — Хуыцау йә зонәг.

Нә тути цәхәр калдта, йә цъәх базыртә кәркә-мәркә әрттывтой. Рәсугъдәр ма цы вәййы! Уәдә куыд әмбаргә уыд! Фәләй йә ды цәмәндәр хуыдтай «Гуырымыхъ» — «Урод». Әмәй дә иухатт бафарстон:

— Уырызмәг, афтәй йә цәмән хоныс?

— Әмә-гъя.

Чи зоны, дзурын кәй наә зыдта, уымән айтә хуыдтай. Әмәй уый наәхи аххос наә уыд: гыццылгай йә фәцахуыр хъуыд дзурыныл. Чи зоны, фырбуцән ыл ахәм ном сәвәрдтай.

Цыфәнды дәр фәүәд, наә тутийыл «Гуырымыхъ» ном сбадт. Иемәй-иу хынджыләг кодтат. Цалдәр хатты йә ды әмәй Ацәмәз, дыууә дәргъәй-дәргъмә ләппулы, ваннәмә бахастат әмәй йә ныннадтат. Цалынмә бахус, уәдмә-иу йә бон тәхын наә уыд әмәй-иу әңцад бадт, сагъәсхуызәй ракәс-бакәс кодта, ләппутә, цәуыл мә тухәнәй марут, зәгъгә. Стәхынмә-иу хъавыд, фәләй йә хуылызд базыртә наә фәрәзтой әмәй-иу әрхауд, сымах та-иу худәгәй бакъәцәл стут. Бахус. Фәснад йәхи куыд дәбәх әнкъардта! Спәр-пәр-иу кодта әмәй та дә уәхскыл абадт. Әрбацәуыс, уәд-иу дә размә ратахт, әвәццәгән-иу дә дә къәхты хъәрәй базыдта.

Әнхъәл уыдтән, цалдәр болы фәстә наә тути йәхимә әрпәудзән, йә раздәрли гаччы сбаддзән. Фәләй, наә! Бынтондәр йәхимә ныххъуыста, нынкъард, әнәбары цыдәртә хордта. Агуырдта дәу. Әнә дәу йә цард цард нал уыд.

О мә бол, Уырызмәг, наә тути дәр ма дыл сай дардта, уәд мах цы зәрдәтәй цәрәм?..

Тути исты куы кәна, цәмәй дзы тагъедәр ферох уай, уый тыххәй йә Ацәмәз әмәй Батрадз наә сыхаг ләппуйән радтой. Әмә цасдәрли фәстә йәхимә әрцид, әрдзәбәх. Цәрли. Уый бәргә цәрли, фәләй нын ды нал дә. Ди нын нал дә, Уырызмәг!

Әмә та мә хъуыдыты ногай февзәрдтәнрынчындоны. Цал әмәй цаләм хатт?

...Фәталынгтәрәттә. Фәлә уәddәр — әнуд. Уәлдәф цыдәр әнахуыр бәзджын у, хъуыры наә Җәуы.

Рынчындоны кәрты адәм фылдәрәй-фылдәр кәнинц. Раздәр күйд ләууыдысты, афтә къордтә-къордтәй ләууынц, сә хъуыдитә, сә ныхас — дәу тыххәй.

Уырызмәг, уәд, дә зәрдә ма фәстаг минуттә кусы, уый нәма зыдтон. Цыдәр нығс ма мә уыд. Цыма ацы цардәй аңа-уын наә бакомдзынә, цыма не Сфәлдисәдҗы ацы дунейә дә аңа-уын наә бафәндәзән.

Уыцы минутты аәз цардтән, мә риуы цы чысыл рухсы цырытт тәпп-тәпп кодта, уымәй. Мә хъуыдитә зилдүх кодтой дә алыварс. Фәлә цалдәр хатты Батрадз мә зәрдыл әрбаләу-уыд. Қәм и? Цы ми кәнны? Цы уавәры и? Әртындәс-цыппәр-дәсаздзыд ләппүйи тут нырма цас фидар у. Ды рынчындонмә кәй бахаудтә, уәззуа уавәры кәй дә, уый фехъуыстаид әмә... Телефонәй бадзурын кодтон — кәд хәдзары и, уәд макәдәм аңа-уәд, ма тәрсәд, сыхәгтәй наәм исчи әруайәд.

Иу рәестәг ахъуыды кодтон: «Нәе бинонтә... әмә зын уавәры хъуама иууылдәр иумә уәм». Батрадзмә машинә арвыстон.

Зәрдә, зәрдә, Уырызмәг, уый алцыдәр раздәр базоны. Әмә кәд дә кәстәр әфсымәр рынчындоны наә уыд, уәддәр зәрдәйә алцыдәр зыдта. Хионтә, зонгәтә йәм цалдәр хатты телефонәй әрбадзыртой, Уырызмәгән операци скодтой, ма тәрс, зәгъгә. Фәлә зәрдә... Уый уәддәр тарст әмә-иу куы лоджәмә рауад, куы балкъонмә. Нә сыхәй рынчындонмә фәдисы аңа-уын кәмән наә бантыст, уыдан кәрты къордтә-къордтәй ләууыдысты, сәхимидағ әнкъардәй цауылдәр дзыртой. Батрадз-иу балкъонмә куы рацыд, уәд-иу әм цыдәр тәригъялдаг цәстәй скастысты, сә цәститә дзы әмбәхстой. Әмә ләппу фатеры йәхицән бынат нал ардта. Әмә куыннә! Йә уарzon әфсымәр кәмдәр рынчындоны цардәй мәләтү арәныл ләууы, уый та ам фатеры. Әмә иурәстәг лидзәгау әддәмә йәхи райста. Кәрты йе 'мбәлттә ләууыдысты әмә уыдомнә баңыд. Нә сыхәгты ус мын фәстәдәр дзырдата:

— Батрадзмә мә зәрдә әхсайдта әмә йын нығсытә авәрон, зәгъгә, йәм ләппүты цурмә әрцидтән, әрбахъәбис ай кодтон. Загътон ың, «операци хорз ацыд, ма тәрс». Йә цәститә доны разылдысты, стәй сә урс-урсид цәссигтә әргәр-гәр кодтой, нык-куыдта. Мә хъәбысәй йәхи атыдта, иуварс сләууыд әмә куыдта.

Уырызмæг, дæ пырх зæрдæ йæ күистæй нæма бандад, афтæмæй нын нæ бинонты хистæрæй, кæстæрæй кæуинағ фæкодтай.

Батрадзы æрбаластой. Фæстæдæр дзырдта, зæгъгæ, машинæ йæм нæ фæзынд, уæд йæхæдæг рынчындоңмæ ацыдаид. Äрмæстæр, ды кæцы рынчындоны дæ, уый нæ зыдта æмæ сыл зылдаид. Уый — изæрыгон, фæтальынг, афтæмæй.

Уырызмæг, мах нæ мад æмæ нæ фыдæн уыдыстæм æхсæз лæппуиы æмæ æртæ чызджы. Ныр ма уыйбæрц үот кæмæн и? Уыйбæрц үот чи схаста, уыдан æцæг хъæбатыртæ уыдысты. Не 'фсымæртæй æртæ нал и. Äмæ мах, хотæ æмæ æфсымæртæ, кæрæдзиуыл баст куыд нæ уыдыстæм, æмæ куыд не стæм аbon дæр? Цалдæрæй-иу хордтам иу къусæй. Фæлæ уæддæр цыма сымах, æртæ æфсымæры, кæрæдзиимæ бастдæр, кæрæдзиуыл иузæрдиондæр, æнувыддæр уыдыстут, цыма сымах кæрæдзимæ ноджы хæстæгдæр уыдыстут, кæрæдзийи фылдæр уарзат, афтæ мæм кæссы. Äртæйæ-иу диваныл фæрсæй-фæрстæм куы бадтыстут, науæд-иу хъæбысæй куы хæцыдыстут, æртæйæ-иу куы хынджылæг кодтат, уæд сымахмæ кæс æмæ кæс. Батрадз — уæ кæстæр, уæ хъазæнхъуль. Уæвгæ уæ йæхиуыл йæхæдæг ардыдта: куы-иу уæ иуыл рахæцыд, куы - иннауыл: куы-иу уæ иуы басхуыста, куы — иннайы, ратон-батон уæ кодта. Мыст къахта æмæ - гæдыйи сæр. Тарстæн иу, æгæр æй куы фæриссын кæнат, æгæр æй куы асхойат, фæлæ сымах уый риссын кæнүт?..

Мах, уæ ныйгарджытæ, хъæздыг уыдыстæм, тынг хъæздыг. Äртæ фырты кæмæн и, уый хъæздыг нæу? Ноджы... æнæмæст лæппутæ. Äрмæст нын уæ иу скодта æгæрон маст. Уый уыдтæ ды, Уырызмæг.

Æз дæр-иу, Уырызмæг, демæ æмæ Ацæмæзимæ хъæбысæй хæцыдтæн. Цай хъæбысæйхæст уыд уый? Афтæ, уемæ мæхи рæвдыдтон. Гъей-джиди, уыцы бонтæн ма фæстæмæ раздахæн куы уайд! Демæ хъæбысæй никæдуал рахæцдзынæн, уый зонын, де уæхскыл мæ къухтæ никæдуал æрæнцайдзысты, мæ риумæ дæ никæduал æрбалвасдзынæн. Фесты, фесты уыцы бонтæ, Уырызмæг, ды сæ демæ ахастай.

Уырызмæг, адæмы фарн бирæ у, æмæ адæмы æхсæн дæхи адæмы уагыл дар. Фæлæ иунæгæй аzzадтæ, уæд дæ гуыдырæвæрд æнкъарæнты рохтæ судаз. Фæзæгъын: мæхи ныхъæддых кæндзынæн, ме 'нкъарæнты рохтæ нал суадздзынæн, фæлæ та

демæ баст хъуыдтыæ куы æрбагуылф кæнынц, демæ баст æнкъараптæй риу куы байдзаг вæййы, уæд сæ азары баҳауын, сæ уæлныхты мæ сисынц. Ноджы, уæлдай сын næу: æмбисæхсæв рапихъал уон, фистæгæй фæцæйцæуон, трамвайы бадон, искаимæ дзурон, мæрддзыгой адæмы æхсæн лæууон... Демæ баст хъуыдтыæ æмæ æнкъараптæн næ рæстæг и, næ — афон — зæйау ракæлынц æмæ мæ сæ сæрыл сисынц.

Уырызмæг, цалдæр хатты мын мæ хорз зонгæтæ дæу тыххæй дзырдтой: æндæр куыстмæ куы раивид, зæгъæм, паддзахадон автоинспекцимæ. Æмæ дæ næ бафæндыд. Æппынфæстаг, цæхгæр загъттай:

— Уый мæ куыст næу.

Æмæ дæ æз хорз æмбæрстон. Уый, æцæгдæр, дæ куыст næ уыд. Аллы куысты дæр ис раст æмæ сыгъдæг адæмтæ, паддзахадон автоинспекцийы дæр. Æмæ уыдонæн уым кусын æнчон уа, уый мæ næ уырны. Бирæгъты æхсæн бирæгъ куынæ уай, уæд дæ бахæрдзысты.

О мæ бон, Уырызмæг, Къостайыхъæумæ næм цы фæдисы дзæнгæрæг ныххъуыст, уæдæй фæстæмæ цæмæй тарстæн, уый... уый æрцыд. Æмæ зæрдæ риссы, зæрдæ кæрзы. Сылгоймæгты кæуын, сæ удаист цъæхахст. Уæртæ дæ мад ахауд. Мæнæн дæр мæ къæхты бын зæхх фæцудыдта, фæйнæрдæм алæбырд, цыдæр уысм ницуал ауыдтон, сылгоймæгты удаист цъæхахст фескъуыд, стæй та рапихъуыст, мæ хъустæ мын ныццарыдта. Ау, уый та куыд, æмæ Уырызмæг мауал уа? Нæ-æ! Уымæн уæвæн næй! Уый та куыд, æмæ мæ лæппути хистæр, фыцлаг хатт цоты ад кæмæй базыдтон, уый мауал уа?! Ау, уый та куыд, æмæ нын зæды хуызæн цы хъæбул уыд, уымæй дзæгъæл аzzайæм. Нæ-æ! Уымæн уæвæн næй! Уый рæдыдæй ныккуыдтой сылгоймæгтæ.

— Кæм и, кæм и Уырызмæг?

Агуырдтон дæ, Уырызмæг, фæлæ мын дзуапп ничи лæвæрдта. Дзуаппы бæсты хъуыст сылгоймæгты кæуын, сæ удаист цъæхахст, сæ хъарæг. Æмæ бамбæрстон: бабын стæм! Æвиппайды бабын стæм! Райсомæй næ хæдзарæй гæлæбуйайа цы лæппу атахт, уый нал и. О, næ рафæлдисæг Хуыщау, кæм дæ?! Куыд раст у, уый æмæ дæ цотæй исчи дæ разæй ацæуа. Нæу! Нæу, уый раст! Кæм дæ, Хуыщау?! Кæд дæ, уæд ахæм æнæраст хъуыд-дæгтæ цæмæн уадзыс?!

Куыдтон, Уырызмæг, æмæ мæхимидаег дзырдтон, næ, хыл

кодтон Хуыщаумæ! Кæд Хуыщау рахаста ахæм тæрхон, уæд раст тæрхон нæу. Мин æмæ йæ мин хатты дæр зæгъдзынæн: уый раст тæрхон нæу. Хъуамæ кæстæр хистæры разæй ма цæя!

Уырызмæг, æстæм июны фæссихор уыцы сай нæмыг æрмæст дæ зæрдæ не скарста, фæлæ мах зæрдæтыл дæр сæмбæлд, уыцы бонæй фæстæмæ мах зæрдæтæ дæр сай хъæдгомæй бæззадысты. О, уыцы сай нæмыг, цал зæрдæйи ахызтæ, цал зæрдæйи скарстай?

Фæстаг рæстæг, уæлдайдæр та, Уырызмæг, ды куы нал дæ, уый фæстæ мæ зæрдыл ницыуал лæууы, мæрдyroх мыл бахæцыд, мæ хъуыдитæ ныссуйтæ вæййынц, куы иуырдæм агуылф кæнынц, куы иннæрдæм.

Кæд ма исты хъуыды кæнын, уæд «Комсомольская правда»-йы фыстой, æнхъæлдæн. Сылгоймаг ие 'нахъом сывæллонимæ иунæгæй бæззад. Лæппуйыл цалдæр мæйи куы цыд, уæд йæ фыд амард. Мад сабийи хаста иунæгæй. Куыд нæ уарзта йæ иунæг хъæбулы! Цард уый цæрайæ, йæхи йын снывонд кодта. Иу æхсæв федта æнахуыр фын: лæппу сай дарæсы хæдзары дуар рахгæдта, æз мæ фыдмæ цæуын, зæгъгæ. Мад скатай, йæхицæн бынат нал ардта: уыцы фын... уыцы фын хорз фын нæу, цыдæр... цыдæр æбуалгъ бæллæх æрçæуынмæ хъавы йæ иунæгыл. Эмæ уымæн уæвæн нæй! Мад йæ хъæбулы, йæ иунæджы, ацы зæххыл кæй тыххæй цæры, боны рухс кæй тыххæй уыны, йæ зæрдæ кæй тыххæй цæвы, уый мæлæтæн нæ ратдæн. Ницы хуызы! Фæлтау уый бæсты йæхæдæт амæлдзæн, йæ фырты мæлæтæй бахъахъхъæндзæн. Эмæ мад йæхи æрçæуыгъта, æви доны йæхи баппæрста, газеты фыст бæлвyrд мæ зæрдыл нал лæууы.

Лæппуйы мад ацы дунейæ ацыд æхсызгонæй, зæрдæрухсæй, мæ иунæджы мæлæтæй бахъахъхъæндтон, зæгъгæ.

Рацыд азтæ, лæппу йæ амонд ссаpдta. Ацыд Уæрæсемæ æмæ уым куыста, уыд амондджын. Иубон лæппу æмæ ие 'мбæлтты æхсæн цыдæр хъaugъа рауад, сæ иу æй кардæй ныццавта æмæ... æмæ лæппу фæмард. Мад къорд азты размæ цы фын федта, уый æрçыд. Нæй! Эвæццæгæн, æцæгдæр мæлæтæй нæ алидзæн и, нæ дзы бамбæхсæн и, нæй дзы ирвæзæн. Нæй, дунейыл дæ зæрдæмæ æппæты хæстæгдæр чи у — дæ хъæбул — суанг уый бæсты дæр нæ цæрæн и, нæ мæлæн. Эмæ куыд раст у уый?

Мæлæт... Куыд æвиrхъau дæ? Ды куыд зоныс æнхъæлмæ

кәсүн, афтә ничи. Җалдәргай азтә, дәстгай азтә дәр ныбыыхс-
дзынае, уәddәр дә фәнд сәххәст кәндзынае. Әви рәдийин?
Әви уыдан иууылдәр хи сайән хъуыдытә сты? Ницы ис. Нәй
хъисмәт дәр. Әрмәстдәр ис царды әңгәгдинад, әгъятыр
әңгәгдинад, әмә дын уый нае хъисмәт дәр әмә нае алцыдәр.
Әви... әви рәдийин?

Сылгоймәгты удаист цъәхахст хъустә арыдта, наелгоймәг-
ты хиуылхәст кәуын зәрдәтыл әмбәлд. Уәртә де 'мбәлтә,
де 'мгәртә, сә къуыбар цәссыгтә сә рустыл уайынц. Дә хорз
әрдхорд, нае сыхаг Тлатты Чермен, «Черә», афтә йә хуыдтай-
ды, даргъ бандоныл иунәгәй бады, ныгтуыбыр әмә хәкъуыр-
цәй кәуы. Әз йә цуры әрләууытән, йә уәхскыл ын мә
армытъәпән әрәвәрдтон әмә, мә кәуын нае уәдтон,
афтәмәй ыны загътон:

— Чермен, Уырызмәг ыны нал и.

Уый систад, нае мәм әрбакаст, йә цәсгом йә армы-
тъәпәнтәй амбәрзта әмә кәугә, әрмәст дуарырдәм нае, фәлә
иннәрдәм ацыд. Рынчындоны сисы сәрты агәпп кодта. Әмә
бамбәрстон: фыртыхстәй, фыркатайә цы фәуа, уый нал зоны
әмә йә къәхтә кәдәм хәссынц, уыцырдәм фәңәуы.

Уыщы уысм җәмәндәр мә зәрдыл әрбаләууыд Батрадз, уә
кәстәр әфсымәр. Кәм и? Цы ми кәны? Цы фәци? Йе 'взонг,
әнцон агайән зәрдә... Әмәй йә адәмы әхсән мә цәститәй
агуырдтон. Нәй ыыл хәст кодтон. Уыйразмәй әуырдтон. Бәла-
сыл, цыма йә хъәбис кәны, афтә йәм йәхи нылхъывта әмә
куыдта. Фәләй үә ныр нал уынын. Кәм и? Цы фәци? Күү
фәтәрса әмә... Ахәм кары ләппумә цы хъуыды әрцәудзән,
Хуыцау йә зонәг. Нәй, нае зыны, әмә, Уырызмәг, дә мады хо
Ирәйән афәдзәхстон: рацагурәд-ма йә. Зәрдә хуыматәджы
нае фәкъәпп кодта: Батрадз иунәгәй, йә цәссыгтәй йәхи
әхсәгә, рынчындонәй тагъд-тагъд ацыд, лыгъд, цы стыр бәлләх
әрцид, уымәй. Трамвайы әрләуууынмә бахәццә, афтәмәй үә
Ирә байяфта әмә үә раздәхта.

Хәрзаг зәгъыс, Уырызмәг, ахәм минут, әмә уый та Бат-
радзыл хъуыды кодта. Кодтон. Кодтон, Уырызмәг. Уә алчидәр
мын зынаргъ у.

Аңәмәзы уыдтон. Дзуццәжджы бадт. Йә сәр йә уәрдҗы-
тыл сәвәрдта әмә куыдта. Әз әм бацыдтән, хәрдмә үыл
схаңыдтән. Уый сләууыд әмә, цыма гыццыл сывәллон у, афтә

йæ сæр мæ уæхскыл æруагъта æмæ ноджы хъæрдæрæй ныккуыдтæ. Йæ зæрдæйы сонт гуышп-гуышп мæ риуыл æмбæлд, йæ уæхсчытæ стъæлфыдысты. О Ацæмæз, ныр ды дæр сидзæр дæ, хистæр æфсымæр дын нал и. «Уырыз», афтæ йæ хуыдтой лæппутæ. Æмæ дын уыцы Уырыз нал и. Мæн фæндыд: Ацæмæзы дæ хъæбысы æрбакæн æмæ ноджы хъæрдæрæй, дæ бøгъ-бøгъæй куыд ницыуал æмбарай, афтæ фæку. Фæлæ уый бæсты загътон:

— Дæхиуыл фæхæп, Ацæмæз, — æмæ иуварс акъаходзæф кодтон. Йæ зæрдæйы рис ын ноджы тынгдæр агай, уый мæ нæ фæндыд.

Бирæтæм дзыппыдаргæ чысыл телефонтæ, æмæ, Уырызмæг, де 'рыгон зæрдæ бæнцад, операцийы фæстæ нал райхъал дæ, уый уайтагъд айхъуыст. Хионтæ, сыхæтæ æмæ зонгæтæ цалдæр машинæйæ æрбахæццæ сты. Æмæ-иу мæ цуры ныккуыдтой.

Иурæстæг дохтыртæй иу, сæвджынтæ бæрzonд лæг, рацыд, цæмæндæр мæнмæ хæстæг æрлæууыд æмæ æфсæрмхуыз æмæ курæгау загъта:

— Бирæ тыхст рынчынтæ нæм и, æмæ кæуынмæ бынтондæр бавзæр уыдзысты. Адæмы исчи сæ кæуынæй куы басабыр кæнид, рынчындонæй кæртмæ куы рацæуиккой.

Раст зæгъы, раст зæгъы, фæлæ адæмы æддæмæ кæртмæ чи ракæндæн? Мæнæй хуыздæр сылгоймæтгæ никæмæ байхъус-дзысты. Æмæ цæмæй мæ кæуын ма сräдува, уый тыххæй мæ былыл дæндагæй ныххæцыдтæн, уадз фæриссæд, уадз дудæд, кæд мын фенцондæр уайд. Фæлæ нæ рыст, Уырызмæг, зæрдæйы рис ахæм рисæй нæ къаддæр кæнæ.

Мидæмæ, сылгоймæтгæ цурмæ баçыдтæн æмæ загътон:

— Уæ хорзæхæй кæртмæ рацæут, — æмæ мæ цæстом мæ армытæпæнтæй амбæрзтон, мæ развæндаг мæм нæ зынд, афтæмæй æддæмæ рахызтæн. Сылгоймæтгæ мæм байхъуыстой.

О мæ бон, Уырызмæг, ды мын бирæ цыдæртæ базонын кодтай. Ды мын базонын кодтай, фыд йæ фыртыл æнæфсæрмæй йæ хъæлæсыдзаг куыд фæкæуы, уый. Ды мын базонын кодтай, цæссыгтæ здыйы æртæхтау зæрдæйыл куыд фæхауынц, уый. Ды мын базонын кодтай, æнæуынæрай, æнæцæссыгтæй мæ карæн лæг йæ хъæбулыл куыд фæкæуы, уый.

Уырызмæг, ды мын бирæ цыдæртæ базонын кодтай...

Уыцы æнамонд изæр... Нæ дæ ратдзысты, уый зыдтам: хъуыд

медицинон экспертизә скәнын. Фәлә уәddәр афәлвәрдтам. Дзәгъәлы.

Изәры фарәстәм сахат... Машинә, ды цы хайады уыдтә, уый цур әрләууыд. Цыма ахәм машина фыццаг хатт федтон, афтә мә зәрдә ныккәрзыыдта. Урс, фәлә мәнән сәнтсау машинә, уый мә хъәбулмә әрбаңыд. Цалдәр сахаты размә дәр ма хуры тынимә цы хүрәнгас ләппү хъазыд, ууыл дуне батар. Адәм иууылдәр машинәмә разылдысты, ногәй та сә кәуын стынг. Цалдәр ләппүйи дә табаңыл рахастой, кәрәй-кәронмә — урс цикъә хъуымаңай әмбәрзт. Уый дәу, Уырызмәг, уады хуызән рог чи уыд, әңцой чи наэ зыдта, о мә бон, уый хәсси-наг фәзи. Асинты къәпхәнтыл иугай никәд цыдтә, дыууә-әртәйи сәрты агәпп кән, уайтагъд-иу кәрты февзәрдтә. Асинтыл уәләмә хизгәйә дәр — афтә. Балкъонәй дә ауыдтон, әрбаңауыс, әмә-иу раудатән, дуар дын фегом кәнон, зәгъә. Әмә-иу ды уәедмә дуары цур февзәрдтә, цыма-иу тәхгә скодтай. Әмә ныр уый дәу рахастой. Әдзәмәй. Цикъә урс хъуымаңай әмбәрзтәй. Машинәйи дә күйд әвәрынц, уый күйд наэ уынон, афтә иуварс азылдтән әмә күйдтон.

Мә къәхтә зәхмә нындәгъдысты. Цы уәззаяу дән, цы? Уәвгә... Дәхиуыл хәң. Мә цардвәндаг ләгъз әмә әңцион никүү уыд, мә цард Нарты күвід никүү уыд, стәй мә ахәм цард хъәугә дәр никүү кодта әмә наэ кәнны.

Уәд ма скъоладзау уыдтән, Уырызмәг. Литературә уарзтон, цыдәртә фыссыныл архайдтон. Нә хъәуәй, Хъарман-Сындыыхъәүәй, ме 'мбал ләппүимә цыдыстәм Алагирмә, ра-йоны газеты редакцийи цы литературон къорд уыд, уырдәм. Иухатт наэ къам систем. Мәнә мә цуры и ныр дәр. Сбур, фәлә дзы алчидаң хорз зыны. Уәды раестәгән — әвәджиауы әвдисәндар.

Разәй бадынц хистәртә, сә астәу — уәды зынгә фыс-джытәй цалдәр. Кәстәртә ләууынц, уыдонимә әз дәр. Уыд уалдзәг. Кәуыл — хәдон, кәуыл — пиджак, мән йеддәмә дзы телогрейкә никәуыл и. Цалдәр хатты мын загътой: ралас әй. Фәлә әз не сразы дән, мәхи-иу әндәр ныхәстыл акодтон. Әмә йә цәуыннә раластан? Мә хәдон әмпъызтытәй нал зынд, әмә мәм худинағ каст. Әндәр мә күйд наэ фәндыд, дә зәронд бәмбәдҗәжын раппар әмә рагуалдзыгон цәхәр хуры рухсмә иннәты хуызән хәдоны дә къам сис.

Әрыгон ләппу. Студент. Фыццаг къаҳдзәфтә кәны лите-ратураій. Газеты уәды рәстәджы зынгә фыссәджы уаң аәры-гон фысдыхыты сфаелдыстады тыххәй. Әмә дзы уыңы ләппуи-көй дәр. Куыд нәе йын у аәхсызғон! Әмә газет бәргә балхәнид, фәләй һәм дыууә капеччы нәе. Иу капеккә аәм бәргә ис, фәлә... Уәд газеты аргъ уыд дыууә капеччы. Әмә, Үырызмәг, уыңы ләппу, һәе бон газет балхәнын кәмән нәе уыд, уый... уый уыдтаң аәз, дә фыд.

Алы фәлтәрән дәр и үәхи цардвәндаг, үәхи цин аәмә аәхсызғон минуттә аәмә үәхи цәлхұртә. Алы фәлтәр дәр царди, қәрәи аәмә цәрдәнни үәхи, һәе рәстәджы, ие 'хсәнады цардәй. Адәймаг адәймагай баззайа, адәймаджы ном стыр дамғъяйә хәсса, уый әңцион никәд уыд аәмә нәе уыдзән. Йә фегад кәнын әңцион у. Фәләй һәе адәмы рәғғы хәсс, уый та — зын. Кадимә үәх хәсс, уый та — ноджы зындаң. Ләджы ном иу бон нәе хәссис, фәләе, цалынма цәрүс, уәдмә. Суанг, фынай куы фәкәнис, уәд дәр. Хәссис ай дә мыггаджы, дә хъәубәстү, дә аәмгуистгәндыхыты, дә зонгәты цур. Әппинфәстаг, адәймаджы ном хәссис дәхи цур. Стыр бәрнондзинад. Уәл-дайдәр та, ныйтарәг куы суай, дә фәстә кәстәртә куы фәззына, уәд ноджы фәуәззашаудәр дә ном, фәуәззашаудәр дә уарғъ.

Иу рәстәг сымах, ме 'ртә фырты аәмә аәз, диваныл бадтыстәм. Мә цәнгтә дәу аәмә Ацәмәзы уәхсчытыл аруагътон. Куыд, куыд аәхсызғон-иу мын уыд, афтә-иу фәрсәй-фәрстәм куы бадтыстәм, зәрдәйә-зәрдәмә-иу куы ныхас кодтам.

— Ләппутә, цыдәртә уын саразон, уый мәе бон нәе баци, фәләе уын мән тыххәй никуы ничи бауайдзәф кәндән.

Ацәмәз аеви ды уыдтаң, чидәр уәе загъта:

- Цытә дзурис, уәдә ма нын цы кәнай?
- Бәргә, фылдәр куы бантыстаид, фәлә...
- Афтә ма дзур. Ди нын бирә сараптай.

О, цы аәхсызғон мын уыдсты уәе ныхастә! Әз уыдтаң дүнейи тәккә амондджындаң адәймаг, тәккә амондджындаң фыд! Әз бадтаң уәе фарсмә, фәләе уыңы иу рәстәг тахтән арвы үәх хәбисы, уымән аәмә мыл уәе ныхастә ныссагътой базыртә.

Әнәмәнг, Үырызмәг, хәдзары хистәртә аәмә кәстәртән алкәмән дәр хъуамә уа үәхи бынат. Мад, фыд аәмә сә шоты

æхсæн — сæхи ахаастдинæтæ. Ис алцæмæн дæр арæнтæ, уаг æмæ гакк.

Уырызмæг, ныр, дæ фæстæ, мæ зæрдæ баргъæвст æмæ йæм æхсызгондзинад нал хъары. О, фæхудын, фæлæ зæрдæйæ нал. Уырызмæг, æвæццæгæн, уыцы æхсызгон рæстæджытæ сай, æдзæм дунемæ демæ ахаастай. Зæрдæйыл цин нал æмбæлы, зæрдæмæ цин нал хъары. Зонын æй, адæймаг ныфсæй цæры, размæ кæсын хъæуы. Де 'фсымæртæ — мæ дыууæ базыры, мæ зæрдæйы дыууæ хайы. Фæлæ уæ мæ зæрдæйы алкæмæн дæр йæхи бынат уыд æмæ ис. Äмæ мæ фынджы къæхтæй иу ахауд, ме 'ртæ цæджындзæй иу нал и.

Уырызмæг, дæ фæстаг фæндараствæнæн сай бон næ хъæуы дзырдзæугæдæр лæгтæй иу дæ чырыны цур æрлæууыд, йæ цæссыгтæ гæр-гæрæй уадысты, куы-иу йæ цæстытæ дæуыл æрæвæрдта, куы-иу мæн æмæ дæ мадмæ бакаст æмæ афтæмæй дзырдта:

— Зын, тынг зын уын уыдзæн æнæ Уырызмæг, фæлæ-иу æримысут, Фыдыбæстæйы хæстæй чи нал сыздæхт, уыдоны. Уæ зæрдыл-иу æрлæууын кæнүт Гæздаңты æмæ Кобегкаты æвдгай æфсымæрты, Хестанты, Хъарданты æмæ Темырты æхсæзтай лæппуты, æмæ уын кæд фенçондæр уайд.

О, бæргæ сæ мысæм, næ хорз хистæр, фæлæ зæрдæйы рис næ къаддæр кæны.

Уырызмæг, адæймагæн алы бон дæр фæлварæн у. Афтæ æнæхъæн адæмæн дæр. Фæлæ скæны ахæм рæстæджытæ, æмæ уыдон вæййынц адæмы, нацийы хъысмæт лыгæнæн рæстæджытæ: адæм дардæр цы фæндагыл ацæудзысты? Разæй сæм цы æнхъæлмæ кæсы? Рухс фидæн æви ныссуйтæ уыдзысты? Äмæ махæн, ирон адæмæн, æнцой цард никæд уыд, стæй, æвæццæгæн, никæд уыдзæн. Äдзух næ адæмæн фæлварæнты рæстæг у. Äмæ уал нырмæ næ адæм сæхи бахъахъæдтой.

О мæ бон, Уырызмæг, дзурын дæм, фæлæ дæуæй иу ныхас næ хъуысы, æнæуи дæр мæлæты дзырдмондаг, дзырд дыууæ дихы чи кодта, уыдонæй næ уыдтæ, ныр быntonдæр ныссабыр дæ, næ хъуысы дæ фæлмæн хъæлæс. Уæвгæ, цымæ ды искуы исકæмæ тызмæг, къæйныхæй сдзырдтай? Дæ ныхас æдзуходæр — мидбылхудгæйæ, узæлгæ, фæлмæн. Суадоны хуызæн сыгъдæг æмæ рæсугъд хъæлæс нал хъуысы. Äвæццæгæн, зæрдæйы сыгъдæг æмæ хъæлæсæн цыдæр бастдинад и. Чъизи зæрдæ

кәмән и, уымән йә хъәләс уалдзыгон хуры тынау сыгъдәг уа, әхсызгон зәлтә дзы хауой, уый мә нә уырны.

...Уырызмәг, цы машинаеы дә әвәрдтой, уый әдзәмәй ләууыд, цыма уый дәр тәфәрфәс кодта. Нындыг. Ныргъәвст. Ныдзәм. Мән хуызән. Ау, урс хъуымацы тыхт, уый Уырызмәг у? Ау, Уырызмәджы әвәрьинц уыци сау машинае-йы?! Ау, Уырызмәг — мә хистәр ләппу — нал и? Уый... Уый, Уырызмәг, ды нал дә? Уый дәу әвәрьинц урс хъуымацы тыхтәй машинәйи? Нал зыныс. Уый, ды, Уырызмәг, нал зыныс, сау машинәйи сау дуәрттә дыл баҳгәдтой.

О мә бон, Уырызмәг, бандад йә тәлфтәй де 'рыгон, де 'нәңцой, дә тәлфаг зәрдә. Дә әлвәст, нуарджын зәнгтә әнустәм сәхи ауагътой. Абонай фәстәмә хәдзары асинтыл нал сызгъордзынә. Нә кәрты тагъд-тагъд, стыр къаҳдзәфтәй нал фәцәйщәудзынә. Дә тагъдуайаг къәхтә бандзыг сты, нал змәлынц.

О мә бон, Уырызмәг, ды дымгәйи хуызән рог куы уыдтә әмә ныр сау машинәйи ласинаг куы фәдә. Ды зәххыл нә цыдтә, фәлә уәлдәфы тахтә, ды уыдтә маргъ, әгәрон әрвиг арв — дә тәхәен фәз. Иурәстәджы дә цуры дзырдан:

— Мә къәхтә хатгай цыдәр зынән фәисын, зәххәй сә тыххәй атонын, ме 'үәнгтә мыл әруәз кәннынц.

Ды мәм дә ирд сыгъдәг цәстүтәй цымыдис фәрсәдҗы каст әрбакодтай:

- Уый та куыд?
- Әмә-гъя, афтә.
- Уәдәә әз ме уәнгты уәз куынә әнкъарын.

— Ай-гъай, — баҳудтән әз. Ай-гъай, Уырызмәг, ды не 'нкъардтай де уәнгты уәз. Дә кары адәймагән йә туг арт у, уәнгты хъазы. Дә кары ләппуйән ие уәнгтә — сыйтәрәй дәр рогдәр, зәрдә уәләрвты тәхы.

Скъолайы куы ахуыр кодтай, уәд дын пуртийә ахъазын йеддәмә мацы ратт. Уәвгә йә дә царды фәстаг бонмә дәр бирә уарзтай: фадат дын фәци, уәд-иу нә сыхы ләппутимә скъолайы кәрты хъазыдыстут, фәллад дзы нә зыдтай, дә хәдон-иу хидәй схуылызд, ләмарина-иу фәци.

Мә фыссән стъол — лоджәйи, йә уәрәх рудзгуытә — скъолайы кәртмә. Нә сыхы ләппутә дә ацыды фәстә цалдәр мәйи футболәй нал хъазыдысты. Әвәццәгән, әнә дәу сә зәрдә нә күимдә.

...Нæ кæрты, нæ сыхы лæппутæ скъолайы кæрты футболæй хъазынц, сæ хъæр, сæ хъæлæба хъуысы. Ёз мæ бандонæй сис-тадтæн æмæ сæм кæсын. Рудзынгæмбæрзæныл иуварс нæ ахæ-цыдтæн, кæсын сæм аивæй, куыд нæ мæ бафиппайой, афтæ. Уæвгæ, уыдон ныртækкæ мæныл сты? Куыд мæ фендзысты? Фæлæ цынæ вæйы. Мæ цæстытæ сæ атонын нæ комынц, ныдже-джих сæм дæн. Ёрмæст сæ хатгай нал ауынын, мигъвæлмы аныгъуылынц, мæ цæстысыгтæ сæ амбæрзынц. Ныр, æвæщæгæн, нæ кæрты, нæ сыхы лæппутæ афтæ æнхъæлынц, æмæ ды семæ нæ дæ. Рæдийынц! Тынг рæдийынц! Семæ дæ. Ёдзуҳдæр размæ-бырсæт уыдтæ. Ныр дæр размæбырсæт дæ. Фезгъорыс, размæ дæхи аппæрстай. Дæ къахы фындз пуртийыл андзæвыд, уæгъд æй нал уадзыс, дæ разæй йæ хæссыс. Лæппутæй дæм чидæр базгъордта, хъуамæ дын дæ пурти байса, ие 'мбалмæ йæ ба-къуыра. Фæлæ ды дæхи фæсайдтай, пурти уæгъд нæ уадзыс, цима дæ кроссовкæйы фындзыл банихæст. Лæппутæй дæм иу базгъордта, ныртækкæ дын дæ пурти байсдзæн, ды йæ фæстæмæ акъуырдтай, иннæ къахæй йæ ацахстай, дæхи та ногæй размæ аппæрстай, цидæр уысм фæсабыр дæ, стæй пурти дæ къах-фындзæй ныццавтай, æмæ дуаргæсы сæрты хызы смидағ. Лæппу-ма йæхи хæрдмæ бæргæ фехста, фæлæ йæ къухтæ уæлдæф йеддæмæ ницæуыл фæхæст сты, зæххыл æрхауд æмæ хуысгæйæ бæззад. Де 'мбæлттæ дыл æрæмбырд сты, чи дын дæ уæхск хойы, чи дын дæ къух исы, чи дæ хъæбыс кæны... Ды сæм худыс, куыд фæхудыс, афтæ: фæлмæн, дæ сыгъдæг ирд цæстытæй цины цæхæртæ хауынц.

— О, о, Уырызмæг, афтæ хъазын хъæуы, — дзурын дæм æз. Ёз дæр дын хъуамæ дæ уæхск æрхойон. Ёмæ мæ къух хæрдмæ систон. Мæ къух уæлдæфы ауыгъдæй аззад. Лæппути нал ауыдтон. Мæ цæссыгтæ сæ сæ аууон бакодтой. Ныккуыдтон. Хъæрæй. Ёнæфсæрмæй, уымæн æмæ фатеры мæхи йеддæмæ ничи ис.

О мæ бон, Уырызмæг, фесты, фесты дæ хъазæн бонтæ. Дæ тагъдуайаг къæхтæ пуртийыл никæдуал андзæвдзысты, Хæххон-металлургон институты спортивон фæзы нал азгъордзынæ, турникыл цалдæр хатты нал æрзилдзынæ... Фесты, фесты дæ хъазæн бонтæ. Бафынæй дæ. Цымæ, искуы куыстмæ байрæджы кодтай? Цæмæй афоныл систай, уый тыххæй дæ къухылдаргæ сахат дæ цуры сæвæр. Фыццаг дзæнгæрæг, æмæ дæ къæхтыл алæуу, цима уымæ æнхъæлмæ кастæ.

Уырызмәг, ныр дунейы дзәнгәрджытә иумә куы ныццәгъ-
дой, уәддәр нал райхъал уыдзынә. Ды кәдәм аңыдтә, уырдаәм
нае ныхас хъуысы, нае — дзәнгәрәг. Уәвгә, дам, хъәр мәрдтәм
дәр хъуысы. Әмә дәм, мыйаг, кәд нае зәрдәты цъәхахст
хъуысы, уәд базмәл, уәд нын ныххатыр кән. Хъуысы,
әвәццәгән, хъуысы, әндәр уыцы фын цы уыд? Дә мады
'фсымәры чызг Зәринә федта әнахуыр фын: сымах, фәсивәд,
хион ләппутә әмә чызджытә, уыдыстут Къостайхъәуы, дә
мадырвадәлты хәдзары. Ды, дам, уыдтә хъәлдзәг, әнахуыр
хъәлдзәг. Дә мидбылты худтә, афтәмәй цыдәр әхсизгонәй
дзырдтай. Мах та, дам, иннә ләппутә әмә чызджытә,
хәкъуырцәй күйттам, уымән әмә зыдтам: ды не 'хсән нал
дә. Иу рәстәг дә ныхас фәурәдтай, дә цәститә ныл ахас-
тай, фенкъард дә әмә, дам, загътай:

— Ныууадзут-ма, уый цас куыд у?! Әгъгъәд у, әгъгъәд у
цәссигтә...

Дәхи, дам, дын нал уыдтам, фәлә дә хъәләс хъуыст
кәцәйдәр уәле.

Әмә фын фескъуыд, Зәринә райхъал кәугәйә.

Уырызмәг, бәргә нал кәүиккам, фәлә цы кәнәм? Зәрдә
куы рисса, уәд, дам, сохъхъыр цәстәй дәр цәссыг кәлы.

...Медицинон экспертизәмә аласинагәй дә цы машинәйи
сәвәрдтой, уый фезмәлыд, сабыргай, аууоны хуызән изәры
фәлмы аныгъуылд. Ды махәй дардәй-дардәр кодтай. Кәмәндәр загътон: адәмән бамбарын кән әмә мауал ләууәнт.

— Нырәй фәстәмә кәрәдзимә фәдиси куыд никәдуал
цәуәм... уыцы хорзәх нын Хуыцау ракәнәд, — загъта уый.

Әппәтү разәй рацыд, аз цы машинәйи бадтән, уый, стәй
иннәтә. Нә кәрты, нае подъезды цур әрбайяфтон ноджы
фылдәр адәм. Рынчындонмә чи нае бахәццә, уыдон. Машинәйә
рахызтән. Мә зәнгтә... Мә зәнгтә мә нал уромынц, күнә
фәдонзоныг уаин, күнә архауин. Цәуын сабыргай, хъавгә
къаҳдзәфтәй. Адәмәй иу стыф, иу ныхас нае хъуысы. Әз размә
куыд цәуын, уыдон та афтә фәйнәрдәм сәхи исынц. Әмә аз
цәуын се 'хсәнты. Аууэтты хуызән мәм кәсынц. Фәлә, о мә
бон, Уырызмәг, уыдон аууэттә не сты, уыдон тәфәрфәстәнәг
адәм сты. Фәндаг мын дәттынц. Нә подъезды раз сләууытән.
Уыйбәрц адәм, фәлә дзы мә цурмәничима әрбацыд, мә цуры

дзы ничима сләууыд. Әвәццәгән дзы мә цуры сләууынмәй ае ныфс ничи хәссы.

Дә фыдгул — мә бынаты, аәмә уымән йә цуры әрләууай! Уәддәр иугай-дыгай мә цуры әрләууысты. Әнәдзургәйә. Әдзәмәй.

— Афтә, Уырызмәг нал и, — загътон аэз. — Нә фатеры дуәрттә байгом кәнүт, — аәмә дәгъялтә кәмәдәр радтон. Ацы цалдәр ныхасы цыма мәхимә дәр нә фехъуысты. Фехъуысты. Цыдәр әгәрон тых сә разынд; адәм базмәлыйдысты, нырмә цыма әндзыг уыдысты, афтә. Рынчындоны чи нә уыд, уым кәй нә федтон, уыдон мәм сәркүләй, бынмә, зәхмә кәсгә, цыдысты. Чи мә цуры әрләууыд, чи та иуварс акъахдәф кодта аәмә куында.

Цымә, цот афтә зынаргъ цәмән сты, Уырызмәг? Әмә уыйды нә базыдтай, фәләй йә аэз зонын. Цыма нә бинонтыл, мәныл цы әвирхъау хъуыддаг әрцид, ахәм никуы никәуыл әрцид, афтә мәм кәссы. Зонын ай, раст нә дән. Әрцид. Әрцид ноджы әвирхъаудәр бәлләхтә: йә бинонтә кәмән бабын сты, йә цот цалдәрәй кәмән фесәфтысты.

Телеуынән фәстаг рәстәг арах әвдисынц сырдты аәмә иннә цәрәгойты. Әмә суанг уыдоммә дәр, мадәлтәм аәмә фыдәлтәм цайбәрц уарzonдzинад и сә цотмә, сә хъәбултәм. Күйд сыл фәтихсынц. Күйд сә фәрәвдауынц. Күйд сыл фәузәлынц. Күйд сә фәхъахъхъәнынц. Сә комы-комдзәгтәй сә фәхәссынц. Күйд сә фәцәттә кәнинц әгъятыр цардмә. Хаттай мәм афтә фәкәссы, цыма нын уыдон, сырдтә, цәрәгойтә цыдәр хъуыддәгтәй бафәзминағ сты. Мах, адәм — дунейи тәккә зондджындаәр цәрәгойтә. Уәд күйд нә уарзәм нә цоты? Уәд нын зынаргъ күйд нә уой? Уәд сын нәхи күйд нә снывонд кәнәм?

Уырызмәг, дә номыл нә хәдзары къәсәрәй кәйдәр уәздан әфсәрмдзаст чызг не 'рбакуывта. Хуыщау дын хъәбулы ад бавзарын нә баугъята. Уыңы диссаджы, уәлмонц, әнахуыр әнкъарәнтә дә зәрдәйы нә райхәлдысты, афтәмәй сә демә ахастай әдзәм дунемә. Уыдисны йас, о, уыдисны йас гыццыл ләппу кәнә гыццыл чызг дын уәд та куы бazzадаид. Нә армытъәпәныл ай схъомыл кодтаиккам, нә комы-комдзәгтәй йә хастаиккам. Уымән аәмә ды цардаис уый хуызы. Уымән аәмә уымә кәсгәйә маҳ уыдтаиккам дәу. Дә уәздан туг нә

фесæфтаид. Фæлæ... фæлæ, о, цы загъдæуа хъысмæтæн... Хъазы на, цы йæ фæнды, уый нын кæны. Кæм нахæрдмæ сæппары, æмæ цæргæс фестæм, кæм та зæххыл фæцæйбырæм.

Арæх мæ зæрдyl æрлæууы иу сылгоймаг. Күистон журнал «Мах дуджы» редакцийи æмæ-иу Сабырдзинады проспекты фистæгæй арæх цыдтæн. Проспекты иуварс кæттаг халагъуды бын мæнæй хистæр сылгоймаг уæй кодта хъазæнтæ, тетрæдтæ, ручкæтæ, кърандæстæ... Исты фыссæнгарз мæ бахъуыд, уæд-иу ууыл мæ фæндаг акодтон.

Сылгоймаг иу рæстæг нал зынд.

Æнæнхъæлæджы мын мæ иу зонгæ лæг радзырдта. Уыцы сылгоймагæн уыд лæг, фæлæ раджы рахицæн сты. Уыд сын лæппу, цард мадимæ. Сылгоймагæн уый уыд йæ уд-йæ дзæцц. Мад ын йæхи снывонд кодта. Уыд базары кусæг æмæ цардæн йæ иувæрсты кæмдæр нае цыдystы. Иуахæмы сылгоймаг ацыд Астæуккаг Азимæ, Душанбемæ, мæ царды уавæртæ фæхуыздæр кæнон, зæгъгæ. Дзæвгар рæстæг фæкуыста дуканийи хицауæй. Æхсæв-бон, дам, нае зыдта. Уыцы рæстæг йæ лæппу — студент, саджы фисынтыл амад, царды раст фæндагæй фæиртæст. Хъылмайы амæддаг фæци: фыццаг дымдта анаша, стæй рахызт карз наркотиктæм. Фырыхъулы хуызæн лæппу æрхауд, хæдзары ницыуал уагъта. Сылгоймат йæ цæссыгтæй йæхи æхсадта. Йæ иунæг хъæбулы, цырагъяу кæмæн сыгъд, уый мæтæй тад. Йæ лæппу цы фæндагыл æрлæууыд, уый хионтæй, зонгæтæй æмбæхста. Йæ хъæбулæй æвзæр зæгъын кæй фæнды? Сылгоймаг, уæдæ мæ лæппуы фервæзын кæнон, зæгъгæ, фæстæмæ Ирыстонмæ сыздæхт. Æмæ күиста, æз æй кæм федтон, Дзæуджыхъæуы Сабырдзинады проспекты, уым иу ларечы. Æвæццæгæн, йæхицæн стыр ныфсытæ æвæрдта, фæлæ...

Сæдзæм-дьюуын фыццæгæм æнусы хъылма фæйнæрдæм æнхъæвзы, алы бинонтæм дæр йæхи ивазы. Æмæ, йæ амæддаг чи бавæйы, уыдон сæхи дæр æмæ сæ бинонты дæр æмæ адæмы дæр сафынц. Æмæ, дам, иемæ тохгæнæн нае. Исл Уæдæ ма падзахад, кæмæн æмбæлы, уыдон, барадхъахъхъæнæг оргæнтæ, фыццæджыдæр та, адæм, æцæгæй тох кæниккoy, фæлæ кæмæндæрты, цас фылдæр наркомантæ нае уа, уийас — хуыздæр. Кæмæндæрты уыдон — æхцайы суадæттæ. Чидæртæ уыдонаи фæрцы æддæг-уæлæ галуантæ сарæзтой æмæ аразынц, фæсивæды иу хай сæфтæмæ цæуы. Республикайы разамынд адæмы сайынц; махмæ, дам, уыцы

хъылмайы амәддаг чи фәци, уыдон хәрз чысыл сты. Бәргә, афтә куы уаид, фәлә нәу. Бирә азты дәргүры хъуыддәгтә лакәй ахорын чи сахуыр, уыдон ныр дәр сә ахуыр нә уадзыныц, суанг зәрдәйы хъәдгәмтә дәр лакәй ахорынц.

Иу изәр сылгоймаг сәхимә әрбацыд әмәй йә ләппуы диваныл әрбайяфта... мардәй. Шприц сынтәджы цур пъолыл. Мад йә риу ныххоста, кәуинаг фәци.

Уырызмәг, ныйтарәг, йә хъәбул цыфәндү әвзәр уәд, хъизәмайраг әй фәкәнәд, уәддәр ын ныххатыр кәнү. Ныйтарәгәй быхсондәр, ныйтарәгәй хатырдәргәнаг ничи у.

Сылгоймаг йә ләппуы мардәй дәр адәмы цәсты бафтыдтайд, уый йә нә фәндыд, әмәе радзырдата: йә хъәбулән чысылай фәстәмә дәр йә зәрдә сахъат уыд, фу-фу дәр ын уымән кодта. Амард йә зәрдәйә.

Мад йә уарзон ләппуын, ацы зәххыл кәй тыххәй цыд, уымән йә марды алы әгъдау дәр кодта, мәрдтү дәр йә иунәг хъуамә маңауыл тыхса. Сәвәрдта ын зынаргъ, урс-урсид дурәй бәрzonд цырт: уадз, уырдыгәй йәм кәсәд йе 'дазр ләппу. Алы сабат дәр әм хаста дидинджыты баст.

Фыццаг мит рауарыд, әмәе сылгоймаг уәлмәрдтәм атагъд кодта: йә ләппуы ингәнәй мит асәрфа.

Сылгоймаг нә зынд. Йә сыйгәттәй иумә уыд йә фатеры дәгъәл, әмәе уыдон дуар бакодтой, фәлә уым дәр нә разынд. Уәлмәрдмә-иу йә фырты ингәнмә арах цыд әмәе кәд... Әмә... әмәе федтой әнахуыр диссаг: дыууә метры бәрзәндән уәззау цырт сылгоймагыл рафәлдәхт, йә быны йә ныңъцист кодта.

Уырызмәг, цард әнахуыр диссаг у. Ахәм диссаг, әмәе йә зонд нә ахсы, нә йә кәрдү. Уыңы сылгоймаджы хъысмәт... Йә мәләт йә уарзон хъәбулы цыртәй цәмән әрцид? Суанг үе 'рхъуыды кәнүнән дәр стыр фантази хъәуы. Мад йә ләппуы цыртәй йә мәләт цәмән ссардта? Әнәнхъәләджы, әви ын ахәм хъысмәт Хуыңау сныв кодта? Әви йә буцахуыр фырт әнәе йә мад мәрдтү бәстәйы дәр нә фәрәзтә? Әви... мад фыруарзтәй фәрәдьид, йә ләппумә уарзондзинад ын йә цәстүтәе бакуырм кодта, йә ләппу мады аххосәй мәрдтәм бацыд, әмәе дзы йә фырт йә mast система? Әви кәд, мыйаг, уый йә фәстаг дзуапи уыди цардән? Цард әгъатыр у, әнәе дзуапп ницы уадзы. Әви... Уырызмәг, мәе хъуыдтә... Әви мәе хъуыдтәй иу дәр раст нәу? Цъысымы чи бахауд, ахәм

ләджы әлхынцъ-сүй хұуыдты. Нә зонын, нә зонын. Уәddәр ацы зәххыл исты ис әви нәй? Уәларвон тыгъадаң исти бар дары әви нә? Цы у хұысмәт? Цард әнәнхъәләджы ңаутәй араңт у әви йын ңыдәр закъон и? Әмә йын кәд ңыдәр закъон и, әрдзон закъон, уәд ңәрәенбонты нәхи ңәуыл үдхарәй марәм? Сырдлонцъиуы къалатий куы бакәнай әмә уый къалатий къултыл йәхи куы хойа, уйяу царды әғъатыр къултыл нәхи цы хойәм? Әви уый у нә әрдзон закъон? Цәрәенбонты тухән кән, ңәрәенбонты ңәмәдәр тырн...

Ұрызмәг, қас фылдаң ңәрәин, уйиас мәм афтаң кәсы, ңыма цард иууылдаң фарстатаң араңт у. Әви, дә ңәстытә баңынд кән, дәхи ницьуынаң скән, уәddәр ацы зәххыл уазәт дә, рәстәгмә ңәрәг, әмә царды йәхи бар ауад; уәddәр, цы әрпәуинаң уа, уый әрпәудзән..

Фыццаг изәр... Нә фатеры къултә адәмы кәуын әмә хъарәгәй фәйнәрдәм тыдтой. Нәлгоймәгтә кәрты ләууысты. Рәстәг дәс сахатәй ахызт, фәлә нә ирон адәм — әгъдау әмә әфсармджын — әмә сә хәдзәрттәм әфсәрмәй нә ңыдысты. Кәдмә ләудзысты? Әмә нә сыхы хистәртәй иумә фәдзырдтон:

- Ныр әнафон у. Адәмы сә хәдзәрттәм арвитут.
- Әмә...
- Афтаң хұыздәр у.

Сыхы хистәр дыууә къаҳдзәфы размә раңыд әмә загъта:

— Уә фыдәбон Ұрызмәгән хәлар уәд. Райсом әмә иннәбон не 'ппәты дәр әгъдау дәттын хъаудзән, әмә бауләфут.

Фәлә адәмәй сә хәдзәрттәмничи ңыд. Әмә сә әз хорз әмбәрстон: ахәм әвирхъау бәлләх, әмә, уадз мә ңуры, нә бинонты ңур әрбаләууой. Мәхи та ныххъәбәр кодтон әмә загътон:

— Уә хорзәхәй, аңаут әмә бауләфут. Әз дәр ңәуын, — әмә фезмәлыдтән. Зыдтон әй: әз ңасдариидәр ләууон, суант бонмә дәр, уәдмә ацы зәрдәецәф адәмәй чидәртә мә ңуры ләудзысты. Әмә маң Хуыцау ралгыиста, фәлә уыдан та цы кодтой?.. Мә иу къаҳ иннәйи фәстә ластон, мә иу къаҳ иннәйи фәстә асинтыл хәрдмә тыххәй истон, асинты хъәлтыл хәңдәтән, афтәмәй ңыппәрәм уәладзыгмә нә гомдуар фатермә ңыдтән. Бырыдтән. Хылдтән.

Ұрызмәг, ды-иу, дыгай-әртыйгай къәпхәнтә уадзгә, уыңы

рогэй цы асинтыл сэргээрдтэй, ууdon мыл сайн ингэнмэ цааугай ныддартгээ сты. Алцамэн дэр ис райдайэн амэ кэрэн. Фэлэ ис иу кэрэн, амэ уйй аэрцыд, уад рэстэг дэр амэ тыгъад дэр фесты. Уйй у мэлэт. Уйй у адэймаджы царды фэстэг сайн стъялф.

Охх, күйд ныууæззау дæн, мæ бон ницыуал у. Мæнæ нæ гомдуар. Ныртækкæ нæ къæсæры сæрты бахиздзынæн, фæлæ, о мæ бон, Уырызмæг, дæу нæ фендзынæн, ды нæ къæсæры сæрты дæ къах нал ærbайсдзынæ. Цы цыбыр разынд дæ фæндаг. Абонрайсом зæрдæрухс æмæ хъæлдзæгæй дуар байгом кодтай, гæлæбуйайу атахтæ хуры тынтыл тæхæгайу дæ рæсугъд хъуыдыты фæстæ, фæлæ...

Сынаг ләгтәй цалдәр мә фәстә ссыдысты. Дзуринц мәм, хатынц мәм:

— Цом маҳмæ.

— Уәд та маҳмә цом...

Не сразу дэн. Нæ, никадæм ацæудзынæн. Мæ кæуинаг хæдзар нæ ныуадздзынæн. Мæ сæр кайдæр фæлмæн базыл цы зæрдæйæ амбæлдзæн?

Ләгтә аңыздысты. Диваны къуыммә мәхі нылхъывтон. Фәлә цәй хүйсәг... Мә хъуыдитә, ме 'нкъарәнтә — змәст доны уыләнтә, әмә гүлф кәнүнц, ивылынц. Сыст әмә, дә къәхты уынәр күйд нае хъуыса, афтә уаты күы иуырдәм ацу, күы иннәрдәм, балкъонәй акәс. Кәд әрбабон уыдзән? Диваны къуыммә дәхи нылхъив, уаты рацу-бацу кән, әңстүтыл уайыс ды — хъуыдитә, әнкъарәнтә дә алышарс зилинц. Уәвгә, уәдә хъуамә кәй алышарс зилой? Уырызмәг, ды уыдтә, рынчын-донмә дәм фәдиси цы адәм әрпүд, уыдоны әхсән. Уырызмәг, ды ләууыдтә изәрли нае кәрты хъыггәнәг адәмимә. Уырызмәг, ды... Мә әңстүты раз-иу февзәрдтә, уыдтон дын дә алышарс мәлд, дә алышарс суләфт дәр, дә алышарс акъаҳдзәф дәр. Күы-иу мәм мигъвәлмәй зынәгай әрбазындтә. Кәм дә әрыгонәй уыдтон, кәм — хәрз сывәллонәй, кәм — дыуудәс-фында-с-аздзыдай. Уыдтон дә, уыцы әлгъыст райсом нае хәдзарәй күйд аңыдтә, афтәмәй.

...Уәд ма, Уырызмәт, ды гыццыл уыдтә, дыууә азы аәмә 'рдәг-әртә азы дыл цыд. Сывалләтты рәвдауәндонма дәм нәхимә ракәнынмә бацыдтән. Ёрбазъордтай мәм. Ёрыгон

сылгоймаг йæ чызджы къухыл хæцы, йæ мидбылты худы, афтæмæй наэ цуры æрлæууыд:

— Дæ лæппу тынг фыдуаг митæ кæны.

— Уырызмæт, уый та куыд?

Ды ницы сдзырдтай, мæ зæнгмæ дæхи æрбалхъывтай.

— Куы рахъомыл уа, уæд та ма цытæ кæндзæн! — худы æрьгон сылгоймаг.

— Æмæ уæддæр цы ракодта?

— Цы ма ракæна! Мæ чызджы трусиk мын аскъуыдта, — дæ сæрыл йæ уырзтæ ахаста чызg. Бахудтæн æз дæр:

— Гъеуый дын лæт!

Хъазыдыстут, чызджы трусиkыл фæхæцыдтæ, æмæ фескъуыд. Äрыгон мад тызмæгхуызæй наэ дзырдта, наэ фæлæ йын цыма æхсызгон уыд, афтæ йæ мидбылты худт. Не 'фæрмы кодтон, зæгъгæ, уæд зæрдиагæй, хъæлæсыззагæй ныххудтаин. Äвæцæгæн, уыдон уыдисты æрьгон фыды хиуарзон æмæ сæрыстырдзинады æрдзон æнкъарæнтæ. Уæддæр загътон:

— Уырызмæт афтæ никæдуал бакæндзæн.

Æмæ рацыдыстæм.

Уыцы хабар-иу араæх æрьмысыдтæн. Куы фæхъомыл дæ, уæд дын æй цалдæр хатты дзырдтон. Иу рæстæг бафиппайдтон, иннæ уатмæ аçыдтæ, фæсырх дæ. Æмæ мæхимæ фæхыл кодтон: зонгæзонын мæ лæппуйы æфæрмы цæмæн æппарын? Уæдæй фæстæмæ уыцы хабар ферох кодтон.

Уырызмæт, æгъдау æмæ æфæсарм дыууæрдигæй цæуынц: хистæртæй кæстæртæм, кæстæртæй хистæртæм. Се 'хæн — хидтæ. Äрмæст сæ цæстæй наэ уынæм, наэ сын уырзæй бас-гарæн. Æмæ уыцы хид фехæлд, аскъуыд, уæд хæлы фæлтæрты бастдзинад. Äнæфæсарм, æнæгъдау, æнæджелбетт хистæртæн хорз кæстæртæ уа, уый зын зæгъæн у. Куырд куырдыл ахуыр кæны. Сæгъæй сæныкк гуыры. Дæхи фенен дæ фæнды, уæд дæ цотмæ бакæс, уыдон — ды ирдæй кæм зыныс, ахæм айдæнтæ.

Йæ кары чи баçыд, мæ иу ахæм уæздан, æгъдауыл хæст хорз зонгæ лæт мын дзырдта. Уæд ма йæ цот сывæллæттæ уыдисты. Фæскуыст ие'мбаæлттимæ анызтой. Нæ, наэ цудыдта нозтæй. Фæлæ... йæ цоты цур нозтджынæй æрлæууя, уыцы бар ын ие'гъдау, йæ уæздандинад наэ лæвæрдта, æмæ сæ хæдзары цур бандоныл сбадт. Йæ бинойнаг æм цалдæр хатты радзырдта, хæдзармæ рацу, зæгъгæ. Афтæ фæбадт сахатæй фылдæр. Куы æрæвронг, уæд сæхимæ ссыд.

Адәм, бинонтә кәрәдзийә әфсәрмы куынәуал кәной, уәд цард чызи әмә әлгъаг кәны. Махән, ирон адәмән, не 'гъдау әмә не 'фарм нае удварны ңәджындзате сты, уыдан куы фәцу-дой, уәд ңуды нае цард әмхузыонәй дәр.

Мә зәрдыл арах әрләууы зындгонд ахуыргонд, профессор Цагъаты Анастасияны ныхас. Уйй ивгъуыд әнусы хәсты фәстә әмбырд кодта адәмон сфаелдыстад: аргъауттә, таурағтә, әмбисәндтә, зардыштә... Зылд нае хәхбәсты, цыд иу комәй иннае коммә, иу хъәүәй иннае хъәумә. Бафтыд Дагоммә. Әрләууыд иу кәрты кулдуары цур. Ракаст әм урссәр зәронд ус, кәртмә йә бахуыдта. Анастасия йын ье 'рбацыды сәр бамбарын кодта. Зәронд ус аджих, стәй загъта:

— Әз дәр зонын иу зарәг, фәлә дзы әвзәр ныхәстә ис.

Ахуыргонд сылгоймаг йә алыварс кәртыл йә ңәстыйтә ахаста әмә дзы ңишизмәләг дәр нае федта.

— Әмәй әрадзур, ници нае хъусы, әз әй ныффиысдынән.

— Ам нае, — зәронд ус Анастасияны хъәугәронмә ахуыдта, уым дәр ңалдәр хатты йә алыварс акаст, ници сә фехъус-дзән, уйй бәлвырдәй куы базыдта, уәд зарәджы ныхәстә радзырдта.

Уырызмәг, кәсис, ңәйбәрц әфсарм, ңәйбәрц уәздандзинад уыд уыңы хохаг зәронд усмә. Сә кәрты дуртәй дәр әфсәрмы кодта. Хъәугәрон дәр йә алыварсмә цал әмә цал хатты акаст: мыйяг сәни хъусы? Хұымәтәджы нае бazzад: әфсарм хъәды дәр хъәуы. Мәнмә афтә кәсис, Уырызмәг, әмә әфсармджен, ңәгъәм, уыңы усы хуызән адәймаг исты фыдынди, әвзәр, чызи, әнәгъадау ми ракәна, уйй мә нае уырны. Әмә наем ахәм адәмтә цас фылдәр уа, афтә уыдзыстәм рәсугъадәр, нае удварн — хъәздыгдәр. Нә адәмән уыдзән фылдәр ңәрәнбон.

Уырызмәг, әхсәз әмә ссәдз азы дыл цыд әмә дә иу әнәфсарм, иу әнәгъадау, иу әнәууылд ныхас никәд фехъус-тон. О, әз фыд дән әмә, чи зоны, уымән афтә хъуыды кәнын, фәлә афтә уыд. Әмә әрмәст дәүәй нае — дә кәстәр әфсымәртәй дәр әнәфсарм, әнәгъадаудзинад нае зонын. Уәд хъуамә мәнәй цыдәр әнәрхъуыды, цыдәр әнәджељбетт ныхас куыд райхъуыса? Сымахимә мын цы ахастдзинәдтә ис, уыдан мын уыңы бар нае ләввәрдтой әмә нае дәттыңц.

Уырызмәг, ңастә хъәуы ныйярәдҗы зәрдә балхәнынән?

Хатгай — иу ныхас. Хатгай — иу фәлмән фәкаст, иу мидбылыты баҳудт.

Нә гаражы нә иу къул райхалын хъуыд. Дәу әмә Ацәмәзмә дзурын:

— Цомут, әмә уыңы къул райхаләм.

Сымах фәңгәут.

— Әз дәр уә феййафын.

Ды фәстәмә фәзылдатә әмә мәм дзурыс:

— Папә, ды ма рацу.

— Цәуылна?

— Уым рыг уыдзән, дә бронхәтә сахъат сты, әмә фәхуыф-дзынә, зын дын уыдзән.

— Цәй, ницы мын у.

— Нә, ма рацу, папә.

Әз чысыл фәстәдәр уәddәр аңытән. Әмә әңкъард бон уыд, фәлә дә ныхастәй мәныл хауд хуры зәлдаг тынта. Кодта лыстәт сәлфынәг, мә зәрдә та йәхи надта сояевдылд аәтәхты.

Аңы хабар цалдәр хатты дзырдтон скъоладзаутимә, фәсивәдимә, студенттимә фембәлдты.

Иу ахәм фембәлд. Фәндзәм рәнхъы фемдзаст дән ахуыр-гәнәгимә. Йә цәстыта доны зилинц, йә сәр бынмә әруагъта, йә уәхсчытә стъәлфынц. Әмә бамбәрстон: профессор кәуы. Кәуы сусәгәй. Стәй сыйтад әмә, куыд ници ницы ба-фиппайа, афтә йә цәсгом әмбәхсгә тагъд-тагъд аудиторийә аңыд.

Цәуыл куыдта сылгоймаг? Цы йын нынкъуысын кодта афтә тынг йә зәрдә? Мә ныхас? Уә кой? Уырызмәг, ды мә къул халынмә кәй нә уагътай, куы фәхуыфон, зәгъгә, уыңы хабар? Цоты узәлд ныйтарәгүл? Әвәццәгән... Әвәццәгән... Чи зоны, йә цотәй чидәр йә зәрдәйи фәндөн нә рауад, йә цард дәр әмә бинонты цард дәр сыймәста, сәнад әй кодта. Мады зәрдә сусәг рисәй судзы, әрвилбони маст ын йә зәрдә ностә кәнен. Әмә куыдта сылгоймаг. Куыдта, әмә дә, Уырызмәг, никәд федта, фәлә йә цәстытыл уадтә ды. Әмә мәм мә зәрдә афтә дзуры: хәләг кодта, хәләг кодта мәнмә, ахәм фырт кәмән и. Уымән та... Әмә сылгоймаджы цәстыта доны зылдысты...

Диссаг, Уырызмәг, хъәбулы аңыд афтә зын цәмән у? Арс дәр, дам, ын нә фәразы. Афтә-иу дзырдтон: «Мә сәрыл куырой нә

разылд, әндәр цынә бавзәрстон, ахәм мын ниңүал бazzад». О, куыд тынг рәдыйтән! Мә бавзаринәгтә нырма разәй уыдысты, әмә уый цәмәй зыдтон! Ды мын сә бавзарын кодтай, ды мын мә цард иннәрдәм рафәлдәхтай. Нә! Ныр афтә никәдуал зәгъдзынән. Хорз әмә цинән кәрон куыд нае ис, афтә кәрон нае зындзинадән дәр.

Уырызмәг, иухатт гыццыләй дә хъуыртә әрбахгәйтой әмә тыхуләфтгәнгә, дә цәссыгтә згъалгә разгъордтай, мән мәлын нае фәнды, зәгъгә. Әмә уәд дә зәрдәйи цъәхахст Хуыцаумә фехъуыст. О, фехъуыст дә зәрдәйи цъәхахст не Сфәлдисәгмә әмә дын дә цард нае аскъуыдта. Уыцы сай нәмыг дә зәрдәйил куы сәмбәлд, уәд дын иу ныхас зәгъын дәр нал бантыст. Иу-цалдәр ныхасы дә уәд та куы схаудаид. Әрмәстәрдәр цалдәр ныхасы! Уәд... Дәу хуызән раст әмә сыгъдәг адәймаджы зәрдәйи цъәхахст не Сфәлдисәгмә нае фехъуыстаид, уый мә нае уырны.

О мә бон, Уырызмәг, куыд цыдтә аңы дунейә? Фондзыссәздаздзыд зәронд дәр ие 'взонг зәрдә ахәссы мәрдтәм. Кәй фәнды мәлын? Әз иухатт амардтән... Мә фыны... Әмә мә цәрәнбонтәм уый никәдуал ферох уыдзән.

...Сәрдигон нае фатеры лоджәйи диваныл афынәй дән. Әмә федтон әнахуыр фын. Февзәрдтән нае хъәу Хъарман-Сындыхъәуы, нае хәдзары. Нә хәдзар.. Адәймаг кәм райгуыра, фыццаг къаҳдзәфтә кәм акәна, йә сывәллоны бонтә кәм арвита, уый йын кәддәриддәр адджын у, зынаргъ. Уыцы хәдзар, уыцы зәхх цәргә-цәрәнбонты йемә әмдзу кәнынц. Астәуккаг скъола каст куы фәдән, уәд ахаудтән нае хъәуәй, царды фәндәгтә мә сә сәрыл ахастой. Нә бинонтә ралыгъдысты Бесләнмә. Фәлә әз әдзухдәр мә фынты уыдтон нае хәдзар, нае хъәу.

Мә фыны фестадтән нае хәдзары, нае кәрты. Әрмәст әз уыдтән мард. Мә чырын уәрәх кәрты астәу дыууә бандоныл әвәрд. Мәрдзыгой адәм мардмә куыд фәңгәуынц, афтә цыдисты. Сылгоймәгтәй чи куыд хиондәр у, афтә мәм хәстәгдәр ләууыд әмә куыдтой, сә цәссыгтә-иу мыл әрызгъәлдысты. Чидәртә дзы хъарәг кәныныл фәлвәрдтой, фәлә ма ныртәк-кәйи сылгоймәгтәй хъарәг кәнын чи зоны? Искуы иу. Дис-сар! Әмә әз кәд мард уыдтән, уәддәр алцыдәр әмбәрстон, мә цәститә кәд цынди уыдисты, уәддәр алцыдәр уыдтон,

әрмәст мәе бон нә фезмәлын уыд, нә — ракәсын, әмәе мәхимидағ хъуыды кодтон: «Хъарәт кәнын дәр курдиат у, Хуыцауәй ләвәрд, әмәе дын иугәр ләвәрд нәу, уәд әй фәлтау ма кән. Исты хъуыддаг әвзәр, фыдында кәныны бәстү фәлтау ма кән. Ехх, Магкәты Кеза ма әгас куы уайд, уәд мыл уый бәргәе ныххъарәт кәнид. Йә хъарәтмә зәрдәтә фәйнәрдәм гәбазгай хауиккой, дуртә дәр әм кәуиккой!»

Уыдтон, бирәтәе мыл әңәгәй дәр зәрдәйә кәй кәуынц, уый. Уыди, әнаебары чи куыдта, ахәмтә дәр, сәе къухмәрзәнтә сәе қәститы бынты хастой, цыма кәугәе кәнынц. Әңәгдзи-надәй та — қәссыг сәе нә хауд. Әмәе сыл әз мәхимидағ худтән. Кәд дәм кәуын нә қәуы, уәд дәхи цы тыхлаемәрст кәныс? Фәлтау әнәдзургәйә иуварс сләуу әмәе дәе удән дәр әмәе мардән дәр ма зын кән. Уыцы кәңгәе митә... Куыд нә сәе уарзын, куыд нә, Уырызмәг! Қәссыг, дам, марды фәндаг рухсәнәг у, фәлә дәхицән тыхми қәмән кәныс? Дәхи дә зәрдәйы бар уадз.

Йә зәрдә әңәгәй кәмән риссы, уый кәудзән. Чи зоны, қәссыг дзы ма кәла, фәлә йә зәрдә йә риуы тыппырхәлдә кәндзән. Әз, Уырызмәг, фылдәр хатт уәлмәрдмә дәе цурмә аңауын иунәгәй. Чидәртә мын дзырдтой: иунәгәй ма цу, уәд та исты кодтай. Нә зонын. Афтәе мын әнцондәр у. Дәе цырты цур фәләууын, дә ингәны алыварс куы иуырдәм аңауын, куы иннәрдәм, дә цуры сбадын әмәе фәкәуын. Куы — хъәрәй, куы та — әнәуынәрәй. Мәхинымәр. Дәе цуры куы вәййын, уәд мәе ничи фәхъәуы, суанг нә бинонтә дәр. Нә мәе фәхъәуынц. Әрмәстдәр әз әмәе ды. Ды әмәе әз. Иунәгәй дәм баңауын әмәе иунәгәй раңауын. Фыд әмәе фыртән әнәе әвдисәнта, әнәе исказ ىумәе аләүүән и?..

Оркестры әнкъард мыртә әрсабыр сты. Әмәе бамбәрстон: ныртәккә байтом кәндзысты саударән әмбырд. Зәгъдзысты мын фәстаджы фәндараст, мәе чырыныл мын ләппутә схәңдзысты әмәе мәе уәлмәрдтәм ахәсдзысты. Уәлмәрдтә — нә цуры, дардәмә хәссын мәе нә хъәуы.

Уырызмәг, цы нә уарзын: әппәлән ныхас, қәстмәхъус ныхас. Иуәй-иутән та уый йеддәмә маңы ратт.

О мәе бон, Уырызмәг, ныр фыны мәрдтү бәстәм қәуын, уәд мын мәлүн куыд зын уыд, мәрдтәм фәндагыл куыд удахар кодтон, афтәе нә удахар кәнин. Уымән әмәе зонин: уым

сәмбәлдзынән мә раст, мә сыгъдәгзәрдә фыртыл. Сәмбәлдзынән демә, ды да сәр әруадздзына мә уәхсылы, әз да әрбахъәбис кәндзынән. Әхсызгон хъәбис. Аддышын хъәбис.

Охх, куыд зын у мәлын! Охх, куыд зын у мәрдты бәстәм цәуын? Цәмән? Цәмән афтә зынаргъ у цард? Әмә, әңгәгдәр, цәмән у афтә зынаргъ цард? Хаттай нә цард — тухән, иугән-дзоны, әрвилбоны тухән, катайаг әмә удхайраг, уәddәр әй уәгъд нә уадзәм, ныххәцәм ыл. Фәхицән дзы уәм, уый нә цәуылнә фәфәнды? Куы йә зонәм: иу бон уәddәр мәлгә кәндзыстәм. Афәдзырдәг раздәр амәлдзына, дыууә-әртә азы раздәр амәлдзына, цы уәлдай у. Нә! Иу уләфт ма скәндзына, уый дәр зынаргъ у. Әмә цәмән? Цәмән у афтә зынаргъ цард? Әвәццәгән, уымән, әмә нә Хуыщау цәрынән сഫәлдиста. Фәлә нә уыцы иу рәстәт мәлынән дәр радта. Әмә иугәр афтә у, уәд дзы цәмән тәрсәм?

Уыцы әнахуыр фын куы федтон, ууыл рацыд ссәдз азы бәрц. Әви уый фын нә уыд? Әви әңгәгәй ләууытән цардәй мәләтү арәныл? Нә зонын. Нә зонын. Бирә кәмәндәрты йә дзырдтон, дохтыртән дәр. Әмә мын чидәртә загътой: уәд әз әңгәгәй дәр, әвәццәгән, ләууытән цардәй мәләтү арәныл, әз уытән клиникон мард. Әвәццәгән, зәрдә йә куыстәй бандад. Әвәццәгән, хәрз цыбыр рәстәт, мәнән та — әгәрон даргъ.

О мә бон, Уырызмәг, уәд бәргә куынәуал райхъал уыдан, уәд да зын нә федтаин.

Адәймаг куы фәмәлы, уәд, дам, йә развәндаг - сау тъунел, әмә уымән йә кәрон ныррухс вәййы, әмә уыцы рухсмә фезгъоры әхсызгонәй, бахауы рухс райдзаст дунемә. Уыдон, мәләтәй чи раздәхт, уыдоны мысинәттә. О, цы амондажын сты уыдон! Фәлә махән, Уырызмәг, ды, әхсәвәй-бонай дәм куы әнхъәлмә кәсәм, уәddәр нал раздәхдзына.

Уырызмәг, цымә ды та цы фәндагыл цыдтә уыцы әдзәм сау дунемә? Да цәнгтә уәрәх байтыгътاي әмә цъяхнәуу фәндагыл уыцы ирд, рухс тъунелы да уәз не 'нкъаргайә, рог әмә әхсызгонәй згъордтай, әви... әви әмбәрстай: фәңгәуыс, фәңгәуыс ацы дунейә әмә... О, цы загъдәуа Удхәссәгән, кәстәр, хистәр чи нә зоны.

Уырызмәг, җалдәр хатты мә сәрү февзәрд әнахуыр хъуыды.

Ахәм хъуыды, әмә дзы мәхәдәг дәр нырризын, ныккәрзын. Ныр ай мәхимә әемгәрон нал уадзын. Ахәм әвирхъау хъуыды: зәтгын, фәлтау күнәе райгуырдаис... Күнәе райгуырдаис, уәд дә нә зыдтаиккам, уәд нын нә амардаис, уәд ахәм цардбәллон ләппу ацы дунейә нә фәхицән уыдаид...

Уыцы хъуыдымә-иу, цыма мыл тәфсәг бахәцыд, афтә къәхтәй сәрмә ныррызтән. Уый ңавәр хъуыды у? Царды иу бон күн ацәрай, уәддәр бирәйи аргъ у. Бәргә, урсачье зәрөнд ләджы карәнмә күн фәцардаис, дә цоты күн федтаис, дә хъәбулты хъәбулты авдәнтә күн ауызтаис, фәлә...

Уырызмәг, ләппуызы зәрдәйи зәйи хуызән цы әнкъарәнтә фәивылынц, йә уәлныхты йә цы уәлмонц әнкъарәнтә си-сынц, фәззыгон әнкъард, әнтъыснәг рәстәг ыл уазал уәззау әртәхты бәсты арвәй урсцәхәр стъалытә цы рәсугъд әнкъарәнтәй фәхаяуы, кәд уыцы уәлвонг әнкъарәнтә демә ахастай, кәд уыдан дәр демә сау ингәны хай байсты? Кәд дә риуы уарзондинады арт сыгъд әмә уый дәр дә зәрдәимә басыгъд. Хиуылхәст уыдтә. Бәргә-иу дә фарстам, фәлә-иу ныхас әндәрүрдәм аздахтай.

Дәуән дәр әмә де 'фсымәртән дәр уә удты скондәй әппәты тынгдәр мә зәрдәмә цы ңауы? Искәйи фыдгой, цыдәр дам-думтә, цыдәр ардауән ныхас уә никәд фехъуистон. Цыма уыдан дәуән дәр әмә де 'фсымәртән дәр табугонд сты, афтә мәм кәсис. Арвәй стъалытә не скъәфтай, Уырызмәг, де 'фсымәртә дәр афтә, стәй уый сәйрагдәр нәу. Хуымәтәджы ләппутә, раст әмә сыгъдәг, уәздан әмә әнәмаст.

Фәстаг азты адәм әddәг-мидәг ауадысты, сәхи хуызән мәм нал кәсиснц, раст әмә зылын, рәсугъд әмә чъизийи әхсән араһан сиу.

Дзуринц: фәскъәвда нә горәты уынгтәй иуы фәцәйцид уәзласән машинә «ЗИЛ», йә шофыр - әрыгон ләппуләг. Йә фарсмә кабинаи бадт йә фондзаздзыд ләппу. Уәзласән машинәйи фәрсты асыххуытт кодта цыдәр фәсарәйнаг зынаргъ хәдтулгә, урс цәхәр калгә. Җваст цәхгәр фәзылд әмә уәзласән машинәйи ныхмә дзыхъләуд фәкодта. Баст күнәз йә бынатәй күн феуәгъд уа, уый хуызән, дам, дзы рагәпп кодта әрыгон ләппу, шофырмә баләбурдта, ды дә машинәйи

цәлхытәй къәвдайы дон кәй хәдтулгәйыл бакалтай, зәгъгә. Уәзласән машинәйи шофыр, дам, әм дзуры: ницы федтон, баҳатыр кән. О, куызд, схъиудта ләппу, ды дәхәдәг дәр, дә бинонтә дәр, дә хәдзарвәндат дәр мә «Мерседесы» иу цалхы аргъ не стут әмә хъуамә ды афтәтә уәндай? Ды ницы дә! Әмә... Әмә, дам, йәк къухты дамбаца февзәрд. Цалдәр гәрахы. Әмә уәзласән машинәйи шофыр ие 'нахъом ләппуиы цур йә туджы мәңгәй үәд систа. Ләппу, цыма бындз дәр нә амардта, афтә әңцад-әңцойә үә дамбаца үә дзыппы сәвәрдта, үә урс-урсид хәдтулгәйи сәрыйтырәй сбадт әмә аңыд. Әмә үә әр҆цахстор? Ахәстони иу сахат дәр фәбадт? Куыд на! Уый, дам, уыд цыдәр хъәздырджы фырт. Хъәздгүйтән — сәхи закъонтә, уыдан әндәр әхсәнады цәрүнц.

Уырызмәг, ды кәдәм аңыдтә, уым дәр кәд раст әмә зылын, сыгъдәг әмә чъизийи әхсән арән бәрәг нал и? Кәд уым дәр цәстфәлдахджытә, давдҗытә, адәмы исбон йәхи чи бақодта, уыданы хъәбатыртә хонынц? Кад әмә сын намыс. Әмә уәд се 'хсән куыд уыдзынә? Чи цы бынаты аккаг у, уым цәуылнә и? Уәләуыл дәр әмә мәрдты бәстәйи дәр? Кәд уыцы әлгъаг адәм дзәнәт сәхи бакодтой, сыгъдәгудты та зындоны баппәрстор? Кәд мәрдты бәстә дәр сызмәст, әддәг-мидәг ауад, раст әмә зылын, зындон әмә дзы дзәнәт бәрәг нал и? Цыфәнди куы уа, уәддәр, Уырызмәг, ды сыгъдәгудтимә уыдзынә, дә бынат дзәнәты и.

Уырызмәг, дә әвирихъау бәлләх әрвнәрдау куы айхъуист, уәд, әвәццәгән, кәйдәр сау хъоппәгцәст чызг ҆ цавдуурау фәци, үә зәнгтә адон сты әмә ма диванмә тыиххәй баирвәзт. Мыйаг, кәд дә фәстаг бон дә сау чырынмә адәмы әхсәнты сусәгәй каст, стәй згъорәгау сәхимә аңыд әмә үә хәкъуырцц кәуын нал сабыр кодта. Әви уыцы бон үәхәдәг марды хуызән уыд? Әдзәмәй диваныл ныххауд әмә дзагъырцәстәй цармә каст, цыдәр уысм-иу ницыуал базыдта. Уырызмәг, дә цыртыл дын дидинджытә сәвәрәм. Дидинджытимә дәм бацәуынц де 'мбәлттә, де 'мгәрттә, нае хәстәдҗытә. Чи зоны, нае къәсәрәй цы зәххон зәд хъуамә әрбакуытваид, кәд уый дәр әфсәрмитәгәнгә, үә цәститә доны зилгә дә цыртыл дидинджытә сәвәрь... Чи уыд уыцы чызг, Уырызмәг? Дә хорз әмгәрттәй иу — Чермен — дә аңыдәй цасдәрү фәстә дә мадән дзырдта: нае цурмә хәстәг стыр уынджы цы нырыккон

дукани и, уырдәм, дам-иу, ләппутимә арәх баудатә әмә-иу афәстиат дә дәхи хуызән бәрзонд, нарағастәу хурдзәстом әвзорнг чызгимә. Йә ном, йә мыггаг дәр мын загъта. Хуымәтәджы-иу баудатә? Әрыгон риуы цы рухс арт ссудзы, дә риуы уыңы рәсугъд арт ссыгъд, әви ссудзынмә хъавыд? Бәргә, мах дәр әй куы базыдтаиккам, фәлә.. О, уыңы сау наемы!..

Ды, Уырызмәг, үалдаәр хатты ахсызгонәй кәй цур әрләу-уыдатә, уый махән дәр аддакын у. Әмә Аллаә йәхиуыл куы фәхәңцыд, уәд, фенон әй, зәгътә, дуканимә аңыд. Фәстәмә кәүгә әрбаздәхт, үалдаәр сахаты дә сыйнәджы цур фәбадт.

Аив уыд әви наә, фәлә әз дәр уыңы чызджы фенынмә аңыдтаен. Күйд мын әй амыдтой, уымә гәсгәе йә уайтагъдәр базыдтон. Йә дзыккутә уәхсчытыл сәхи әруагътой, фырсауәй әрттывтой, йә хъоппәг җәстытә — фәлмән әмә әфсәрмәджын. Күй маә, зәгъын, бафиппайа, әмә уайтагъд фәзылдтән. Үалдаәр хатты ахъавыдтән: мәхи йын бацамонон. Фәлә та-иу мәхниуыл ныххәңцыдтән. Цыдәр рәузонд мә куы фенхъәла. Кәд, дыууә әрыгон зәрдәйи ахсән цы арт судзы, уе 'хсән уыңы арт наәма ссыгъд? Кәд ссыгъд, әмә йын йә рыст зәрдә ноджы тынгдәр куы фәриссын кәнон. Стәй... Уырызмәг, әз, дә әртиссәдзаз-дзыд урссәр фыд, тарстән: уыңы зәххон стъялы, дә зәрдәйән хәстәг адәймаджы цур куы әрләууон әмә мә җәссыгтә күй-наә бауромон. Йә къәсәрәй нал бахызтән дуканийән, стәй, әвәңцәгән, үалынмә уыңы чызг уым куса, уәдмә наә бахиз-дзынән. Цыдәртә мә алхәнын фәхъәуы — мә фәндагыл ис, фәлә йә иувәрсты аңауын. Зонын әй: дуканимә куы баңауон, уәд мә җәстытә мә коммә нал кәсдзысты әмә агурудзысты уыңы чызджы, ныджджих әм уыдзысты, ратонын дзы нал ком-дзысты. Ныр дәр, уыңы супермаркеты рәзты куы фәңауын, уәд мә җәстытә джигулгәнгә рудзгуытыл фәзилынц, бәрzonд нарағастәу саулагъз чызджы фәагурынц.

О мә бон, Уырызмәг, кәд дә фәстаг уысмты дә җәстыты раз уыңы чызг фестад, худти дәм, худтә йәм ды дәр, йә къухтә дәм ивәзта. Рухс фәлмән хъарм дә буарыл әмбәлд. Йә къухтә дәм тылдта әмә сау фәлмы ныгъуылд. Ды дәр дә къухтыл схәңцинмә хъавыдтә, фәлә... о мә бон, ныддур дын сты, әнустәм дын зәххы әмуәз байсты.

Кәд дә сусәг уарзт сау ингәнмә демә ахастай?.. Кәд дын уыңы сау наемыг дә зәрдәимә дә сыйгъдәг уарзт дәр скарста?..

Уырызмæг, нæ хæдзары æнæ дæу цы фыццаг æхсæв арвыстон, уый знаг арвитæд. Цæй хуыссæг æмæ цæй цыдæр! Дæ куист афтæ уыд, æмæ-иу араæх æнафонтæм бazzадтæ, хæдзармæ-иу æрбацыдтæ æхсæвы дыууадæс сахатыл, ноджы фæстæдæр. Æз æмæ-иу Батрадз бафынæй стæм, фæлæ Аллæ æмæ Ацæмæз, цалынмæ æрбацыдтæ, уæдмæ сæ хуыссæг сæхицæн никæд сад-джын кодтой, æнхъæлмæ-иу дæм кастысты. Ды-иу хыл кодтай: цæмæй мын тæрсүт? Уæхи æгъуыссæг цæмæн кæнүт? Æмæ дын цæмæй тарстыстæм, уый æрцыд, æрмæст æхсæвы тары нæ, фæлæ бонсихорфон, горæтæн йæ тæккæ астæу.

Уырызмæг, кусгæ куы кодтай, уæд-иу зыдтам: æрбацæудзынæ, фæлæ уыцы æхсæв ницæмæуал æнхъæлмæ кастыстæм. Зыдтон æй — дуар нал æрбайтом кæндзынæ, нæ къæсæры сæрты нал æрбахиздзынæ. Æнхъæлмæ дæм нал кастæн. О, дæ фыдгул йæ хъæбулмæ мауал æнхъæлмæ кæс! Фыдыбæсты Стыр хæстæй йæ сау гæххæтт кæмæн не ссыд, уыдонмæ сæ хæстæджытæ абор дæр ма æнхъæлмæ кæсынц: кæд ма фæзыниккой, сæ зæрдæтæ ма цæуылдæр лæууынц, сæ ныфс нæма асаст. Фæлæ мах ницæмæуал æнхъæлмæ кæсæм. Æз диваны къуымы бандзыг дæн, ды та, о мæ бон, Уырызмæг, — уазал морджы, райсом дæ дохтыртæ бæрæг кæндзысты, уыцы сау нæмыджы фæдтæ агурдзысты...

Кæддæрты бон æрбацъæхтæ. Фыдрайсом. Балкъонмæ ахызтæн. Уæлдæфмæ мæ сæр разылд, фæцуудыттон, балкъоны хъæл ацахстон. Æмæ мæхимæ дзурын: «Ma ахай. Ma ахай, æнцад лæуу, фидар лæуу».

Кæрты нæ сыхы нæлгоймæгтæ цалдæрæй батыгуыр сты. Уырызмæг, нæ сыхбæстæн дæр сæ зæрдæтæ скъахтай. Сусæны мæйы Ирыстоны цæрджытæ фæбæрæг кæнынц Хетæджы Уас-тырджийы бæрæгбон. Мах дæр, нæ кæрт, æртæ чьирийы скæнæм.

Уыцы аз, дæ ном хъуыдыкæнгæйæ, не стыр кæрты, æртæ фондзуæладзыгон хæдзары цæрджытæ иумæйаг куывд не скодтой. Бæргæ син дзырдтон, фæлæ... Алчи ие 'ртæ чьирийы йæ хæдзары скуывта. Нæ иумæйаг хæдзарæй цасдæр рæстæг фæндыры цагъд æмæ зарын нæ райхъуист.

Уырызмæг, тынг дыл фæрыстысты адæм. Цыма дæуау никæуыл фæрыстысты, афтæ мæм кæс. Ныр дæр ма нæм дæ номæй æрбадзурынц. Дæ мады фыд Хетæг-иу араæх хъазгæйæ дзырдта:

— Ныр, Нæртон адæм куынæ уыдаиккой, уæд дæ цотыл цы нæмттæ сæвæрдтаис?

— Хетәг, уәddәр бирәе ирон хорз нәмттәе ис, әмәе дзы ис-кәңбытае сәвәрдтаиккам.

Мән сымахыл исты нәмттәе әвәрын нәе фәндид. Афтәе мәм кәссы, цыма алы ном дәр удәгас у, йәхі фарн, йәхі уәз ын и, цыма ном әмәе, уыңы ном чи хәссы, уыдан кәрәдзиуыл фидар баст сты, кәрәдзийә сын фәиртасән нәй. Хорз ном адәймаджы фәрнджын кәнен. Бәрнон ай кәнен, уәззая уаргъ ыл әвәры. Цымәе, Къостайыл әндәр ном сфидаитайд? Әндәр ном афтәе әхсызғон әмәе зәрдәрайгәйә дзуриккам? Нә адәмән әндәр ном афтәе аддажын әмәе зынаргъ уыдаид? Зонын ай, уыңы ном Ирыстонән Къоста саддажын кодта, фәләе уәddәр...

Уырызмәг, хәдзармә әрбаңауын, ды нал дә, уый мәе әрбайрох вәййы, фәңгәйдзурын:

— Гье, Уырызмәг, Ацәмәз әмәе Батрадз, кәм стут?

Кәд бадгә кәнат, уәд фестдзыстут, мә размә рауайдзыстут, әмәе үын әз уә къухтәе райсдзынән. Фәләе цыдәр үысм мәхі әрәмбарын әмәе мәе дәндәгтәе кәрәдзимә нылхъивын, мәе әстистәе цәмәй ма адон уой, уый тыххәй мәхі иуварс фәзилын. Мәхі хъаҳхъәнин, уәddәр...

— Гье, ләппутә, Уырызмәг, Ацәмәз әмәе Батрадз, кәм стут?..

Ацәмәз әмәе Батрадз мә размә раңысты, сәе къухтәе сын райстон, әмәе әнәдзургәйә мә цуры ләууыдысты. Ләууыдысты әмәе мәм кастысты. Кастан мәм уәе мад дәр. Ды... ды, Уырызмәг, мә размә нәе раңыдтәе.

О мәе бон, ды кәдәм аңыдтәе, уырдыгәй фәстәмәе раңа-уәнтәе куы уайд, фәләе... Әз та ма дәм әнхъәлмәе кәсын.

Нә бинонтә цавддуртау ләууыдысты. Әвәңцәгән, фенхъәлдтой: нә хистәраен йәе сәрзыонд фәңцид. Уыңы әдзәм сабыр ахаста цалдәр үысмы, стәй, цыма дзырд бакодтам, афтәе ныккуыдтам. Чи йәе цәссигтәе сәрфгә иннәе уатмәе аңыд, чи дзуццәдҗы сбадт, йәе уәрдҗытыл йәе сәр әруагъта, чи әдзәмәй ләууыд. Алчи нәе йәхіциән куыдта. Фәләе уый уыд, хъәрәй куы кәуай, уымәй зындәр. Уәddәр та әз, бинонты хистәр, фыд, цы хуызы сәе басабыр кәнон? Әмәе загътон:

— Уәхиуыл фәхәңүт, зын ын куы уа.

...Медицинон экспертизә ныддаргъ. Әви мәнмә афтәе каст? Фәссихоры дыууәе сахаты уыдаид, афтәе мәе зәрдәе тынгдәр

цәлхъ-цәлхъ кәнын райдыңта, мәхимидағ скатай дән. Әмә цәмән, уйын бамбәрстон: аәрбаласынц дә. Фыдохы сау хәдтулгә нә кәртмә аәрбацәуы, нәма аәрбахәңцә, нәма аәрбазылд, фәлә йә зәрдә базында.

О мә бон, Уырызмәг, зонн дәр ма дә цинәйдзаг бәллицты фәстә гәләбүйау куы таҳтә әмә ныр сау машинаәйи ласинаң куы фәдә. Дә фыдгулы дуармә ахәм машинә аәрләууәд. Райстой дә әмә... әмә дә сау чырыны нә фатермә фәхәссынц. Ди ңәрүнәй кәм нә бафсәстә, уыңы фатермә. Нә хәдзары, Уырызмәг, дә фәстә ад нал и, суазал. Раздәрли фатер бәргә у, фәлә раздәрли фатер нал у, ңима кәйдәр къәсәрли сәрти бахизын, ңима суанг йә хуыз дәр сивта, афтә мәм кәсі.

Уырызмәг, мә фыны дә куы фенени, әмә дә арах уынын, уәд мын иуәй аәхсызгон вәйиы — йә фыртимә фембәлд аәхсызгон кәмән нә уыдзән? — иннәмәй та фыны фәстә цалдәр бонырынчыны хуызән вәйиын, мәхиуыл нал фәхәцын.

Дә амәләтәй афәздәй чысыл фылдәр раңыд, афтә федтон әнахуыр фын. Мә цуры февзәрдтә, нал дә, уйын зыдтон әмә хәккуырцәй куыдтон, аәрбаҳъәбис дә кодтон әмә дын дзырдтон:

— Уырызмәг, раздәх-ма.

Ды дәр мә аәрбаҳъәбис кодтай, дә цонг мә уәхскыл әруагътай. Ници дзырдтай. Мә кәуын мын мә хъуыр аәхгәдта, уәлдәф-иу хъуыры акъуыбар, афтәмәй дәм дзырдтон:

— Уырызмәг, раздәх-ма!

Фәлә, диссаг, ды ници дзырдтай, зәрдиагдәрәй мә аәрбаҳъәбис кодтай, дә ңәститәе доны зылдысты, әмә, кәй ници дзырдтай, уйын мын зын уыд, тынг зын. Мә маңт мә риуы сәнәнд, мә ныхас хъәрмә рапхызт. Әмә хъәр кодтон, маңтәй йә риу кәмән ныттышпир, ахәм адәймаджы сонт хъәр.

— Уйын та куыд, Уырызмәг?! Ау, уырдыгәй фәстәмә зәхән нал и!

Фәлә ды ници дзырдтай, дә сыйғдағ, ирд, әнәхин ңәститәе доны зылдысты. Әз әррайы хуызән сәнән, фәуагътон дә, диваныл ңидәр зәронд журналтә, әмә сә фырмәстәй кәрәдзи-үүл хостон әмә хъәр кодтон:

— Уйын та куыд, Уырызмәг, әмә уырдыгәй раңауән ма уа! — әмә фехъал дән, нал дә ауыдтон. Мә рустә мә ңәссигтәй ныххуылызд сты, уәлдәф мә дзыхәй ахстон, мә зәрдәйи цәлхъ-цәлхъәй мәм ници хъуист.

Ис! Ис алкәңәй дәр раңауән. Әрмәст уырдыгәй, ды кәдәм аңыздта, уырдыгәй наә раңауән и, наә — раздахән. Әз та ма дә уырдыгәй фәстәмә здәхтон. Уәд та ма мә фыны, әмә уый дәр мә бон наә баци. Цәрәнбонтәм наә ныуугътай.

Наә сыйхәстә — хистәрәй, кәстәрәй, нәлгоймагәй, сыйгоймагәй — уырдыг сләүуудысты. Алкәмән дәр дзы — йәхи хәстә.

Мә хъәбул, дунейыл дын наә бон ницыуал у. Наә бон ма дын у әрмәстдәр ағъдау дәттын, дә рухс ном арын.

Не 'гъдәүттә, наә адәмы хәзнатә. Уыданы цәрәнбон наә адәмы цәрәнбон дәр у. Әмә иугәр афтә у, уәд сә хъумә цәстүгагуяу хъахъхъәнәм. Фәлә сә, хъыгагән, наәхәдәг ныссуитә кәнәм, хатт сыл цыыфқъахәй баңауәм.

Уырызмәг, къорд азты, къорд наә, фәлә бирә азты размә мәхицән загътон: мәрдәхсәвәрмә нал цәуын! Әмә нал цәуын. Тыххәй та мыл никуыма ничи ныххәңыд, тыххәй мә фынгмә никуыма ничи баласта.

Дәуән, Уырызмәг, наә фыдәлты ағъдау күнд үйд, афтә скодтой дыууә кәрдзыны әмә, цы әмбаһы, уыдан. Әмә әрбацидысты дә хорз әмгәрттә, дә хорз әмбәлттә. Фондз-авд адәймаджы уыдысты. Әмә әнәдзургәйә боны әрбаңъәхтәм дә цуры фәбадтысты. Әз сәм цалдәр хатты раңыдтән әмә сын бәргә дзырдтон: фәйнә комдаджы скәнәнт, уәд та ад-джинәгтәй, дыргұтәй ацаходәнт. Фәлә уыдан ницәмә бав-нәлдтой. Әрмәст, тамако чи дымдта, уыдан-иу рәстәгәй-рәстәтмә балкъонмә раңыдысты әмә-иу тагъд-тагъд адымдтой. Уырызмәг, ды тамако никәд дымдтай, әмә-иу, әвәңдәгән, дә цурәй уымән сыйстадысты, тамакойы фәздәг дын... зын күн уа.

Үңци әхсәв дәр мә цәститтә наә баңында кодтон. Бәргә, дә цәститтә әрәхгән, маңыуал базон әмә... амәл. Уый күвід у. Уый амонд у. Зонын ай: ацы зәххыл Җардај зынаргъдәр ницы и. Фәлә Җарды ад күнәуал уа, бәллиң дзы күнәуал уа, уәд ма уый цәй Җард у, уәд ма цәмән хъәуы? Бахәрыны тыххәй? Цәмәй дыл әрәхсәв уа, цәмәй та иу бон арвитай, уый номыл?

Уырызмәг, ды күнәуал дә, уый фәстә мәхицән иу ногдзинад... стыр ногдзинад байғом кодтон: дә аңыды фәстә мын мәлүн фенциондәр, фыщаджы хуызән дзы нал тәрсын.

Æмә искәй цур афтә куы фәзәгъын, уәд мәм дзагъыр-
дзәстәй æрбакәсү, фылдаертә мә бафәрсының;

— Уый та куыд? Дә фыртыл кәй сәмбәлдзына, уый тыххәй?

О, уый тыххәй. Фәлә әрмәст уый тыххәй — нә. Ди, Уырызмәт, ацарадтә әрмәстдәр æхсәз амә ссаң азы. Із дә цал амә цал азы хистәр дән?! Æмә æз цәрүн. Ди та?.. Ди — уым, æз — ам. Куыд раст у уый?! Æмә уәд хъумамә цәмәй тәрсон æз мәләтәй? Ацы дунейы цардәй зынаргъдәр ницы ис, фәлә дзы иубон кәй фәхицән уыдзынән, уый зонын амә йәм цәттәе дән.

О ме' дзард хъәбул, дә мәләтәй мын мә мәләтмә фәндаг фенцондәр кодтай, мә развәндагыл цы цәлхдуртә уыд, уыдон айстай.

Уырызмәт, дә æвирихъяу бәлләх куы æрцыд, уый дыккаг бон — дәуән дә рәзгәе цард чи аскъуытта, уыдон хатджытә æрбарвыстой. Æмә та уый дәр бавзәрстам. Із уый размә мәхимидағ скарстон: бафидауын хъәуы. Бафидауын хъәуы. Цард иу амә дыууә боны нәу, нә дыууә бинонты, нә дыууә мыггаджы æхсән хъумамә арт ма ссудза. Кәрәдзимә әнәуыноны цәстәй ма акәсәм. Артән ўе ссудзын әнцион у, фәлә йә ахуыссын кәнны...

Ахәм æвирихъяу уавәры æгъдау куыд амоны, афтә бинонты номәй, мыггаджы номәй хатыр ракуыртой.

— Дә ләппуиы зиан махән дәр нә зиан у... Уымән йә зәгъын әнцион у, фәлә...

Туджджынтаеæ æрвист цыппар ләдженә нә кәртү иумәятаг хәдзармә бацыдысты. Уым ме' фсымәр, мыггаджы хистәртә, хионтә, сыхәгты хистәртә, амә бауынаффә кәнәнт.

Нә сыхәгты хистәртәй мәм иу æрбацыд:

— Æмә куыд? Цы сын зәгъәм.

— Райсом йә бон у амә, æгъдау куыд амоны, афтә æрбацәуәнт.

— Эндәр сын ницы зәгъын хъәуы?

— Æмә ма сын цы зәгъәм?

— Дыууәсәдә, æппынфәстаг, сәдә фәндәй мин сомы семә æрбахәссәнт.

Мәнән мә буары уазал риз ацыд, мә зәнгтә та фәцәйдонзона, кодтой. Уый та куыд? Із мә ләппуиы æхчайыл уәй кәнны? Із, зәды хуызән мын цы ләппу уыд, уымәй сәудәджең кәнны?

Мæ сærмæ уыдæттæ хæссын? Цытæ дзуры мæ хорз сыхаг?

— Марды æгъдæуттæн бирæ хъæуы, — загъта та мæ сыхаг.

Ау, æмæ æз, мæ уæздан, мæ сабыр, мæ фæлмæн лæппуйæн кæд йе 'гъдæуттæ æгъдауыл скæнынхъом нал дæн, уæд ма мæ цард цы у, уæд ма цæй лæг дæн? Нæ хæдзары капекк куынæ уаид, уæддæр хъуамæ уый æз мæ сærмæ куыд æрхæссон? Нæ, мæ хорз сыхаг, фæлтау æз дæр разы дæн мæлæтыл. Æмæ загътон:

— Эхцайы кой мачи скæнæд.

Мæ сыхаг мæм цыдæр æнахуыр каст æрбакодта, ома, рæди-йис, æмæ ацыд. Нæ фæлæ мæм уæндгæ та куыд бакодта? Куыд и уый гæнæн, æмæ...

Уырызмæг, зоныс æй, цыдæр капеччытæ нæм уыд, ауæрстам сæ, æфтыдтам сæм, хъуыды кодтам: чындзæхсæв скæндзыстæм. Æмæ...

О мæ бон, Уырызмæг, нæ ауæрст, не 'вæрд æхца нæ чындзæхсæв скæныны бæсты фыдохы фынгæн куы баҳъуыдисты.

...Æмæ та мыл бон æрбацъæхтæ. Эрбарухс. Эгъуыссæгæй. Дæ фæстаг бон, Уырызмæг, ацы дунейы. Адæмæн боны æрбарухс — ног цъæх дунемæ — дуар, махæн та — сай мылазон æбæрæг ранмæ. Бæзджын сай фæлм зæрдæ æрæхгæдта æмæ аbon дæр алæбырын нæ комы, æлхъивы йæ, ссæнды.

Зыдтон æй, Уырызмæг, нал дæ фендзынæн. Адæм цалынмæ нæма базмæлыдисты, уæдмæ ма мын ис дæ цуры алæууыны фадат. Стæй фæхицæн уыдзыстæм. Энустæм. Эз цалынмæ цæрон, уæдмæ. Æмæ дын зæгъон хæрзбон, зæгъон дын фæнда-раст, мæ цоты хистæр. Æмæ загътон:

— Иу арахъхъ-ма мын рауадзут.

Мæ хо Ира мæм æрбакаст, йæ донбадт сырх цæстытæ дисгæнгæ дзырдтой: мæлæты нуазаг куынæ дæ, уæлдайдæр, асафон, сæумæцъæхтыл, уæлдайдæр, ахæм бон, уæд æрра сдæ? Цы дыл æрцыд?

— Иу арахъхъ мын рауадз.

Æмæ мын рауагъта. Тигъджын арахънуазæн агуывзæ. Хуы-цау хорз, æмæ йедзаг нæ уыд, æндæр йæ билтæй акалдаид: мæ къух рызт, мæ буар зыр-зыр кодта. Æмæ йыл дыууæ къухæй ныххæцытæн, фæлæ уæддæр рызт. Сабыргай, хъавгæ акъахдзæф кодтон дæ цурмæ. Мæ хо мæ фæстæ рацæйцыд. Нæ йæм ра-кастæн, афтæмæй загътон:

— Мæхи мын бауадз, иунæгæй мæ бауадзут.

Мән фәндыйд, Уырызмәг, дә цуры аләууын, дә цуры мә зонгуытыл әрхауын, дә риумә мә цәсгом нылхъивин. Ды мә нал хъуистай, ды хъусыныл нал уыдтә. Стәй мәни хъуиста — мәхи йеддәмә. Әз дә куырдтон хатыр. Хатыр, Уырызмәг. Хъэр мәрдтәм дәр хъуисы, әмә та дәм ныр дәр дзурын:

— Ныххатыр мын кән, Уырызмәг! Ныххатыр мын кән, кәд дә цуры истәмәй фәрәдьдәтән, уәд. Ныххатыр мын кән, кәд дә исқәд бафхәрдтон. Ныххатыр мын кән, кәд дын исқәд зын ракодтон. Мә зәрдәмә ницы хәссын, фәлә ацы күистмә — милицәмә баңыдаис, уый мән дәр фәндыйд, әмә кәд мән аххосәй баңарәфтыд дә? Чи зоны, әндәр фәндагыл күы ацыдаис, уәд әндәр уыдаид дә хъысмәт. — Әмә күйдтон. Әрмәст — мәхимидағ, мә цәссигтә-иу дә амбәрзой әмә-иу дә нал ауыдтон, әмә-иу фәтарстән, кәд мә цуры нал дә, зәгъгә. Рухсаг дын зәгъюн, уый мәе бон нае уыд, уыци ныхас абор дәр ме 'взаг нае кәрды, ме 'взаг ай зәгъын нае комы, дә фыдгул йә кәстәрән рухсаг зәгъя. Уый у дунейи тәккә әвирхъаудәр әлгъыст.

— Уырызмәг, ныххатыр мын кән, — загътон әз әмә арахъхъәй қалдәр әртахы дә чырынмә әртагътон. Уыдон уыдысты цәссыгты хуызән, урс-урсид. Мә цәссыгтимә дә риуыл атадысты. Арахъхъ мә хъуыры нае цыд, фәкаст мәм цыдәр бәзджын, фәлә йә уәддәр банызтон, тыхнозт, әмә дә цурәй тагъд-тагъд лидзәгау ракодтон әмә кәртмә әрхызтән. Нә кәрты нае сыхы ләгтә қалдәрәй ләууыдысты. Афтә раджы. Әмә мәнүл мәгүүры бон бакодта, фәлә уыдон та? Уыдоны та әгъдау дәттын хъяуы. Дәуән, Уырызмәг. Дә фәстаг фәндагыл дә хъуамә әгъдауыл афәндараст кәнөй. Алкәмән дәр дзы йә хәс — бәлвири, зындгонд.

О Уырызмәг, ныр дын нае бон әгъдау раттын йеддәмә ницыуал у.

Мардыкәндтә... Күйд нае сә зыдтон, зноны сывәллон нал дән, фәлә мын сә ды хуыздәр базонын кодтай. Алы мардыкәнд дәр — зәрдәйән сау хъәдгом. Әмә цы бағиппайдтон? Әмә әрмәст әз нае, нае хионтә, нае сыхағтә дәр — дә мардыкәндты-иу әдзухдәр скодта хорз рәстәг, къәвдайы иу әртах никәд әрхауд, уалдзәджы, сәрды әнуд, әвзәр хур бол никәд уыди, зымәдҗы кәндты — фәлмән уазал. Дәхәдәг күйд фәлмән уыдтә — дә кәндтә дәр афтә фәлмән.

Мәрдтәй дәр зын никәмән скодтай. Аудыс сыл. Хуыщауы хорзәхәй мәрдү хорзәхәй, дам, уәлдай наәй.

Дә бәлләхәй цыппар мәйи куы рацыд, уәд хъуамә схуыс-сыдан Фыйягдонырынчындоны. Рынчындәттәй мә зәрдәе сцъәх. Дә амәләтү фәстә та мә мәхү иунын дәр наә фәндүйд. Ёмә мә мә хорз зонгә дохтыр йәхәстәджы фатеры бауазағ кодта: уырдыгәй рынчындонмә цәудзына, цы хостә дын хъәуа, уыдан дын кәндзысты.

Уырызмәг, уәддәр бынтон дәзәгъәлы наә фәецардтән, чидәртә мә зоны: чи — ләгәй-ләгмә, чи та — фәсаууонмә. Фатеры кәй дәң, уыйрынчынташ чидәртә базыдтой. Зыдтой, цы әвирхъау бәлләх ныл әрцид, уый. Ёмә, цәмәй мәхимә хъусыныл ма фәуон, уый охыл-иу мәм әрбаудысты, суанг-иу мә бон дыууә хатты дәр абәрәг кодтой. Ёмә уыданәй иу уыд хәларзәрдә, уәздан аәмә әгъдауджын Бәройты Солтан. Уәдмәй наә зыдтон. Фәлә наә фыцлаг әмбәлдәй фәстәмә куыддәр зәрдәйә-зәрдәмә фәхәлар стәм. Иу изәр мә фәрсъ:

— Ёмә Ацәмәз исказ кусы?

— Кусы.

— Мыйяг ай махмә наә фәндү?

Цы хъуамә загътаин мә ног хорз зонгәйән? Цәуылнә, фәндүйдәй.

Солтанрынчындонәй куыддәр рацыд, афтә бардзыра радта Ацәмәзы куистмә райсыны тыххәй. Ёмә райдыдта де 'фсымәры ног цардвәндаг. Ёмә цы у уый? Хъысмәт? Ёмә Солтанимә цәмән сәмбәлдтән? Цәмән? Уый... уый наә ды сәмбәлын кодтай, Уырызмәг. Ёмә, цәмән, уый дәр зонын. Уәд ды, фаззоны, әрдхорды хуызән кәимә уыдтә, дә уыцы иузәрдион әфсымәрән равзәрстай йә цардвәндаг, сарәстай йә царды раст ауәдзылы.

О мә бон, Уырызмәг. Мәрдтәй дәр ныл аудыс, дә фәлмән, сыгъдәгзәрдәй хъарм наә уырдыгәй дәр тавы.

Ацәмәзән никәд ницы загътон, мыйяг ай йә зәрдәмә куы хәсса, мыйяг куы ахъуыды кәна: «Уый... уый Уырызмәгыл мән... мән тыххәй әрцид уыцы әвирхъау бәлләх». Нә! Ацәмәз, дә зәрдәмә мацы хәсс, ацы зәххыл цы цәуы, уыдан иууылдәр Хуыщауы арәзт сты. Хуыщау афтә сныв кодта де 'фсымәрән, дәуән, Уырызмәг. Хуыщау дын радта раст аәмә сыгъдәг зәрдә. Ёмә уый адәм бамбәрстой. Дәуә аәмә адәмы

’хсән, ңастан кәй нә уыны, уырзәй басгарән кәмән нәй, ахәм тынта, әмә дын дә бәлләх, нә бинонты бәлләх сә зәрдәтәм айстор әнахуыр хәстәг, нә зын сси бирәты зын.

...Дә фәстаг фәндарастигәнән бон. Цыдысты... цыдысты адәм. Хионәй, әңгәлонәй, нәлгоймагәй, сыйгоймагәй, хистәрәй, кәстәрәй. Цыдысты дәүән фәстаджы фәндарастигәнән. Цыдысты әдзәмәй. Цыдысты кәугә. Цыдысты сә цәссигтәй сәхи әхсәг.

Уййфәстә мын мә хионтәй, мә зонгатәй чидәртә дзырдтой:

— Иу мард дәр әнә худгә нә аңауы, фәлә уәд иу адәймаг дәр нә баҳудт.

О мә бон, Уырызмәг, афтә фәриссын кодтай адәмы зәрдәтә, сәхимә ныхъхъуыстор.

Адәм цыдысты әмә цыдысты. Әппүн кәй нә зыдтам, ахәм адәм дәр — бирә, тынг бирә. Хәстәджыты фәстә чи рацыд, уыдон — гъа, фәлә нә фәссауонмә, койә чи зыдта, уыдон дәр әрцидысты дәүән фәстаджы фәндарастигәнән. Әмә не стыр кәрт мәрддзыгой адәмәй байдзаг, къахәрәвәрән дзы нал уыд, кәрты әdde уынджы ләууыдысты. Уййфәстә мын дзырдтой: ңәмәй адәмән ңауән уыдаид, уый тыххәй, нә алышварс цы фәндәгтә и, милицә уым сләууыдысты әмә хәдтулгәтү хәстәг нал уагътой, адәмән, куыд хуыздәр баңауын хъәуы, уый амыдтой.

Уырызмәг, әз, Аңамәз, Батрадз, хионтә әмә ме ’мбәлтәй Җалдәр хистәртәм әввахс, зианджынтән куыд фембәлә, афтә ләууыдыстәм. Мардмә әрпәуәг адәм, әгъдау куыд әмбәлә, афтә-иу хистәртән тәфәрфәс ракодтой, стәй та-иу мах цур сәргүбырәй, сәркүләй сә ңастантә доны зылдысты, сә цәссигтә уадысты, афтәмәй арләууыдысты.

Бирә хәттүтү федтон: мәрддакынмә баңауынц, ныхъхъәбыс ын кәнүнц, ныттыхсынц ыл, әмә сә хъәләсөйдзагәй фәкәуынц. Стәй кәс, әмә дзы чидәртә дыууә-әртә минуты фәстә хъәлдзәг ныхас кәнү, худы.

Мәнән иу адәймаг дәр нә ныхъхъәбыс кодта, нә мыл ныттыхст. Әмә мын уый әхсызгон уыд.

Кәмән әмбәлд, уыдон дә цурмә цыдысты әмә куыдтой. Иниятә-иу иуварс ахыздысты әмә әңцад ләууыдысты, бирәтән дзы сә ңастантә доны зылдысты, сә цәссигтә сәрфтой. Хиуылхәст ирон ләгтә сәхимидағ куыдтой.

Уырызмæг, цыма зианы уыцы æгær хъæбыстæ, уыцы æгær ныттыхстытæ нæ фидауынц, нæ хъæуынц, афтæ мæм кæсы. Мæнæн мæ уд куы хауы, уæд мын цы хъæбыстæ кæныс? Зонын æй, зын дын у, фæлæ мæ ныуудаз.

Æмæ мæ, æвæццæгæн, адæм æмбæрстой. О, æмбæрстой мæ. Æмбæрстой дын, Уырызмæг, адæм де стыр бæллæх æмæ дзы иу кæнгæ, иу æнаив ми ничи федта. Иу былалгъæй ныхас никæмæй райхъуист.

Иу рæстæг, уыйбæрц адæм, æмæ куыддæр ныссабыр сты, бирæтæ дзы уынгæй нæ кæртмæ æрбацæуæн фæндаджырдæм сæ сæртæ разылдтой. Æмæ та мæ уæнгты уазал риз аçыд, мæ зæнгтыл та ризæг бахæцыд, цæстытыл мигъы фæлм абады. Күниæ æрхаунин. Æмæ ме 'нгуылдзтæ, мæ армыгъæпæнтæ аууæрстон. Мæхимидаёт мæхиуыл схæццыдтæн. Нæма сæ федтон, фæлæ бамбæрстон: æрбацæуынц. Уыдон уыдзысты. Уыдон сты. Уырызмæг, дæуæн дæ цард чи байста, уыдон æрбацæуынц. Туджджынтаæ æрбацæуынц. Æмæ уыйбæрц адæм куыддæр æнахуыр сабыр ныйисты. Цыдæр тæссаг сабыр. Цыдæр зæрдæрissæн сабыр. Разæй — сæ нæлгоймаг хистæртæ, сæ хионтæ. Æгъдау куыд амоны, афтæ тæфæрфæс ракодтой. Дæ размæ кæугæ фæцæуынц. Нæлгоймаг мæрддзыгойы фæстæ æртæ лæппуи, дыууæ кæройнаджы, сæ астæу цы лæппу и, ууыл хæçинц, йæ цæнгтæ йын сæ уæхсчыты, сæ бæрзæйты сæрты æрбайстой, куыд нæ сын æрхая, афтæ. Цыма йын резинæ зæнгтæ и: не змæлынц æмæ йæ сæ фæстæ ласынц. Уый у. Уый у. Æнæбары, фæлæ кæй къухæй нал дæ, уый у. Мæ сæр бынмæ æруагътон. Ныртæккæ мæ зæнгтæ фæцуддзысты, фæдыдагь уыдзынæн. Æмæ Ацæмæзы къухыл ныххæццыдтæн, нылхъывтон æй, æмæ мæм дзы цыдæр, ныхасæй зæгъæн кæмæн нæй, ахæм тых æрбацыд, фæхъæддых дæн. Мæхиуыл фæхæццыдтæн. Мæ цæстытыæ зæххæй атонын нæ фæразын. Фæлтау æй куы не 'рбакодтаиккой. Йæ цъæхахст... Цасдæр рæстæг æрмæстдæр хъуист уый удаист цъæхахст. Йæ цуры сылгоймæгты кæуын нал хъуист.

О мæ бон, Уырызмæг, ныртæккæ уыцы лæппу дæ цуры æрлæудзæн. Ныххаудзæн дыл, ныттыхсæдзæн дыл, ие 'мбæлттæ йæ тыххæй атондзысты, хæссæгай æй ракæндзысты æмæ... Æмæ цы? Махæн лæппу нал и æмæ никæдуал уыдзæн.

- Урузмаг... Урузмаг, я не хотел тебя убивать...
- Урузмаг... Урузмаг, я не хотел тебя убивать...
- Урузмаг...

Цасдәр рәестәг дунейыл хъуыст әрмәстдәр уыцы ләппүйи цъәхахст. Әмә мә зәрдә мәхимидағ әрқайхауд, ңыдәр әрдүйыл ма дәздзырой кодта.

Иу афон уыцы цъәхахст басабыр, әвәццәгән, әй ие 'мбәлтәк акодтой, әмә сылгоймәгты кәуын дуне ныңцарыдта. Күйтой, дәуән дә цард чи аскъуытта, уыданы фәстә цы сылгоймаг мәрддзыгой әрбацыд, уыдон. Разәй дзы чи ңыд, уыданаёй ңалдарыл сау дарәс. Қәрты, махмә фәзиләнмә куы әрбахәццә сты, уәд, сылгоймәгтәй разәй чи ңыд, уыдон сә зонгуытыл әрләууысты әмә кәугә сә зонгуытыл дә размә баңдысты. Әмә та адәм, уәлдайдәр, сылгоймәгтә, ноджы хъәрдәрәй ныккуытой, сә bogъ-bogъ дә цурај фәйнәрдәм ивылд. Күйтой нәлгоймәгтә, сә цәссигтә аивәй сәрфтой.

О ме 'дзард хъәбул, ирон фәндаггәниаг нын куы фәдә. Цытә нын бавзарын кодтай? Уыйбәрц дзылләтү дәхимә куы әрхъусын кодтай.

Ракәс сәм, ракәс-ма сәм, мә дуне. Уыдон, Уырызмәг, дә чындахсәвмә не 'р҃цыдысты. Уыдон, Уырызмәг, дә чындахәсджытә не сты. Уыдон, о мә бон, уыдон дын фәстаджы фәндараст зәгъынмә әрцыдысты. О мә бон, Уырызмәг, уыдон дә мардхәсджытә сты.

Кадимә дә әрвитынц де 'мкусджытә: каджын хъалагъур — цыппар ләппүйи әд автоматтә, дә цуры әдзәмәй ләууынц, кәрәдзи ивынц.

Әмә дын әрцыд фәстаг фәндараст зәгъын афон. Нә сыхаг Микъала мәм дзуры:

— Йә цурмә уә баңауын хъәуы. — Әмә йәхәдәг фезмәлыд, нә разәй акъаңдзәф кодта. Адәмы әхсанты баңауән нәй, әмә сыл иуварс ахәцү, дзуры сәм. Әмә дәм күйдәртәй баҳәццә стәм, сыхы номәй чи ныхас кодта, уый дзырд куы фәци, уәд.

О, уәууәй, гъе, Уырызмәг, мәнә ныр дә сау чырыны цур чи дзуры, уыдон хъуамә дә чындахсәвү арфәтә кәнниккой, фәндыры зәлтә фәйнәрдәм зәлилккой, уыдон та дын, сә цәссигтә сәрфгә, фәстаджы фәндараст зәгъынц. Фәци, фәци дә уәлзәххон цард, мә хъәбул. О, күйд цыбыр уыд! Җәсты-фәныкъуылд. Фәндараст. Фәндараст, о мә цоты хистәр! Дә зәххы хай дын бүмбулияу фәлмән уәд. Әмә дәм ныгтуыбыр дән, дә риумә мә цәсгом нылхъывтон әмә афтә ләуу әмә ләуу. Чидәр мын мә уәхсчытыл схәцыйд, әмә бамбәрстон:

алцәмән дәр уаг әмә әгъдау и. Мә фәстә раңысты Аңамәз әмә Батрадз, ме 'фсымәртә, хионтә, фәстаджы фәндараст зәгъынмә дәм чи баңыд, уыдон. Ниңуал, ниңуал дын у нә бон, Уырызмәг.

Дидинджытә. Дидинджытә. Веноктә. Веноктә. Хәстә-джытәй, хионтәй, де 'мәрттәй, де 'мбәлттәй, де 'мкусджытәй, сыхәттәй... Ныртәккә дын дә рахәссән фәндагмә дидинджытә калдзысты, әмә уыдон цырәгътау судздзысты, цәхәр калдзысты, дә фәстаг фәндаг дын ныррухс кәндзысты.

Әмә дын, о мә бон, Уырызмәг, ды цәрынәй кәимә нә бағсәстә, бирә рәсугъд фәндтә дын кәимә уыд, уыцы хорз, уыцы иузәрдион әмбәлттә әмә әмгәрттә дә чырыныл схәцысты. Әмә йә систой, систой йә хәрдмә, се 'нгуылдзыл, сә уырзтыл. Уырызмәг, систой дә бәрзонд, цыма тырыса дә, сау тырыса, афтә. Кәуы, хъарәт кәны оркестр. «Додой»-ы зәрдәхалән мыртә зәрдәтә рәхойынц. Кәуынц, богъ-богъ кәнынц сылгоймәгтә. Нәлгоймәгтәй бирәтән сә цәстытә доны зилинц, чидәртә дзы әнәфсәрмәй кәуынц. Әз ләууын әдзәмәй, мә цәссыгтә мын мә цәстыты рухс ахгәнинц, әмә цыдәр рәстәг ниңуал ауынын. Цыма ныртәккә афынәй уыдзынән әмә ниңуал базондзынән, цыдәр уысм мыл ахәм уылән арбакәлы.

Уырызмәг, де 'мбәлттә дә ноджы бәрzonдdәр систой әмә дә разылдтой нә хәдзармә, нә фатермә. Хәрзбон зәгъ нә фатерән, нә хәдзарән, нә кәртән. Хәрзбон зәгъ ацы дунейән. Хәрзбон зәгъ ацы дзылләтән. Уыдон дәу тыххәй әрцыдысты, ныууагътой сә күистытә, сә хұындағтә. Раарфә сын кән: цинтәм цәуәнт, ацы рәсугъд дунейә сә әрыгонәй мақуы мачи ацәуәд, цәрынәй бағсәдәнт, уарzon әмә амондажынәй базөронд уәнт.

О мә бон, Уырызмәг, дә хорз әмгәрттә, дә хорз әмбәлттә дын дә сау чырын се 'нгуылдзыл ноджы бәрzonдdәр систой, цыма дә хәрдмә, арвмә сисынмә хъавынц. Сә уәлныхтыл дә фәхәссынц. Нә! Нә дә фәхәссынц! Адәм денджызы уыләнтә фестадысты, әмә дә уыцы уыләнтә сә сәрыл фәхәссынц. Фәхәссынц дә махәй, фәхәссынц дә мә мад, мә фыд, ме 'фсымәрты, нә хәстәджыты цурмә. Нырмә кәй нә зыдтай, уыдоны дәр базондзынә уым.

Фәци, фәци, Уырызмәг, дә цыбыр зәххон цард. Стъалы ферттывта әмә фәтар!

* * *

... Сау бәрзонд цырт. Сәрдыгон дәр, хур зәххыл күң атулы, уәд дәр дзы цыдәр уазал ивылы. Йә цуры күң аәрләууын, уәд мыл ризәт бахәцы, ме уәнгтә аәркәлүнц. Дә цырт. Аэз фәләууын дә цырты цур, аэз фәләууын дә цуры. Цырты дыууә фарсыл — дә нывтә. Сә иуы худыс, дә цәсгом — рухс, ирд, аәнәхин цәститәй рухс стъәлфәнтә хауы. Цыма афтә зәгъынмә хъавыс:

— Exx, куыд хорз у цар! Куыд хорз у ацы дуне! Куыд хорз у аәвзонгдзинад!

Цырты иннә фарсәй аәнкъард, сагъәсцәстәй кәсис дунемә, дәхимә ныхъхъуистай. Кәд, дә цард цыбыр кәй уыдзән, уый аәмбәрстай, аәнкъардтай йә амә дәхимә уымән ныхъхъуистай, дунемә аәрхәндәг цәстәй уымән кәсис. Аәмә дә бафәрсын:

— Уырызмәг, афтә аәнкъард цәмән дә?

Фәлә ды ницы сәзурыс. Цыма ноджы фенкъардаәр вәййыс, афтә мәм фәкәсси. Цыма дә хъоппәг сыгъдәг цәститәй урс цәсситтә аәргәр-гәр кәндзысты...

Аәмә иуварс азилын. Нәу!.. Нәу мә бон уыцы цәститәм кәсисин.

...Дә цыртыл урс бәлон абадт. Аәмә кәңәй аәртахт? Кәңәй фәзында аәвиппайды? Цыртыл, цыма ахауынәй тәрсы, афтә хъавгә, сәркүләй күң иуәрдәм аәзуы, күң иннәрдәм. Куыд наә мә тәрсы. Аәвәццәгән, аәрмахуыр у. Аджих вәййы. Йә чысыл ирд цәститәй цыдәр аәнахуыр аәнкъард сты. Мәнәй сә нал исы. Аәмә мәм цәмән нымдзаст? Цыдәр аәбәрәг сагъәс сә цәзуы. Нә! Кәлы! Ивылы! Аәгәрон сагъәс... Аәмә, о урс бәлон, цы сусәг хъәдгәмттәй риссы дә гыщыл зәрдә? Аәви дәүән дәр, мә фырты зәрдәйи хуызән, дә гыщыл аәнцонағайән зәрдә сау наәмыг скарста? Аәви дәүән дәр дә хъәбул искай къухәй сау зәххыл аәрхаудта? Цәмән ныхъхъуистай дәхимә? О, дә хорзәхәй, ма ску, науәд кәудзыстәм иумә. О урс бәлон, цы дә аәрхаста ардәм? Кәңәй фәзында аәвиппайды?

Уырызмәг... О Уырызмәг, гыщыләй-иу дыл урс дараес күң скодтам, уәд ацы бәлоны хуызән уыдтә. Хуры тын. Фәлмән рухс дә калд. Адәм-иу дә къухәй-къухмә истой, сә хъәбысәй-иу дә нал уагътой. Аәмә... амә наәм кәд ныр урс бәлоны хуызы фәзында?.. Аәвәццәгән... Аәвәццәгән... Аәмә йә нырмә куыд не 'мәбәрстон? Аәмә, о ме 'дзард хъәбул, нырмә куыд

быхсыдтæ әнæ мах? Дæ амæлæты фæстæ дæ уд сæнусон әмæ нæм әнусон рæстæг әмæ әнусон тыгъдадæй æртахтæ.

Нæ! Уый мæм урс бæлон нæ кæсы сагъæсхуыз әмæ джихæй. Уый дæ сыгъдæгуд у. Аэртахт уæларвæй, æгæрон тыгъдæй.

О мæ бон, Уырызмæг, дæ сыгъдæг уд уым дæр сыгъдæг әмæ фæлмæн урсæй бæzzад.

Бæлон бæzmæльыд, цыма стæхынмæ хъавы, фæлæ йæ йæ къах мæнæй нæ хæссы. О, мæ цурæй йæ нæ фæнды атæхын, әнæ тæхгæ та йын нæй ие 'нусон бынатмæ, әмæ тыхсы... тыхсы... Цыма ныртæккæ цыртæй урс стъалыйы хуызæн æрхаудзæн, йæхи ныццæвдæн. О мæ бон, ма æрхay! Амæ йæм мæ цæнгтæ ивазын, мæ армытъæпæнтæ йæм дарын.

Урс бæлон, Уырызмæг — дæ сыгъдæгуд — йæ базыртæ бæzmæлын кодта, стахт. Амæ дæ цырты, дæ ингæны сæрмæ зилы, æрвиг цъæх арвы хъæбысмæ йæхи бæрzonдæй-бæрzonдdæр исы. Беслæнхъæуы зæронд әмæ ног, ныр æппæт дунейы дæр зынд-гонд судзаггаг уæлмæрды сæрмæ бæрzonдæй-бæрzonдdæр тæхы, тæхы æгæрон тыгъдадмæ, әнусон рæстæгмæ. Дардæй-дарддæр кæны, Уырызмæг, дæ сыгъдæг уд, цæст æй нал ахсы, йæ урс фæд тайы. Фæлæ...

Фæлæ та нæм иу бон æртæхдзынæ. Дæ сыгъдæг уд сæнусон әмæ та... Амæ та нæм æртæхдзынæ... æртæхдзынæ. Зонын æй.

Нæ-æ! Ды æдзухдæр немæ дæ. Немæ дæ!!!

2003—2006 азтæ

ХОЗИТЫ Макар

НӘ ЧЫСЫЛ ХУРТАН

УРС АЕХСАЕРДЗӘН

Урс аексәрдзән
 Зары әрдзән,
 Урс бәхыл фәзынди бон.
 Арвы цъәхы
 Рог фәлдәхы
 Хуры тынтымә бәлон.

УЫЗЫНБИ

Судзин кәрпә сахъ Уызынби
 Хъәды рәбынәй әрзынди.
 Акъәмс кодта уаллоны
 Тулдз къодахы аууоны.
 Риу фәйнәрдәм айтыгъта,
 Сәтәлджыты рауыгъта.
 Бирә сты йә күистытә,
 «Абырста» цъәх мысты дәр.
 Эрх-дзышпы, кәс, амбәхсти,
 Цард — цәрүнән. Сарәхсти!..

ЧЫСЫЛ ГӘБУС

Авд азы цәуы Гәбусыл,
 Афтәмәй ләгау фәкусы:
 Хъилтәй саразы уәрдон,
 Над әллыгәй та — бәхдон.
 Кауы михтә ләгъз кәндзәни,
 Ма йә уадз, уәд та кәудзәни.
 Хырх, дзәбуг, ысты йә «дарәг»,
 Уымән дзы ныбууц ныйяраәг.

ÆМДЗÆВГÆ-ХЫНЦИНАГ

Сос ыстырындз арсау малы,
Былмæ ставд кæсæгтæ 'шары.
Схъиуынц нæууыл аст — хуыдзыхтæ,
Фегом кæнынц рог сæ дзыхтæ.
Сос ныддонласт. Хъавгæ мердæм
Фехста иуæндæс балертæ.
Кæф-хъыбылы уæд фæстагмæ
Раласта йæ «хъустæй» тагмæ.
Цæй, зæгъут мын ныр, сыхæгтæ,
Цал уыд Сосикмæ кæсæгтæ?

БАЗОН-БАЗОНТАЕ

Ис æм диссаджы æгъдау:
Хатт ныхситт кæны лæгау.
Нæй йын къухтæ, нæй йын сæр,
Афтæмæй ныммæрзы кæрт.

(Дымгæ)

Хъæугæрон «бæндæн» ыссардтон.
«Бабæздзæн мын», — цинæй радтæн.
Февнæлдтон æм... æмæ стæлфыд,
Нал уыд, мур хъару мæ къæхты...
Хуынчты 'хситгæнгæ куыд лæст,
Уый ма ауыдта мæ цæст.

(Калм.)

ОМОНИМТАЕ

* * *

Тохси уон, йе хъул уон
Ма мæ-иу кæ хъулон.

* * *

Аасаста Бекызæ авдæн:
Разылдта, дам, сæртæ авдæн.

* * *

Сау расыгæй базары
Йе 'взæр дзыхæй базары.

* * *

Цу-ма әэмә мын әрыскъәф
Хъәдәй цупалджын әрыскъәф.

* * *

Хи әхсүнмә Дзег нә тасы,
Баззайы ләугәйә тасы.

* * *

Йе 'мгарәй та а Бази
Амырхта, кәс, абази.

* * *

Зондәй нәү Агуыбе хъомыл:
Ставд дуртә нывзилы хъомыл.

* * *

Ма у, ма, хәлар, дәлимон,
Авәр кәстәрән дә лимон.

* * *

Ныр сыхаджы хәлң қуыд давон?
Ратдзән мын йәхәдәг давон.

* * *

Мигъ ныббадти нарәг комы,
Сурын дымгәйән нә комы.

* * *

Не 'лхәннын аэз хуы мәлләгәй
Далә дард хъәу Хуымәлләгәй.

* * *

Хъәдрәбын цъәхдзаст әрдузы
Бег йә фыркъайы әрдузы.

* * *

Зәйтәй ләг, фәрсыс, цы кура?
Ракурин сә аэз цыкура.

* * *

Бамбәхста мә хъул йә худы
Әмә ныр кәл-кәләй худы.

БЫЛКЪАХЫР АМОНД

Новелла

Сона күистәй сахаты размә әрбацыд. Уәтты азылдытә кодта, кәрт афснайдта әмәхәдзармә бахызт.

Әниу сәм әфснаинагәй та цы вәййы: кәд уазәджы фәстә, әндәр сә, мыййаг, сә сывәлләттә куы наэ змәнтынц. Уәдә Фидар дәр... Нә, нә, Фидар афәстаг рәстәг цыдәр кәны. Рәстмә нал дзуры, ие 'рфгуыты әлхынць нал халы. Кәд дзы исты риссы...

Сона пецы сәрмә къуымы тырысайау ауыгъд сәрызәды хәңцилмә фәкомкоммә әмәй йә мидбылты баҳудт. Ацы хәдзармә фондз азы размә әрбакъадзәф кодта. Фидаримә сын сә амондән күивтой зәрондәй, ногәй, хәстәджытә, хәләрттә, зонгәтә, әнәзөнгәтә. Сона сәм каст хызы бынәй. Алкәйдәр дзы уыдта, йәхи — ничи. Цәститә агуырдтой Фидары. Кәд зыдта, ағъдаумә гәсгәйн нырма фенән най, уәддәр ацу әмәзәрдәйән исты зәгъ.

Уатәй йә къухылхәңәг әмәе әмдзуарджен фәндиры цагъдимә заргә хәдзармә куы рацәйкодтой, уәд ыл чысыл йә цәстәрхәңцид: тыргъмә әрбахизәнәй ләппуты сәртти мидәмә әрбакаст. Фәләй иыл чидәр стай-тай кодта:

— У-у-у, әнәгъдау! Йә цәсгом куыд әрбатардат!

Æнәгъдау Фидары ничима рахуыдта. Уәд дәр уый хъазән ныхас уыд, фәлә Сонайән фәхъыг.

Хәдзары рәбйиң зәронд үсәй къухбакәнән нае уыд. Сә разы дзаджәкын фынг артә уәливыхимә. Фәсивәд — чызгәй, ләппуйә къухылхәңәт амә әмдзуарджыны фәстә әрбаңысты. Кәстәр ләппутә мыдыкъус аскъафынма сәхи аерцәттәе кодтой.

Ногәй та арфәйи, амонды ныхәстә. Дзыцца йә әрбахъәбыс кодта, мәе хъәбул, зәгъга. “Хъәбыстә уый фәстә кәндзыстут, Цәлон, ныр та уал нын ай фенесин кән!” — устытәй чидәр хъазгәмхасәнты бахъуыр-хъуыр кодта.

— Іәртыккаг әфсымәр кәм ис, кәм?! — чидәр стыхст.

— Мәнә дән, мәнә! — хуызисәг әрбаләууыд чындызы фарсмә.

Нуазән ам авәрдтой. Акуывта уый дәр, стәй сәрызәди тырыса хәрдмә систа амә йә Сонайы сәрмә рахизырдәм зилгә әртә хатты фәд-фәдыл куыдхъәрдәрәй скуювта:

— Фарн! Фарн! Фараст ләппуйы амә иу цъәх чызг!

Фәсивәди омменәй-иу хәдзары къултә ныщарыдтой.

Хызисәг сәрызәди хъәдәй хызыл хәрдмә схәңцид, амә Сонайы цәсгом раргом. Сона ныфсәрмым...

— Цәлон, диссаджы рәсугъд чындын ис! Амондджынәй, кәрәдзий уарзгәйә цәрут! — арфәйи ныхәстә та сарәх сты, фәлә сә Сона фырәфсәрмәй рәстмә нал хъуыста.

* * *

Бирә амондджын бонтә скодта Сонайыл Фидаримә цәргәйә. Кәрәдзийыл әрхъәцмә нае хъәңцысты. “Чи куывта, уый — уыдонән”, — дзыртой адәм. Іәңәт син сывәллон бирә рәстәг кәй нае гуырд, уый фыдбылызы әндәргау цыд сә фарсмә. Әфсин амә хиңауы мидсагъәс хордта. Ныр, табу Хуыңауән, әнхъәлцау у Сона. Фидар фырцинәй йәхихән бынат нал ары. Раздаирау ай фәскүист быдьры нал фендзына. Бонизәрмә йын, цыма йә хъусты “хәдзармә — тагъадәр, тагъадәр” зарынц, уыйау рәувадәй Сонайы уәлхъус аләууы.

Ныр дәр та хортаянәй ратагъд кодта хъәмә. Кулдуары хъәр куы фәңцид, уәд мад йә размә рауд. Йә фәндаг комкоммә сә уатмә, Сонамә кәй у, уый зыдта амә йын бамбарын кодта, чынды фынәй кәнны, ма йәм бацу, райхъал ай кәндзына, зәгъга.

Фидар уәлдай ницыуал сдзырдта. Мады фәстә хәдзармә бараст.

— Мә хъәбул, әххормаг уыдзынә, әвәеццәгән. Хәринаң ацәттә кәнон?

— О, дзыцца. Ёз мә къухтә ахсон, — загъта Фидар әмә хихсәнмә фәраст.

Мад цалынмә хойрагимә архайдта, уәдмә ләппу кәртмә рауд. Йәхимиң тыхст. Сонайы нәма федта, афтәмәй хәрдыл әрбада, уый йә нә фәндыйд. Уәд та рынчын у? Боныгон күникуы афынәй вәййы. Ахәм уавәры сылгоймаг ләмәгъ у, йе 'мбәхст низтә дәр сәхи равдисынц, стых ыл вәййынц — әбәрәг фәдисы уыләнтә зәрдә фәйнәрдәм фәтонынц, нал сын бафәрәста, Сонайы уәлхъус февзәрд.

Ус мәрдөнвәлурсәй хүйссид йә синтәджы. Ләг фәуыргъ-уыяу. Ёдзынәг әм ныккаст, йә къухмә йын февнәлдта, уләфтмә байхъуыста әмәй разы зоныгыл әрхауд.

— Нә! Уымән уәвән нәй! — ныууынәргъыдта. Стәй та йә ногәй асгәрста. Йә цәстытыл, йә хъустыл, йә әнгуылдзыты уырзтыл не 'ууәндыд. Фәлә әдзәм уыд Сона, уды әртак дзы нал бázзад.

Фидар әххуыс агурағау йә алыварс акаст. Уаты къултә уыдисты әгомыг, уазал. Йә зындзинад тынгдәр банкъардта. Йә ныфс атад. Цәстытыл фәлм абадт, фемәхст се ставд цәссыг. Рәдәдзы. Цы ма акәна ныр?! Синтәджы фарсмә бандоныл ауыдта цыппәрдигъон гәххәтты тыхтон. Йә уәлә ставд дамгъәтәй рәсугъд нывгондәй фыст: “Дә нывонд — мә сәр!” Сонайы къухфыст! Тыхтонән цыма исказмәй аскъәфынәй тарст, уыйай әм уыциу ләбүрд фәкодта әмәй йә къәхтыл аләу-уыд. Айхәлдта йә, бандоныл әрхауағау әрбадт, әмәй йә цәстытыл зыдай фыстытыл азгъордтой:

“Мә уdlәууын, мә зәды къалиу. О, о! Зәды къалиу. Кәддәр мын афтә нә дзырдтай, мах кәрәдзийән зәды къалиутә хъумә уәм, зәгътә. Ёмә уыдистәм! Ды мын ныр дәр дә. Ёз уый аккаг нал дән. Фысгә дәр дәм уый тыххәй кәнин. Ацы фыстәт у мә царды фәстаг азәлд, әмәй йә фыссын хъавгә, дә зәрдә дын күйд нә фәриссын кәна, дә әнкъарәнтәм дын дәрзәт къухтәй күйд нә бавнала, афтә.

Цәр дзәбәхәй, амондимә, ныртәккә адәмән күйд уарzon дә, афтәмәй. Искуы иу хатт-иу әримыс мән дәр. Дәумә

уарzonдзинад йæ цардæй зынаргъдæр кæмæн ссис æмæ дзы чи басыгъд, уыцы сылгоймаджы. Äрымыс-иу не 'взонгад, næ уарзт, næ бæллицтæ, næ тæрхæттæ, næ мæйрухс æхсæвтæ. Мæнимæ аныхас кæнын-иу дæ куы æрфæнда, уæд-иу арвыл ссар, скæсæнæй æмбисæхсæв тыбар-тыбур гæнгæ цы стъалы ссæуы æмæ боны срухсмæ йæ фæндагыл кæронмæ ацæуын кæмæн næ бантысы, уый — ме стъалы (ды мын æй куы равзæрстай) æмæ йын-иу ракæн дæ зæрдæйы сагъæстæ. Уый сæ мæнмæ хæццæ кæндзæн. Äме дæ, алы хатт куыд æмбæрston, афтæ æмбардзынæн. Сурдзынæн дын дæ æнтъыснæг зæрдæмарæн хъуыдитæ, ныфсы базыртæ дыл садздзынæн. Афтæ мын-иу куы дзырдтай, цæрын æндон у, куы зонай, кæмдæр дæ чидæр уарзы æмæ дæ мысы, уый, уæд. Цæрын næ! Мæлын дæр!.. Фæлæ мæ мардыл макуы банымай. Äз дæм-иу азты сæрты æрцæудзынæн де 'взонгадимæ, де 'рыгон бонтимæ".

Фидар йæ кæуынðзæгæй ферхæцыд, цæстытæ донæй айдзаг сты æмæ фыстытæ нал ауыдта. Фæлæ, фыстæг кæронмæ кæй næма бакаст, уыцы хъуыды йæ фæсабырдæр кодта. Йæ цæссыгтæ ризгæ æнгүылдзтæй асæрфта, стæй Сонайы æвæлмæст цæстоммæ бакаст æмæ, цыма йемæ ныхас кæнын райдыдта, уийау уыйырдæм азылд æмæ фыстæг дардæр каст:

"Æвæдза, иумæ цы рæсугъд бонтæ арвыстам! Мæнæн ныртæккæ сног сты, æмæ сыл мæ хъуыдитæ згъорынц, мæ æнкъарæнтæ мын хæлбуручъ кæнынц. Сæ кæронмæ куы æрхæццæ уон, уæд мын кæд æвæджиау зын уа, уæддæр дын, мæ зæрдиаг, зæгъдзынæн "хæрзбон".

Хъуыды-ма кæныс донхæристы къохы цур næ фыццаг фембæлд. Цавæр тых æви кæлæн уыд, ме 'взаг мын чи андзыг кодта, уый. Цыма фыццаг æмкъласæй фæстæмæ иумæ næ ах-уыр кодтам, иумæ никуы хъазыдыштæм, цыма кæрæдзи фыццаг хатт федтам, уийау ды дæр фæссырх дæ, дæ цæстытæ мæ амбæхстай.

Нæ род хизæнæй æрæгмæ цыд, æмæ мæ дзыцца изæрмилты агуралæт арвыста. Фæсхæу-иу астымы кæм хызт, уым æй не ссардтон æмæ атагъд кодтон малы цур донхæристы къохмæ... Дæу дæ сыхаг Сосейы бæх малы найгæ байяæфтон. Дæ фæстæ æрвæрон хуры цалх сырх зынг артау цæхæртæ калдта. Йæ тынтае дæ хуылыдз буарыл, бæхы рагъыл тæлфыдышты. Хæстæгдæр дæм бацыдтæн. Родæй дæ афæрсынмæ хъавыдтæн.

Ды мәм ахәм талас ңаңтәнгасәй әрбакастә, әмә... Иу уысм сагъдауәй аззадтән, стәй хъәуырдәм фәцагайдтон. Роды сагъәс ма мә уыд! Ныр дәр ма мә хъусты зәлы, дәхи күң әрәмбәрстай, уәд мә фәстә фәсмойнаг хъәләсү уагәй күңд хъәр кодтай, уый: “Сона, ңәмәй фәтарстә?! Әз Фидар дән, Фидар!”

Цы уыдыстәм уәд! Әвдәм къласы ахуырдаутә. Дыккаг бон дә дардәй күң ауыдтон, уәд мын иуәй әхсызғон уыд, иннәмәй та мәхимид стыхстән. Ды мәм мидбылхудгә әрба-цидтә әмә мә әфсәрмәзастәй къуызгә бафарстай:

— Сона, дысон изәр мә зонгә нә бакодтай?

Цы дын хъуамә загътаин... Дә фәрсты баивгъуыдтон скъо-ламә. Фәстәмә ма дәм күң фәкәсинг, уый мә ңыдәр тых домдта, фәлә мә бон не сси.

Әнәхъән ңыппар уроочы дә дзыхәй дзырд нал схауд. Фәндәмәмә дә математикаәйи ахуыргәнәг фәрсгә дәр ма ба-кодта:

— Фидар, исты дә риссы? Абон иу хатт дәр дә къух нәма сдардтай.

Ницы та сдзырдтай. Аивәй дәм-иу уәddәр бакастән, мә зәрдә дыл рыст, тәригъәд дын кодтон, фәлә дын күңд бах-хуыс кәнөн, уымән амал нә ардтон. Цы ныл әрцыд, уый бәлвирд нәма зыдтон.

Нә рис нын, кәд ай афтә рахонән ис, уәд уроочы кәрон фәссырдта, фәйнәгыл цы хынцинаг кодтам, уый. Райхалын никәмән күымдта. Ахуыргәнәг мәнмә дәр фәйнәгмә фәдзырдта. Цалынмә йыл иннаетә тухән кодтой, уәдмә йыл биноныг ахъуыды кәнүнән фадат уыд, әмә йә уайтагъд кәнүн райдыдтон. Дзуаппы онг не ‘рхәецә дән. Кәмдәр фәрәдыдтән әмә стыхстән.

— Сонайән чи аххуыс кәндәзә? — бафарста ахуыргәнәг.

Ды сыстадтә, къәмдәзастыгәй мә фарсмә әрләууыдтә. Мел дәм радтон.

— Мәнә йә ай онг раст скодтай. Ам чысыл фәрәдыдтә әмә фәкъуыхцы дә, — дзургә-дзурын хынцинаг кәронмә ахәццә кодтай әмә та фемдзаст стәм, дә мидбылты мәм ба-худтә.

— Салют Сона әмә Фидарән! — райхъуист фәсте ләппутәй кәйдәр хъәләс.

Нә нәмттә иумә кәй айзәлдысты, уый мын цыдәр әхсиз-
гон уыд. Дзәнгәрәг ныщагъта, әмә хынцинағыл дзургә
тыргъмә иумә рацыдыстәм.

Уыцы бонәй фәстәмә агуырдатам кәрәдзи. Скъоламә
бәрәгбонмә цәуәгау цыдтән. Райсом та дә фендуңынән, уыцы
хъуыды мә базырджын кодта, рад мә зәрдә ахуырмә, хәдза-
ры зылдтытәм. Мә ахуыр дзәвгар фәхуыздәр, скъолайы
әхсәнадон хъуыддәгты фәбәрнөндәр дән. Алы ран дәр мәхи
хъардтон дәу аккаг уәвүныл. Дәүыл хъуыды кәнгәйә, фыс-
тон сәрибар темәтыл мә сочиненитә, мә сусәг әмдзәвгәтә,
кастән чингуытә. Сәрдигон каникулты рәстәг ахуырдауты
бригады кусгәйә хатыдтон, зәхгүист дә йәхимә куыд сайы,
уый. Фәлә мәнау ды дәр хъәуимә дә цард бабәтдзына, ууыл
фаг не 'уәндытән әмә тарстән, әвәндонәй дә фәдил куы
ацәуон, уымәй. Мән зоотехник суәвүн фәндид, әмә уый дә
зәрдәмә куы нә фәцәуа... Фәлә кәрәдзийән басастыстәм,
нә дыууәйи зәрдәтә дәр хъәууонхәдзарадон институтмә кәй
әхсайдтой, уый.

Систәм студенттә. Иу факультетәй иннәмә, кәрәдзимә
къахихсыд баистәм. Нә алы фәлварән дәр нын — иумәйаг.
Библиотекәты, кәсән залты, фәлладуадзән изәрты — алы
ран дәр иумә. Дә зәрдә де 'вдисән, мәхи дын никуы буң
кодтон, тынгәр мә бауарзай, ууыл мәхи нә хъардтон, әрмәст
мә фәндид дәу аккаг уәвүн, дә цуры мәхи къәмдәстүг
куыд никуы әнкъардтаин, уый. Әмә тырныдтон уымә. Цардмә
дәуау дзагцәстәй кастән, дәуау цәрыныл архайдтон.

Зонын, әндәр чызджытә дәр дә уарзстой. Ды уый хатыд-
тай. Мә зәрдә дәм никуы фехсайдта, никуы дыл фәхудт. Куы
мыл суәләхөх уыдаис, исқәмәй мә куы баивтаис, уәддәр дәм
нә фәхәрам уыдаин, къаддәр дә нә уарзтаин. Фәлә, мә
амондән, дәу ничи әндәвта мән йеддәмә, дә цин, дә хъыг
мән йеддәмә никәимә дих кодтай.

Практикә дәр-иу кодтам нәхи колхозы, әмә каст куы
фестәм, уәд нәхимә әрыздахтыстәм.

Уыцы аз уыд нә чындызәхсәв дәр. Нә амонды стъялыштылд
арвы астәумә әмә файнәрдәм цәхәртә калдта ие 'ппәт хъа-
рутәй. Әвдадзы цырәгътә ссыгъта нә зәрдәты әмә минмы-
рон хъәләстәй зарыдысты, цин сә ивылд. Әмә цынә хуызон
уәлмонц хъуыдитәй ныв кодтам нә иумәйаг цард, нә фидән!

Тынг рæсугъд ацыд нæ чындзæхсæв. Мæ зæрдæйы дзы арфдæр бæззад, æртыккаг æхсæв мæ сыхæгты чызджытæ куыд адавтой, уый. Бамбæхстой мæ кæйдæр хæдзары. Уый хъæлдзæг æгъдау у. Фæлæ мын цыма уыцы уысм истæмæй тарстæ, дæ зæрдæ мыл рыст, афтæ мæм каст æмæ дын тæригъæд кодтон. Чызджытæй иу уыд нæ æрыгон хъугдуцæг. Уымæ банихас кодтам малы был донхæристы къохы мын демæ фембæлд сара-зыны тыххæй. Афæльвтам иннæты æмæ дæуимæ цæугæдоны хæл-хæлмæ хъусгæйæ, стъалиты æмыр хъазтмæ кæстгæйæ фæбадтæн кæркуасæнтæм. Нæ зæрдæты бар бакодтам нæ хъуы-дитæ, нæ монцтæ. Уыдон æмцæф кæнгæ, иу зарæг систой нæ амондыл. Max сын хъуыстам сæ тæрхæттæм. Уым ныл сбон уыдаид, фæлæ дæ æз ракодтон, бонæй ма хистæрты рæзты хæдзармæ куыд бацыдаин, уый æфсæрмæй.

Дæ фыд æмæ дæ мады рæвдыд ныхас мæ дисы æфтыдта. Æз дæр сын лæггад кæнынæй нæ фæлладтæн.

Тæхудиаджы, тæмæссаг рæстæг арвистам иумæ. Цымæ ма махæй амондджындæр исчи уыд! Куысты фæллад нæ зыдтам, æхсæв нæ хуыссæг нæ ахста. Æмбисæхсæвты цал æмæ цал хат-ты систадыстæм. Бинонтæ нæ куыд нæ базоной, афтæ-иу ахъуы-зыдистæм рудзынгыл фæсхъæумæ. Æхсæвдзау кодтам доны былты, дæ зад хуымы алыварс. Æртæххæццæ нæуцъар астымы хъазыдистæм æхсæвы æндæргтимæ, стъалы пырхæнимæ, мæй ныл луæрста йæ зæрин тынтæ, цæугæдон нын зарыд йæ зар-джытæ. Иу ахæм мæйрухс æхсæв мын балæвар кодтай тыбар-тыбургæнаг цъæхдзаст стъалы.

Чи нæ кæмæн хуыздæр балæттæд кæна, æнæнхъæлæджы йын æхсизгонæн цы диссагдæр сараза, ууыл уыдистæм. Æхсæв де 'рбацыдмæ æрхуыссын, райсом фæстæдæр систын — мæхицæн никуы ныббарстаин. Цырагъ æнæссудзgæйæ дæм-иу æнхъæлмæ кастæн рудзынджы фарсмæ, алы къаҳдзæфмæ дæр хъусгæйæ. Ды уый базыдтай æмæ мæ иу ахæмы фæтæрсын кæнинмæ хъа-видтæ. Сусæгæй мæм æрбахъуызыдтæ, æвиппайды мæ уæлхъус алæууыдтæ. Æз дын ныххъæбис кодтон. Дæхи мæ фæиуварс кодтай æмæ æндæр хъæлæсыуагæй сдзырдтай:

— Гье, уый дын йæ лæгтыл изузæрдион ус! Æцæгæлонæн куыд адджын хъæбыстæ кæны!

— Эдлыыбег, æз дæ комулæфтæй дæр базондзынæн. Нæхирдæм кæцы тигъыл фæзылдтæ, уый дын загътон?

Ды дәе дзыыхы дзаг ныххудтә әмә мә дәе хъәбысы фелвәстай. Ныzzылттай мә уаты. Әз мәхи ратыдтон әмә дәе асхуыстон.

— Сона, цы кодтай? Хъыг дәем цы фәкаст? Истәмәй дәе бафхәрдтон? — стыхстә.

— Бафхәрдтай? Кәйдәр ләгән, дам, аддҗын хъәбыстә кәныс. Әмә кәй ләг дәе ды? Тагъд дәхи сраст кән, науәд дын карз тәрхон рахәсдзәнис де 'хсин!

Хъазән ныхәстә. Әмә сын ды дәр уыцы хуызы дзуапп радтай:

— Ме 'хсин, дәе разы зонытыл ләууын, ныббар мын мә рәдыйд. Әхсәвы тары нә бафиппайдтон дәе цәстыты цәхәр, әмә, зәгъын, кәд әндәр сылгоймаг узәлы мәныл. Әз та дәу дән, әрмәстәр дәу!

Мә хъәбысы та дәе ныттыхтон, ноджы аддҗындәрәй. Зәрдә тад дәе талас митәй.

Кәнә дәе мәхәдәг куыд фәтәрсын кодтон, уый та. Иу хъуыдагыл куыд фәцахуыр стәм, уый нәхәдәг дәр нә басыдтам. Хәдзарәй нә-иу уатма раздәр чи ацыд, уый иннәмә әнхъәлмә каст къәсәргәрон. Дуар байгом кодтай, мидәмә — дәе фыццаг къаҳдзәф әмә уарzon хъәбысы аныгъуылдтә. Уәд дәе әз афәлывтон. Дуары әмбәрзәны фәстә амбәхстән. Ды әрбаңытә әмә уаты — ничи!

Мидәмә куыд бахызтән, уый та федтай. Дуары цур сагъдауәй аззадтә. Әдымыбег, әрбайсәфынай мын фәтарстә? Әз әнәнхъәләджы де 'ккой мәхи ацауындзәг кодтон әмә ныххудтән. Дә цинән ма кәрон уыд! Цыма дын мәрдтәй раздәхтән, уйайу мә дәе хъәбысәй зәхмә нал әмә нал уагъттай.

О, уәдә, уәд цы кодтай фәстагмә? Азтән, әндәр әнкъарәнтән басәттын куыд бакуымдтай? Әз дын фаг цәуынә уал уыдтән? Сывәллон нын кәй нә цыд, уыцы сагъәс дәе уарзондзинадыл цәмән фәуәлахиз, дә зәрдәйы хъыдҗы әртах цәмән ныттагъттай? Уый мәнмә хъуамә тынгдәр бахъардтаид. Әз сылгоймаг дән. Сылгоймагән та йә әрдзон сәйрагдәр нысан мад суәвын у. Әз мә уавәрыл дәу уарзгәйә куы хъәцытән, дәу йеддәмә мә куыничи хъуыд, уәд дәуыл цы әрцид?

Райдайәни дә әмбаргә дәр нә кодтон. Нә бәллиццаг царды сәрмә мигъы къәм куыд фәзынд, уый нә базыдтон. Уый стырәй-стырдәр кодта. Бинонтыл мадзура бахәцыд. Дәуән

дә хъәлдзәгдинад тад уалдзыгон митау. *Ә*з дын фәрынчынәй тарстән. Иуахәмә дын загътон, дәхи ма дохтыртән фенең кән, зәгъгә. Ды мын дзуапп радтай:

— Ды ма сын дәхәдәг дәхи фенең кән!

— Әмә әз цы кәнүн? — уыд мә дис фарст.

— Нә кәсис дзыцца әмә бабамә, куыд сагъәс кәнүнц, әтоты әтотмә әнхъәлмә кәсисинц, иунәг сын дән әмә сә фыдәнхъәл кәнәм.

Уыцы әхсәв хуыссәг не 'рхәңцид нә иуыл дәр, фәлә не 'хәен ныхас нал рауда. Алчидаң нә уыд йә хъуыдыты, йә сагъәсты әвдҗид. Нә иумәйаг царды алы уысм дәр амондаджын уыд, фәлә әдзух цыдәр фыңбылыз хуыснәгау сә разы кәй бадт, адавынәй сын тәссаг кәй у, уый фыццаг хатт уыцы әхсәв банкъардтон.

Чындзы куы әрцидтән, уәд мын мә хъәбысы сыхәгты дыу-үәаздзыд хъоппәгцәст ләппу Бутузы абадын кодтоя. Ацы әгъдау тыр әлемәй райгуыра, уыцы бәллицимә баст у. Уәд әй әз ницәмә әрдәрдтон, арф ыл нә ахъуыды кодтоя — амондәй мә сәр зилгә кодта. Фәлә уыцы әхсәвәй фәстәмә Бутузыл кәмфәнды әмбәлдтән — әрурәдтон-иу әй, узәлдиңтән ыл, фарстон әй йә ахуырәй, йемә-иу мә фәндыд фылдәр аләууын. Җәмәй мын фырт райгуырдаид, уый цыма уымәй дәр аразгә у, афтә мәм каст.

Мә уарзондзинад мын сәхгәдта мә әестытә. Дәу йеддәмә мә никәмә, ницәмә уагъта кәсисин. Ды мын уыдтә әмә дуне дәр — мән. Әнхъәл уыдтән — әнусмә. Фәлә әндәр уыд мә хъысмәт. Уазәг нәм арәх цыд. Дә хәләрттә дын ағфысмәртәу сты. Уый дәхицца әууы. Уарzon дә хәстәджытән. Әвәцәгән нын-иу уымән зәрдиагәй куывтой фынджы уәлхъус, әнәуүй. Ләппуйы куывд хәсдҗын фәут, зәгъгә-иу, арәх балхынць кодтоя сә хъуыды. Райдайәны мәм ацы ныхәстә тынг нә хъардтой, стыр нысанниуәг сын нә ләвәрдтон. Дзыцца әмә баба дәр-иу "бузныг" йеддәмә ницы загътой. Куыд фәстагмә мын уыцы куывд мә зәрдә кәрдихтә кодта. Зәрәдты цурмә баңауыны ныфс мәм-иу нал уыд. Къәмдзәстүг уыдтән сә разы. Адәймагән йә азым әдзух йә зәрдыл ләууын кәнын цәф агайынәй уәлдай нәү. Афтәмәй дзәбәх нә кәны, фәлә әфхәлгә. Җотмә бәллыйтән дәу тыххәй, дә сагъәс дын фесафынән. Уый сис сәрдәры амондыл мидхъуырдухән.

Мæ амонды сæрвæлтау дзуармæ кувæгау куыттон нæ хæдзары пецы сæрмæ ауыгъд сæрызæды хæцъилмæ. Хызисæджы куывд: “Фарн! Фарн! Фараст лæппуйы әмæ иунаёт чызг!” мæ сæры сног.

Дæ фæндон дын сæххæст кодтон — горæтмæ дохтыртæм аçыдтæн. Не ’мкъласон Фирузæйы куынна хъуыды кæнис. Сдохтыр. Ссардтон æй. Специалисттæн мæ фенyn кодта.

Æрçыдисты иу хатдзæгмæ: “Æнæнiz дæ, сывæллон дын хъуамæ уа. Аххос лæджы ’рдыгæй ис”. Нæ мын фехсызгон: цы уæлдай у, чифæнды нæ уæд аххосджын, уæддæр нын сывæллон нæ уыдзæн...

Фирузæ мæ ахуыдта сæхимæ. Цин кодта, сахъат кæй нæ разындтæн, ууыл. Афтæмæй, дам, дæ Фидар нæ ахицæн уыдзæн, ды йæ кæд нæ ныууадзай, уæд. Худæг мæм фækаст уыцы ныхас. Хъусыс: “Æз дæ кæд нæ ныууадzon, уæд”. Дыгууæ удгоймагæн иумæ афтæ дæр цæрæн ис, цынды дзаума куыд радтай, афтæ дæхи радт, кæнæ цынды искæй райс. Цыбыр ныхасæй, дæ сынтæгыл æй рæхысæй бабæтт, куыд нæ дын æрбацыдæр уа, афтæ.

Нæ ныхас дарды аçыд. Æз ын нæ царды хабæрттæ биноныг фæдзырдтон. Мæ æргом зæрдиаг ныхасмæ хъусгæйæ куы хæлæг кодта, куы та — цин. Сывæллон нын кæй нæй, уый нæ цардмæ уазалад кæй бахаста, мад әмæ фыд сæ хъæбулы хъæбул аузынмæ бæлгæйæ æнкъардæй-æнкъарддæр куыд кæнинц, уый ын ирдæй куы сныв кодтон, уæд ныхъхъуыды кодта әмæ афтæ:

— Сывæллон сæ тынг хъæуы. Дæ фидæны цард дæр уымæй аразгæ у, әмæ мæ зондмæ байхъус. Дæуæн дæ бон у ниййарын әмæ ниййардзынæ. Æцæг Фидарæй нæ.

— Уый та куыд?! — мæ хид мæ къæхты бынаёт акалд.

— Æндæр нæлгоймагæй. Æз дæ базонгæ кæндзынæн.

Æвиппайды арвы цæфау фæдæн. Фирузæ мын дзырдата әмæ дзырдта: “Афтæмæй дæ цард йæ гаччы сбаддзæн. Фидар сывæллон куы фена, уæд æрсабыр уыдзæн. Цæмæй йæ базондзæн, кæмæй у? Дæуæн та уыдзæн дæхи. Дæ хъæбул. Нichi дын ыл фæдзызæрдиг уыдзæн. О, о! Хатт раст ныхасæй асайын пайдадæр вæййы”.

Пайдадæр. Цымæ адæймаджы рæстдзинады цур пайда цы у? Дæ зæрдæйыл фиу сæвæр, ма йæ фæриссын кæн, иу æнкъарæнæй дæр æй ма фæцагай. Афтæ чи цæры, уыдон адæм не сты. Фосмæ дæр ма куы фæзыны йæ хицауыл изузæрдиондзинады æнкъарæнтæ.

Уыңы ныхәстү фәстә мын цымә Фирузәйә әнаддәр сылгой-
маг уыд! Иу ныхас скәнын дәр мә бон нал сси. Мәхи ацәттә
кодтон әмә фәңәуәг дән нәхимә. Уый мә фәстә радзырда:

— Сона, хъусыс, дә амонд дә къахы бырынкъәй ма акъуыр!
Дә хъысмәт дәхи къухты ис. Фәсмон кәндзынә. Хуыздәр
хъуыды дәм куы әрцәуа, уәд мә-иу баңагур.

Әфхәрд әмә фәлладәй әрцыдтән нәхимә. Дәуән ницы
схъәр кодтон. Цот нын кәй нәй, уый дәу азым у, уый зәгъын
дын мә зәрдә нә бакуымда. Ноджы дәхимә куы ныхъхъу-
сай, дәхи мә разы къәмдәстүг куы әнкъарай, уымәй дын
тарстән. Фәлтау, уадз әз уон нә зынты сәр. Уадз, дәуән уа-
әнцондәр, ды уай мә тәрхонгәнәг. Дәу тыххәй әз ныффәр-
әзстан әппәт дәр. Фәлә дыл мә зәрдә никуы фәхудт. Зул-
дзыхы, әфхәрән ныхас дә никуы фехъуыстон. Әрмәст раз-
дәрлы уарзәгой Фидар нал уыдтә. Нә уатәй хъәлдәз ныхас,
хъәлдәз худт нал райхъуист. Дә рәвдауән цәстәнгас цыдәр
фәци. Әнафонтәй раздәр хәдзармә нал цыдтә. Фылдәр та
— нозтджынәй. Дә мәтәй бынат нал ардтон мәхицән, фәлә
дын баххуыс кәнин мә бон ницәмәй уыд. Дәуәй ахицән уә-
вын мәм мәләттәй карздәр каст. Стәй дын нә ахицән цы рад-
таид. Әндәр дәр дә нә самонджын кодтаид.

Дәуыл сагъәс кәнгәйә-иу мыл сбон әмә әризәр. Күистмә
зәрдә нал рад. Мәхи ма ирхәфстон дә боныбыл. Уым мән
тыххәй цы диссаджы хъарм ныхәстә фыст ис! Иуахәмы мын
әй мә къухты әрбайяфтай. Уыдтә та нозтджын. Раздәрау
дә ахъәбыс кәнинмә хъавыдтән, фәлә мә ды дә тыххәй ас-
хуыстай, әмә пъолыл мә дзәхст фәңыд. Боныг къуыммә атахт.
Систай йә әмә йә дыууә дихы фәкодтай. Дәхәдәг хуыссә-
ны ныххаудтә.

Уыңы әхсәв бонмә дә уәлхъус фәбадтән. Мә цәст не
'рцынән кодтон, мә цәссыгтәй мәхи фехсадтон, күивтон нә
сәфт уарzonдzинадыл. Бәллыдтән нә ивгъуыд бонтәм, ад-
джын фынтау сә мысыдтән, сусәгтәй дын фәбатә кодтон.
Фәстәмә дә нә раздәрли цардыуагмә куыд раздахон, ууыл
бирә фәхъуыды кодтон әмә әрцыдтән ахәм хатдзәгмә:
“Фәңәуон Фирузәмә, дохтыртимә банихас кәнәм, уадз әмә
дәу дәр феной, уәд та дын схосгәнән ис”.

Райсомәй горәты баләууыдтән. Иуәй-иутә, әвәдза,
рәсугъыд, ирд арвау сыгъдәг әнкъараптимә цәрүн куыд нә

фәразынц, уйй диссаг у! Цард сыл йә уәз чысыл кәм әруады, уым гадзрахатәй цәуынц сәхиуыл. Цардыл биноныг ахъуды кәнүниң бәстү рабар-бабар кәнүниң сә митә, сә хъуыддәгтә, къаддәр ныхкъуырд дзы чи байиафдән, уйй равзарыны охыл. Зәрдәйән дзы әхциондәр кәңци у, уыңы фарст рохуты аzzад, әмәе кайынц сәхи. Сә зәрдәтә афтид кәнүниң. Сәхи цы уәлмонц цардәй иппәрд кәнүниң, уйй иу хатт куы банкъариккой, уәд сәхи марыны онг суаиккой.

Фирузә дәр уыдонәй у. Үарзондзинад әм нымады дәр нау. Адәймаг, дам, хорз әрәп әмәе кәимәфәндү дәр. Алцыдәр ын барст у. Рәдый ыл никуы әрцәудзән. Растидәр зәгъгәйә, йә цард иууылдәр рәдый ү, фәләе йын, фәрәдыйтә, зәгъгә, ниши зәгъдзән. Афтә аразы йә алы сныхас әмәе ми дәр. Зәрдәйә әүеугә нае, фәләе кәнгә цардәй әрәп. Цыфәндү хъуыддаг алыг кәнүниән дәр ары цалдәр мадзалы әмәе дзы равзары, пайдадәр ын дзы чи уа, уйй. Абон дәр нае зонын, йә зәрдәйли цы сусәг фәнд ис, уйй. Ахәмән базонән нае. Сә миддуне сәхәдәг дәр нае зонынц, никуы йәм ныхъхъусынц. Адәймаджы цардәй нае әрәпинц. Кәнгә митәй. Уыдонае мә фәкодта фыдвәззәг. Мә фәндоңмә биноныг байхъуыста. Бирәе йыл фәхъуыды кодта әмәе загъта:

— Макә, мә хәлар, фәсмөн фәкәндзынә. Фидарән сәзәбәхгәнән ис, уйй зын зәгъән у. Куы нае сәзәбәх уа, уәд йә хъысмат базондзән әмәе, сывәллоныл тынг кәй тыхсы, уымә гәсгә йәхимә ныхъхъусздзән. Баххуыс кәнүни ын дәе бон дәр нал уыдзән. Дае цәст ын ахәм цард куыд уарзы? Мә фәндоңыл сразы у. Әз зыдтон, ссәудзынә та мәм әмәе ныхасгонд дән. Сывәллон дын куы уа, уәд бинонтә дәр әмәе адәм дәр зәгъдзысты: “Йәхи сәзәбәх кодта әмәе йын райтуырд. Дохтырты бон бирә у”.

Фыдвәнд фәуәд, мән йә дәрзәг удыхъәдәй чи фәхъәстә кодта. Нә зонын, цы кодтон, мә зонд фәңцид, әви не ’нкъарәнтыл ингәны къәй әрфәлдәхт...

Уыңы бон әрра усай фәхаттән горәтү къуымты. Терчы мәхі баппарыны фәнд дәр мәм сәвзәрд.. Дзәвгар фәләууыдтән, әхсәрдзәнмә кәсүн кәңәй уарзтай, уыңы ран.

Хъәумәе әрцидтән фәстаг автобусы. Зәрдәсаст, цыифхостәй йәм әрыздахтән, әмәе мәм әңгәгәлон цәстәй ракаст, йәхі атиғ кодта йә хъахбай чызгыл. Ныр ма цы цәстүтәй

бакәсон дәумә, дә ныйиарджытәм? Хәдзары дә нә баййәфтон. Імраст нә уатма баңытән. Дзыщца мә фәстә бауад. Тынг мыл стыхст, хуызәртау дә нал ис, зәгъгә, мә тыхәй әрхуыссын кодта. Нал систадтән дыккаг бон дәр... Мәрынчын, мә уды рис ахаста цалдәр боны әмә мын рахызт хитгә низмә.

Ды та дә удхар нозты бын кодтай. Адәймагән, уәлдайдәр дәуән, афтә аивән ис, уйй әнхъял никуы уыдтән.

Мәй дәр наема раңыц, афтә мә дзыщца фәфиппайдта әмә мә уәлдай фезмәлын нә уагъта. Хабар базытой иууылдәр. Уалдзыгон хурау ныккаст уә зәрдәтәм. Авгау мын әрхаяунәй тарстыстут. Къәссавәлдәхт фәдә ды. Дә хуыз аивта. Раздәрау дә цәстытә цәхәр калдтой, цины аәрттывд кодтой. Ёдымыбет, уйй цины аккаг куы уыдаид, уәд әй дәуәй раздәр ниши базытайд. Амонды дзәнгәрджытәй дын әй мә зәрдә зарыдаид. Фәлә ды ууыл дәр нал ахъуыды кодтай. Сывәллон дын уыдзән, уыцы хъуыды дын дә сәр разилын кодта, дә цәстытә дзәбәх нал уыдтой, дә хъустә нал хъуыстой, әмбүдәнтә нал куыстой. Уйй йеддәмә мә әрхәндәг цәстәнгасы, ме сныхасы федтаис әппәт дәр. Цал әнәхуыссәг әхсәвы арвыстон, цас судзаг цәссыг фәкалдтон дә хуыссәны! Уәд дәм мә зәрдәйи фәдиси хъәр куыд никуы фехъуыст?

Сымах ләппумә әнхъялмә кастыстут, уәхи куывымә цәттәе кодтат, әз та мә сәрән цы саразон, мәхи цы фәкәнон, ууыл уыдтән. Уә րәвдый ныхас, уә ләггад мәм нал хъардта. Но-джы мә мәстджындәр кодта. Мәхи уә дард ластон, мә рәстәг фылдәр әрвистон уаты әрхуымәй. Утәхсән кәнгә. О, о, утәхсән кәнгә. Нә мәрдтәй уыдтән, нә удыгәстәй. Мә сәрүзәди хәңцил әдзуҳдәр уыд мә нывәрзән. Уымән дзыратон мә дзуринаеттә, мә хъыгтә. Ахәм уавәрмә кәй әрхаудтам. Иу дәр нә йә бынаты аккаг кәй нал у, уйй кәрәдзийи аххос кодтам. Уә хәдзары уйй уыд ме 'мбәллән, әмә нә мәрдты дәр ма фәхицән кәннут. Дәумә куыд ницыуал бар дара, афтә. Уйй у мә курдиат.

Къәмдзәстүг уыдтән дә разы. Дәумә комкоммә бакәсын, демә аддҗын ныхас акәныны хъару мәм нал уыд. Мә зәрдәйи бын цы уд тәлфыд, уйй әдзуҳдәр карды комау уыд не 'хсән. Уйй уыд мә намыс сафәг, мә чызидзинады сәр. Мәхижән әй уәнгәл фестын кодтон, рахуыдтон әй мә удхәссәг. Абон авд

азы сæххæст нæ чындахсæвыл. Авд азы размæ абоны бон чындахонтимæ әрбахызтæн уæ къæсæрæй. Хъæлдзæг фæсивæд, фарн фæцæуы, зæгъгæ, зарыдысты. Фарн әрбахастон дæ хæдзармæ? Нæ! фæсайдтой дæ, мæ уdlæууæн. Фæрæдытæ дæхæдæг дæр, мæ уарзондзинад фарны аккаг не сси.

Бæргæ дæм куы нæ ныффистан, ацы зын дын куы нæ скодтаин. Абондæргъы нæ уарzon бынæттыл зилгæйæ, бирæ фæтох кодтон мæхииимæ. Донхæристы къохæй мæ мæ къах нал хаста. Уым мыл зæйау рацыд мæ уарзондзинад, уым мæ хъуамæ фæхуыдуг кодтаид. Фæлæ, мæ дуне, рæстдзинад цæмæй базыдтас, дæуццаг хъуыдтыæ дын дæ уд әрдуйæ нарæтдæр скодтаиккай. Стæй мæ фæндыд фæстаг хатт демæ зæриаг ныхас фæкæннын. Дæуыл, мæ уарзондзинадыл хъуыды кæнгæйæ мын ацы зын фæндагмæ әнцондæр бахизæн уыд. Уарзондзинадимæ әнцондæр у цæрын. Цæрын нæ, мæлын дæр!

Мæ зынаргъ, хуыздæргæнæн нæ уыд. Дæ уарзондзинадыл гадзрахатæй кæй рацыдтæн, уый тыххæй дæ хатыр курын. Гадзрахатæй цæуæтæн хатыргæнæн нæй! Дæлдзæх фæуæд гадзрахатæй цæуæтæн дæр әмæ хатыргæнæт дæр!

Хæрзбон!"

Фидар иудзæвгар әдзæмæй аzzад, стæй әрæджиау хъарæг-гæнæгæу сдзырдта: "О, гормон! Әз дæуыл дæр әмæ мæхиуыл дæр гадзрахатæй раздæр куы рацыдтæн, уæд ныр цы фæуон?!"

БОДЗЫРЫ ХАБÆРТТАÆ

БОДЗЫР — ХЪÆРГÆНÆГ

Бодзыр уарзы хъазән ныхас кәнын. Мәңг ныхас дын аәцәг хуызы куы ракәна — аңәмәңг ыл баууәнддзынә. Иу бон сә сыхаг Пъируз амард. Хъәргәнджытә арвыстой хъәумә. Хъәуы даргъдәр уынг бабар кодтой Бодзыраң. Райста даргъ ләдзәг куытәй хи хъахъхъәннән, дуәрттә хойынән. Кәй дуар бахойы, уымән бамбарын кәны — Къадзаты Пъируз амард. Райсом ай әвәрынц.

Сә алчи дәр «хорз», зәгъгә, фәзәгты аәмә худгә мидәмә баздахы. Бодзыраң уый тынг фәхъыг: «Пъирузы амард сын аехсызгон цәмән у? Карчы цъиу куы амәлү, уәд ма ууыл дәр куы фәхъыг кәнынц». Уынджы дәллаг кәронмә ныххәңцә. Кәртыйдуар мәсты хост ныккодта. Хәдзары хища Хъасболат фәдисмә згъорәгау ракодта. Бодзыры куы ауыдта, уәд ыл худәг бахәңцид. Тынг ыл бачин кодта.

— Уәлләй, Бодзыр, авд хонәджы дәм куы арвыстайн, уәддәр мәм хъәуы сәрәй хъәуы бынмә не 'рцыдаис! Мидәмә раҳиз, дуармә ләууынән әвгъяу ләг дә.

— Бузныг, Хъасболат, нае мә 'вдәлы. Хъәргәнәг дән. Мә сыхаг Пъируз амард. Райсом ай әвәрынц.

Хъасболат хинхудт бакодта:

— Бодзыр, ам та цыдәр раст нау.

Пъируз знон Бимбottы афәдзы хисты мæ фарсмæ куы бадт.

— Знон бадти, стæй йæ хæдзармæ 'рцыд æмæ амард.

Дыккаг бон адæм æмбырд кæнынц, цæуынц мардмæ. Бодзырцы уынгæн фехъусын кодта, уырдыгæй иунæг адæймаг дæр нæ фæзынди — наэ йыл баууæндыдисты.

Хъасболат горæтæй æрбаздахт. Автобусы рудзынгæй кæсы. Пъирузты дуармæ бирæ адæм. Пъирузы чырыны æвæрдæй рахæссынц.

— Шофыр, бауром-ма.

— Мæнæ диссаг! Пъируз æцæг куы амард! — загъта Хъасболат æмæ автобусæй рахызт.

АНГИНАЕ

Бодзыр кæимæдæр тынг фæхыл. Йе 'рдхорд Къес кæцæйдæр фæзынди, йæ цонгыл ын фæхæцыд æмæ йæ иуварс акодта.

— Ды зондджындæр разын, дæ маст нынныхъуыр!

— Мæ бон мæ маст нынныхъуырын наэ — ангинæ мæм ис!

ПАРТИОН АЕМБЫРД

Кæсаг ахсын бирæ чи уарзы, уыдон æмбырдæй лæууынц, сæ хабæрттæ кæнынц. Къес ард хæры, сомы кæны:

— Уыйбæрц кæсæгтæ дзы уыд, æмæ фындуу минутмæ былмæ æнæхъæн бедрайы дзаг сæппæрстон.

Бодзыр æм фæхъуыста, стæй йæ афарста:

— Амæ син бынæй партион æмбырд уыд?

АХУДИНӘГТӘ

ФАРАОН

Бесләны дурыссән заводы экскаваторыл күиста әнәзивәг, рәсугъд сылгоймаг Машә. Әдзух йәх хәсләвәрдтә әххәст кодта уәлдайджынтәй, фәлә иу әхсәв фәкъуылымпы.

Үй та рауд афтә: әмбисәхсәвмә әввахс зәххы бынай фәзынд әвзистәй фәлгонцонд марды чырын. Машә нә фәтарст, әргәпп кодта экскаватәрәй зәхмә. Байгом кодта чырыны сәр әмә дын дзы ләппуләдҗы мард.

— Тәхуды, әмә ацы фараон кәй мой уыдис! — арф ныууләфыд Машә.

Фәлә мәнә царциаты диссәгтә!

Машәй тәхудиәгтәм “фараон” йә ңастытә байгом кодта, схъәрзыд, йәхи аивәзта, чырыны рабадт әмә чызгмә дзуры:

— Уә мә ирвәзынгәнә! Зәгъ цавәр-дәриддәр авд фәндоны, әмә дын сә әз сәххәст кәндзынән.

— Цавәр авд хорздзинады мә хъәуы?

— сдзырдта Машә. — Мә мызд директоры мыздәй дыууә хатты фылдәр, мә къам фәскомцәдисы Центрон Комитеты Кады фәйнәгыл, дән республикәйи Сәйраг Советы депутат, әмдзәрәны мын хицән уат. Нә, баҳатыр кән, фараон, мән дәүәй авд хорзы ләвар нә хъәуы, фәлтау мын иу фәндон авд хатты

сæххæст кæн. Мæнæн дæуæй лæппу куыд райгуыра, уый мæ фæнды...

Машæ амæ “фараон” экскаваторы кабинæмæ схызтысты, фæлæ лæппулæт зынгдагъд чызджы мондæгтæн нæ бафæрæз-та кæронмæ — йæ уд фæстæмæ систа...

Машæйы кой айхьюист. Археологтæ йын зæрдиаг арфæтæ фæкодтой, рагæй кæмæ бæллынц, ахæм экспонат кæй ссардта, уый тыххæй. Фараст мæйы рацыд, афтæ Машæйæн фырыхъу-лы хуызæн наerton лæппу райгуырд. Ном дæр ыл Батрадз сæвæрдтой...

Фæлæ адæммæ ницы сусæг кæны! “Фараон” амæ “археологтæ” амвæнд зонгæтæ разындысты, рагацау æргъæу чырыны баны-гæдтой, рагæй дæр Машæ цы лæппуйы уарзта, уый.

Æнæ хынджылæгæй цы фырыхъулы хуызæн тырын райгуырд, уый та æцæджы æгъдауæй цæринағ уæд!

ÆМХÆРÆФЫРТТАЕ

Иу фæззыгон изæр ме’ мбал Таймуразимæ бадтыстæм Дзæу-джыхъæу Сабырдзинады проспекты. Ныхас нын бацайдагъ абоны æнæрай царды.

Уалынмæ наæ фарсмæ æрбадт иу аçæргæ лæг. Кæд тæвдго-мая рæстæг уыд, уæддæр йæ уæлæ хъусджын худ, урс хæдон æд галстук, габардин хъуымацæй костюм, гæлифе хæлаф, сæрак цырыхъхъытæ. Фæрсы наæ:

— Бахатыр кæнүт, лæппутæ, фæлæ мæм цыдæр зонгæ кæсут. Кæцæй стут, кæ?

— Аэз Тæгиатæй, мæнæ ай та — куырттатæ, — загътон æз.

— Уæуу, мæнæ царциаты диссæгтæ! — Йæ къухтæ кæрæдзиуыл æмдæгъдгæнæгай æрхоста нæ хистæр. — Дзæгъæлы нæ бакæ-нынц, хох хохыл не ’мбæлы, лæг та лæгыл — æдзуухдæр. Аэмæ кæмæй дæ, кæ? Кæй фырт дæ, кæ? Кæй хæрæфырт дæ, кæ?

Мах ын нæхи бацамыдтам.

— О Михал, Михал. Мах дæ фыды фыдимæ Чебиты хæрæфырттæ стæм. Дыууæ æфсымæры цард кодтам. Цомут, уартæ ресторан “Интурист” нæ тækкæ комкоммæ куы ис, нæ сæмбæлды тыххæй фæйнæ бæгæныйы бандузæм, нæ зæронд мæрдтæн дæр рухсаг зæгъæм...

Әрбадтыстәм рәбинаң стъолы алыварс. Нә хистәр рахәссын кодта къуыдырғых дзидза цывзыдзәхдонимә, физонаәг. Конъяқ, бәгәны. Әмә, цыма къутуйы бынәй раирвәзт, уыйау фынгмә февнәлдта.

— Ирон аегъдаумә гәсгә бәркад зәгъынән ирон арахъхъ хъәуы, — зәгъы нә хистәр, — фәдзурут ма официанткәмә.

Уайтагъд та хәрзконд сылгоймаг нә уәлхъус аләууыд.

— Пожалуйста, нам графинчик кукурузного сока.

— Нет у нас такого сока, и не бывает, — баҳудти сылгоймаг.

— Ладно, на нет и суда нет. Давайте счет. — Әмә йә дзыппәй сласта дындышыр чыссәе. Цы гәххәттытә дзы уыд, уыдон фәрайс-байс кодта. Фәстагмә дзы систа фондз туманы гәххәтт.

— Кәс-ма, кәс! Ме ’хца иннә чыссәйы бazzадысты. Цәй, цынә фаг кәнү, уыдон та сымах бафтаут. Иннә хатт уә хуыздәр фендзынән, — әмә, әнә хәрзбон зәгъгәйә, уыцы уәзбынәй далә фәцәуы.

Къуырийы фәстә уыдаид, афтә та дын проспекты әрцәуын. Әмә зонгә хъәләәс айхъуистон:

— Мах дә фыды фыдимә Чебиты хәрәфырттә стәм. Дыууә ’фсымәры цард...

Фәкастән иуварсмә: дыууә ’фсәрмдзаст ләппуләгыл та йәхи цинтәгәнәг скодта хәрзарәзт хамасхор...

— Салам, мә фыды фыды әмхәрәфырт! — баҳъәр әм кодтон әз. — Демә әңгәг ’фсымәры нә, фәлә знаджы цард хъәуы!

Фәгәпп ласта әмә цәхгәрмә уынджы ресторан “Владикавказ”-ырдәм ныщавта...

АРГЬАУ-БИРГЬАУ НОГ ФӘЛЫСТЫ

Хъазмәхәмәт Уәрәсемә хәрзәрыгон ләппуйә афтыд. Кәдәлдәртты мыттагәй уыдис, уәддәр цалдәр азы баслужбә кодта бәхдҗын әфсады хұыматәг салдатәй.

Сәрән әмә хәрзконд ләппу алы хъуыддаджы дәр уыд хуыздәртты әмрәнхъ. Уымә гәсгә йә әфсәддон хицәуттә уарзстой, аргъ ын кодтой. Раздәр сисе урадник, стәй ыйын иу цин иннәйы фәстә ләвәрдтой. Афтәмәй йә уәхсчытыл фәзын-

дысты инәлары пъагәттә. Бетырбухы сарәзта галуантә. Ирыстоны ма йын хәстәджытә, аәрвадәлтә ис, уый дзы ферох.

Цас рәстәг рацыд, чи зоны, фәлә иу изәр инәлары галуаны дуармә әрләууыд файтон. Рахызт дзы цъәх цухъхъайы, бухархуд, сәрак местә, әд дамбаца, әвзист хъамаджын бәзәрхыг рәстәмбис кары ләг. Уый уыдис, Хъазмәхәмәт йә фыдәлты исбонән уынаффәгәнәгәй кәй ныуугъта, уый — Уырызмәг.

Фәсдзәуинтә мидәмә бахастой цалдәр тыхтоны, чырынтә, чумәдантә. Цас абадтысты хәрәндоны әмә цас анызтой, чи зоны, фәлә дын иу афон инәлар афтә:

— Цәй, ныр мын радзур, цы уәм ис ног хабарәй, куыд цәрынц ирон дзыллә...

— Махмә та хохы цы хабәрттә уа, — зәгъы Уырызмәг. — Әрмәст куыд әй зәгъон, наэ зонын, уә наәл гәды амард...

— Әндәр зиан ныл ма 'р҆цәүәд, фәлә йә цәмән афтә әнкъардәй зәгъыс?

— Әвирхъау мард акодта әмә уымән. Уәны стәг йә хъуры ныссагыдис...

— Әмә гәдымә уәныстәг куыд әрхауд?

— Адәм хисты фынгтәй куы сыстадысты, уәд ын кәстәртәй чидәр уәныстәг аппәрста. Әххормаг гәды йәм зыд ләбурд фәкодта әмә...

— Әмә хист та кәмән скодтой?

— Даә фыд фәмард әмә уымән...

— Куыд фәмард? Чи у наэ туджджын?

— Ма тыхс, инәлар, туджджын никәимә фестут. Уә хъайвантәй иу әрхауд, әмә уый бын фәсис...

— Куыд әрхауд?! Зәронд хәлддзаг хәдзәрттә нын куы наэ уыдисты!

— Уә хәдзар сыгъд, әмә хъайван дәр...

— Әмә хәдзарыл чи бафтында арт? Әрцахстат әй?

— Уә әххуырстытәй иу кәмдәр нычъчырхта әмә сау расыгәй әд тамако кәвдәсү ныффиңәй. Арт уырдыгәй рацыд... Уә ис-бисәй ницыуал аирвәзт, раст ма...

— Әгъгъәд! Әгъгъәд! Әнаккаг хохаг дзигло! Хәдзарәфтыд куы бадән, уәд мын хабәрттә гәдыйы мардәй цы райдыттай?! — зәгъгә ма кәуәғау скодта хъәбатыр хәстон, стәй уәлгоммә ахауд.

— Тәригъәд дын кодтон, мә зынаргъ әлдар, — кә-
уынхъәләсәй сұзырдат Уырызмәг. — Әвиппайды дын сә,
зәгъын, күң радзурон, уәд дын күң ницы уа, уымәй тарстән...

Уырызмәг йә уәрджытыл әрләууыд әмә Хъазмәхәмәтү
дзагъыр Җәстити уәлттыфалтыл дәләмә әрхәңди...

ЦЫРТДЗӘВӘН

Амард иу хорз зәронд ләг. Бинонтә сഫәнд кодтой йә дыу-
уиссәдзәм бонмә йын йә ингәныл цырт сәвәрын.

Йә Җардәмбал Хадизәт йә фырт әмә йә чындыл нә бау-
уәндыйд, әмә йәхәдәг аңыд цыртгәнәгмә. Баныхас кодтой
аргъыл, цырт кәдмә сцәттә уыздән, ууыл. Хәрзбон загътой,
фәлә ма Хадизәты зәрдә Җәуылдәр фәгуырысхо, фәстәмә
фәзылд әмә хиңауән афтә:

— Дә хорзәхәй, мә къона, цырт раст цыма дәхицән ара-
зыс, афтә хорз-иу ай скән. Стыр бузныг дә уыдзынән!..

— Тыңсә ма кән, мә мады хай, дә зианы зәрдәхудты
ницәмәй баңаудзынән. Дәхәдәг күң... күң... Уәд дәр та
дәүән дәр, цыма та йә раст мәхицән цыма кәнын, афтә ба-
пархайдзынән!

Әмә дыууайә дәр ныххудтысты: Җард тыңджын у!..

АДІЕМОН СФЕЛДЫСТАД

ТАУРӘГҮТӘ

БУРДУЛАТЫ РАВЗӘРД

0

урдулатәй иу ләг Сио хүйнди. Зәнәг ын нае уыдис әмә дәсныйы бафарста. Дәсны йын зәгъы:

— Хорз, бацамондзынән дын, фәлә дә мыггаг хъуамә дә зәнәджы номәй раивай. Дәумә Ләгтыңзуар фәхәрам, зәнәг дын уый ахкосәй нае. Фәцу йәем күвідуаты. Ләгтыңзуары цур ис иу бур дур, уый цур аргәвд нывондән уәрыкк, скув әмә дын фәзындәни зәнәг.

Сио байхъуиста дәсныма. Іәртә кәрдзыны әмә уәрыккимә фәңди Ләгтыңзуармә, уәрыкк аргәвста, скүйтә, физонаәг дзы скодта әмә йәхи хорз федта, стәй сәхимә әрцыди, доны биләй иу бур дур систа, хәдзармә йә счаста, авдәны йә бабаста, цымы сывәллон у, афтә. Бағынәй Сио. Күйдәр әмбисәхсәв сси, афтә авдәнәй сывәллоны кәуын ссыди. Сио фехъал и, сцин кодта сывәллоныл әмә хүйн ахаста райсомәй Ломисы дзуармә, скүйтә:

— Ломисы дзуар әмә ләгты бардуаг Уастырджи! Сымах мын цы әеххуыс бакодтат, уый уын Хуыщау ракәнәд. Цы бур дур ахастон, уый номыл та мә мыггаг раңауәд.

Уәдәй фәстәмә уырдыгәй равзәрди мыггаг Бурдулатә, ома бур дурәй равзәргә.

*Радзырда жә Абайты Тембол Тедойы
фырт, Базиләпнұ хъәуы цәрәг, 100-аздық.
Нығғыста жә Беджызаты Дудар Гераси-
мы фырт 1959 азы 14 июлы.*

БУБУЛИ МÆРДТАЙ КҮҮД РАЗДÆХТИ

Едысы хъæуы цæræг Беджызаты Гæдойæн уыди дыууæ фырты: Григол æмæ Гæмсыр. Схъомыл сты. Гæдо амарди. Æфсымæртæ устытæ æрхастой. Гæмсыраен уыди дыууæ лæппуйы æмæ цардагур фæцыди Цæгат Ирмæ. Едысы ма баззадысты Григолы зæнæг Виктор, Георги, Нади æмæ кæстæр чызг Бубули. Бубули куы райгуырда, уæд йæ мад амарди. Бубулийыл фараст азы куы сæххæст, уæд йæ хо Нади чындзы ацыди. Бубулимæ сæ хъус дардтой ие 'фсымæртæ.

Иу заман хистæр æфсымæр Виктор уыди балцы Цхинвалы. Йæ хойæн балхæдта дыргтæ, алтъамитæ, балтæ. Æрçыдис Едысмæ æмæ дыргтæ радта Бубулийæн. Чызг сæ зыд хæрд кодта, æмæ иу алтъамиийы апп чызджы хъуыры фæфидал и. Чызг бацъæхтæ, нал улæфыди рæстмæ, æрхаудта зæхмæ, дзурын наæ фæрæзта. Йе 'фсымæртæ йæ афтæмæй куы федтой, уæд сæ богъ-богъ ссыди. Æрбамбырд сты сыхæгтæ, хъæубæстæ дæр. Бæстæ кæуын æмæ дзыназын сси. Дыккаг бон «мардæн» сараЛтой табæ (чырын). Æртыккаг бон æй ныгæнынмæ ахастой. Æрæвæрдтой йæ ингæны уæлхъус æмæ йæ бæндæнтыл сабыргай ауагътой. Сæрырдыгæй бæндæныл чи хæцыди, уыдон къухтæй бæндæн феуæгъд, æмæ табæйы гуыпп зæххыл сæмбæлди. Чызджы хъæлæсæй алтъамиийы апп схаудта, æмæ чызг ингæнæй скытда. Адæм фæджих сты, систой фæстæмæ табæ, йæ сæр ын сыгом кодтой, æмæ мæнæ Бубули рабадти. Адæм куыннæ ныддис кодтайккой. Чызг тынгдæр скытда. Беджызатæ иу хъазаг лæг Бытъи хуынди, уый Бубулийы фæрсы:

— Радзур-ма нын, цы хабæрттæ ис мæрдты бæсты?

Мæрдты бæстæйы коймæ чызг тынгдæр скытда, æркаестытæ кодта йæхимæ æмæ дисы бацыди, ома мæ удæгасæй куыд ныгæдтой. Бытъи та йæм дзуры:

— Дæуæн ныр амæлæн нал и, дæ мæрддзæгтæ удæгасæй дæхæдæг батондзынæ.

Чызг та скытда. Устытæ йæ æрсабыр кодтой æмæ йæ æрбакодтой йæ мæрддзаг дарæсы хъæумæ. Хист куывырдæм аздахт. Адæм ын йæ цæræнбонæн фæкуывтой. Бубули скъомыл и, стæй чындзы ацыд Гæлуаты хъæумæ. Йæ лæг хуынди Дзамбол, фæзындис ын дыууæ чызджы.

Фәлә Фыдыбәстәй хәстәй йә фыд нал әрыздахти. Бу-були Едысәй Цәгат Ирмә, Комгәронмә, Җәрүнмә фәңди.

Радзырда йә 79-аздзыд Беджызаты Бытъи
Комгәроны Нығғыста йә Беджызаты Дудар 2000
азы 14 апрелы.

БУКУЫЛТЫ ПАРНАУАЗ

Букуылты Парнауаз Брытъаты хъәуы цардис. Фидар әмә тыхджын адәймаг уыдис. Йә Җәнгәтә-иу куы'рбалхъывта, уәд-иу Җәңгты хәңгәфтә хъыбылтау стымбыл сты. Бәхы бын-иу бабырыди әмә-иу ай йе уәхскмә систа.

Иу заманы Парнауаз афтыди Къобмә, бағысым кодта Абайты Инарыхъомә. Расть уыцы рәстәджы иу гнугъаг, Хуыбиаты Сауләт та усгур уыдис иу әмбалимә Къобы. Сауләт әмә Парнауаз кәрәдзийән ницы бавәйиаг уыдисты. Әнәуи сә ыңдәр хуыщау кәрәдзи әңгәс фәкодта. Сауләджы фысымтә әрбарьистой Инарыхъомә: «Дә уаздҗытимә нәм фәзын, мәнә нәм хәстәгдзинады тыххәй Хуыбиатә фәзындысты Гнугъәй, немә абадут».

Инарыхъо әмә Парнауаз дәр араст сты хонәг фысыммә. Арфәтә сын ракодтой әмә әрбадтысты. Парнауаз чызджы куы ауыдта, уәд йә зәрдәмә тынг фәңди 'мә зәгты йәхизән: «Ацы гнугъаг ныр мә разәй куыд хъуамә ахәсса ахәм чызджы?» Әddәмә акәсон, зәгъгә, уый әфсон дуармә рауди Парнауаз әмә чызгимә хәрхәмбәлд фәци. Кәрәдзи зәрдәмә фәңдисты әмә сә дзырд байу кодтой афтә: Гнугъ чынды хәссинмә куы әрбаңауой, уәд Парнауаз фәзынәд. Ууыл ахицән сә ныхас.

Фысымтә Кцойтә уыдисты. Бағидытой Хуыбиатимә, сә дзырд сиу кодтой: цы хъәуы, уый Джигиәргүйбатәм ахицән кәнәнт Хуыбиатә әмә сә чындыз акәнәнт. Джигиәргүйбатә әрхәстәг сты, Хуыбиатә сә хәс ахицән кодтой. Парнауазы хъуыды Инарыхъо зыдта, фәлә барәй ницы дзырдта.

Уәд Гнугъ Джигиәргүйбаты фәзындысты. Парнауаз Ногхъәуы Берозтәй иумә әрфысым кодта. Инарыхъомә кәйдәр барьиста, ам дән, зәгъгә. Чындызәхсәв сцырын, суанг талынгмә ахаста. Талынджы Гнугъ хъуамә ракәной Қцойоны. Инарыхъо

чындын бамбарын кодта, Парнауаз әм әнхъәлмә кәй кәсдзәни Къобы суары цур. Чындахъәсджытә Къобы суары онг күйдәр схәцца сты, афтә чынды йәхі «фәрынчын» кодта. Ләйтә иуварс ахызтысты әмә чындызы чызджыты бар фәуагътой. Парнауаз раст уыцы рәстәджы талынджы уым фәцис әмә чызджытән зәгъы: «Чындызы мә бар уадзут, сымах фәстә фәләүүт». Къухылхәңгә Сауләг хуынди, әмә уый дәр ахызти. Уәд Парнауаз Кцойоны аивәй ракодта фәсвәдты, йә бәх баст кәем уыд, уырдәм бацыди, абадт ыл, чындызы йә хъәбысмә систа 'мә Урстуалтырдәм фәраст и.

Чындахъәсджытә чызджыты фәрсынц:

— Цы фестут, рацәут, чындызы дәр ракәнүт.

Чындаэмбал чызджытә зәгъынц:

— Сауләгимә йә ныууагътам, наэ зонәм, цы фесты.

Сауләг рауд әмә афтә:

— Із ам куы дән, уәд ма йә кәцы Сауләгимә ныууагътат?

Аразил-базил кодтой чындахъәсджытә, фәлә ницы ссардтой, йә кой дәр нал и чындын. Раздәхтысты Къобмә, загътой:

— Уә чызг ралыгъд әмә ардәм рацыдаид әмә йә раттут.

Къобы хъәуы адәм аджих сты әмә зәгъынц:

— Гәр, хәстәй йә сымах кодтат, махәй ма йә цы агурут?

Инарыхъо сәм дзуры:

— Дунескәнәг Хуыцау, ай цы диссаг у. Уыйас чындахъәсджытәй иуы бон чындызы баҳъахъәнин наэ баци.

Кәрәдзимә смәсты сты фысымтә әмә чындахъәсджытә әмә хыл райдыйтой. Адәм се 'хәен бацыдысты, басабыр сә кодтой. Къоб зәгъынц:

— Цәй, кәд фәзына чынды, уәд уәм хъусын кәндзыстәм әмә уә чындағ уә къухы уыздәни.

Гнугъ ацы ныхас райстой әмә рафардәг сты.

Парнауаз Урстуалтәм аәрцыди Кцойонимә Брытъаты хъәумә әмә чындахъәсәв скодтой.

Кой дардыл хъуысы, ныхас бәстүл аәрзилы. Адәм кәрәдзимә әнәрвигтә наэ вәйиынц. Иу заманы иу гнугъаг, Тандел, зәгъгә, йә ном, Брытъаты хъәумә цәйдәр тыххәй аәрцыди. Сауләгән къухылхәңгә хъуамә уыдаид. Ауыдта Кцойоны әмә йәм дзуры:

— Кцойты чызг наэ дә, Сауләг кәй күирдта, уый?

— Уый дән, — зәгъы ус, — фәлә мацы сәзур.

Тандел йæ хъуыддаг сарæста æмæ аздæхти Гнугъмæ. Уым радзырдта, цы федта, уый. Хуыбиятæ сференд кодтой Букуылтæм ныббырысын. Парнауазæн хабархæссæг чидæр фæци, зæгъгæ, дæм Гнугъ бырсдзысты. Парнауаз зыдта, йæ мыггаг бирæ кæй не сты æмæ зæгъы ие 'фсымæрæн:

— Мæ фос, мæ дон иууылдæр дæу фæуæнт — æз цæуын цардагур.

Сыстади Парнауаз Брытъатæй æмæ Чысанырдæм йæхи айста. Хæдзар дзы скодта, зæнæг ын фæзынди. Гнугъмæ фæхабарчынди, зæгъгæ, Парнауаз кæдæмдæр йæ сæр фæхаста. Уæд Гнугъ нал æрбÿрстой Брытъатмæ, Къобмæ дæр нал ацыдысты сæ фæллой исынмæ. Парнауаз та дзы фæрныгджын баши.

Афæдз рацыди. Инарыхъо Кцойтæн зæгъы:

— Тæргæ ма кæнут, уæ чызг уарзта Парнауазы æмæ уий фæдым алыгъди. Гнугъæн сæхи аххос у, сæ чындзы бавæрын нае бафæрæстой æмæ син æй фæхастæуыди.

Кцойтæ дæр ма цы загътаиккoy, фæлæ сыл зарæг скодтой Гнугъыл:

*Къобы сæрмæ фыстæрджытæ, ой,
Фæтдзæгъдæнæй къуымæл цагътой, ой.
Хуыбатæ — чындзхæсджытæ, ой,
Букуылтæ син сæ чындз байстой, ой.*

*Радзырдата йæ Къобы цæрæг Кцойты Гæбыла.
Ныффыста йæ Беджызаты Дудар.*

БЕДЖЫЗАТАЕ АЕМÆ ЕЛОЙТАЕ

Беджызатæ бирæгъы удæгасæй куы бастыгътой, уæд ма сæ чи баззади, уыдон дæр фыдуаг рацыдысты, баргæ никæмæн кодтой. Беджызатæн фарсхæçæг уыдысты Мамитæ.

Тырсыгомы Суатъисы хъæуы Елойты Елмæрзайы хæдзар иу рæстæджы фæхастæуыд. Елойты мыггаджы хистæр Елмæрза хуынð, æмæ ийн йæ чызгыл Тотраты Пети дзырдта. Тотратæ та Хъæдласæны зæххыл хыл кодтой Беджызатимæ. Петимæ хъуыды æрцыди: «Цæй бавзаг кæнон, æмæ кæд Елойты фæрцы Хъæдласæны зæххытæй исты мæ къухты бафтид æмæ Елмæрзайы чызджы æрхæссин». Иу бон Суатъисма фæцыид æмæ Елойтæн зæгъы:

— Уæ хæдзар уын Едысырдæм фæдавдæуыди, давджытимæ Беджызатæй дæр лæгтæ уыди.

Уыцы ныхастәм Елойтә хәрам хәссын райдыңтой Беджызатәм әмә сәм әрәрвистой:

— Къәрныхтә уә хъәумә баҳастой фәд әмә уе 'взәргәндҗиты зәгъут, Җәмәй нын нә фәллой радтой.

Беджызатә зәгъынц;

— Мах ницы рахастам, әндәр исчи уыдаид әмә йәссарут.

Елойты уыцы ныхастә нә бауырныңтой. Иу бон бәрц-бәрцәй раңысты, иу күйдзы хъуырыл бәндән бакодтой әмә йә семә әркодтой Урстуалтәм. Едысы хъәумә әрпцыдысты әмә та ногәй Беджызатәм барвистой:

— Фыдгәнд ныккәндзыстәм уә уәлмәрдтыл, фәлә уә аххосдҗынты зәгъут.

Беджызатә ницы сә сәрән зыдтой, сә ныхастә сәм худәғ фәкастысты әмә зәгъынц;

— Махәй сымах ничи баҳыгдардта, аххосдҗыны агурут әндәр ран.

Елойтә кәм ләууыдысты әңцад. Беджызаты уәлмәрдтәм бакодтой сә күйдзы әмә йә уәлмәрдты риуыл топпай фехстый. Күйдз уым амарди. Елойтә сәхимә фәңәуәг сты.

Хъуыддаг хорзау нә фәкасти Беджызатәм әмә сәм ралә-бурдтой. Елойтә лидзынмә фесты, фәлә сын сә хистәры әрцахстый, бирәты та дзы наңгә фәкодтой, тыхамаләй ма фервәзтисты. Беджызатә Елойты хистәрән уәлмәрдтәй аласын кодтой күйдзы мард, стәй йә әрләуүын кодтой йә зонгуытыл әмә йын дон фәхәссын кодтой йә нымәтхуды уәлмәрдмә, әмә күйдзы туг ныссәрфта, уәлмәрд ныхсадта. Беджызатә йын ье 'фңәгыл бәттән бакодтой әмә йә хъуамә ныффәлдисой сә мәрдтән. Елмәрза сәм дзуры:

— У, у, у! Фәлдисгә мә ма ныккәнүт. Әнәуи уә цы фәнды, уый мын бакәнүт, чызг хъалон дәр уын ратдзынән.

Нә байхъуистой Беджызатә, сә фыд-зондыл аңыдысты. Мамитәй иу Әмзор хуынди. Уый фарсылдарән кард сласта әмә Беджызаты мәрдтән Елмәрзайы ныффәлдиста әмә загъта:

— Фәлдист у Беджызаты мәрдтән, мәрдты сын урс баҳәй фәхай, уәләуыл сын ном ар, мәрдты сын хәргәфсау кус, цырагъдарәгәй сын цу, дә бархъомыс сәм ма хәңдә, сә мыггаджы 'хсән фәлдистай хәт, ма уә чызг раңауәг уәд, ма уәм чызг баңауәг уәд!

Әмзор кардәй Елмәрзайы хъус фәлыг кодта әмә йә суагъта.

Хорзау нал фәци Елмәрза, фәцыди хъуслыгәй сәхимә. Імә ахъәр и ағас Урстуалтә әмә Тырсыгомыл, зәгъгә, Елойты Беджызатә сә мәрдтән ныффәлдыстой. Мардау фесты Елойтә дәр, мәсты кодтой Елмәрзамә, фәлә цы сә бон уыди?

Елойты ләппутәй ус хәссынмә чи хъавыд, уыдонән сә кистә сә чызджыты нал ләвәрдтой. Сәхицәй дәр сын чызгничиуал хаста, фидыд чи уыди Елойтимә, уыңы сиахсәгтә сәхионтә әркуырттой. Цы гәнән уыдис Елойтән. Иу бон сә хистәрмә баңдысты әмә йын зәгъынцى:

— Ёлгыистаг нын фәкодтай нә мыггаджы, куыд нә фесәфтай, афтә нә ирвәзын дәр фәкән адәмы 'хсән.

Елмәрзайән хүйздәр хос ницы уыдис, йә бәх сифтыгъта әмә Нармә ныңцыди. Уым иу, Хетәгкатә Дауыт, зәгъгә, сиахсын баххәссыди. Йә хабәрттә йын фәкодта, әмә Дауыт зәгъы:

— Хорз нә бакодтай, Елмәрза, хъуыддаг бәстон базонын хъуыди: Беджызатә афтә тынг «нә» кәм загътой, уым сәхи аххосджыныл нә нымайынц, фәләууын дә хъуыди нырма.

— Цы бакәнөн, мә хорз хәстәр? Маст зәрдәйы коммә кәм кәсси — мә хәдзар фәхәссәг хәдзарсәфт фәкәнәд!

— Цәй, ницы кәнүү, фәцәуәм Гаглоиты Джетәмә, Хетәгкаты сиахсүү, кәд нын уый исты бацамонид. Беджызаты мыггаджы ахәстытә уый хүйздәр зондзәни.

Дауыт бәх сифтыгъта әмә рааст дыууә 'мбалимә Уанелмә, Гаглоиты Джетәмә. Ёлизәр и, афтә йәм әрхәңцә сты. Джетә сыл бацин кодта, ахсәвү сә хорз суазәт кодта. Хабар уымән дәр загътой. Джетә дзуры:

— Нә зонын, фәлә фыдмыггаг сты. Раздәр Сланты Гахамә бацәуәм, уый сә хүйздәр зондзән.

Дыккаг бон Брытъатмә Сланты Гахамә әртә барәгәй фәцыдысты. Раныхас-баныхас фәкодтой. Уәд Гаха зәгъы:

— Едысы Мамитә сә фарс хәңзынц Беджызатән. Сә иу Ёмзор хүййны. Уый Беджызаты Леуанимә хорз цәрүү. Кәд уый фәрцы Беджызатә фидыдыл ныллаууиккөй. Фәлә Елойтә дәр афтә кәм аирвәздзысты, ләгамарды ми бакодтой!

Изәрмилтә кодта, афтә се 'хсәв цыппарәй Мамиты Ёмзормә счастой. Ёмзор сын кусарт акодта. Уазджытә хабар бамбарын кодтой. Уәд Ёмзор зәгъы:

— Ацы давды Беджызатә ниңгәнәг уыдышты. Фәлә әз фехъуыстон: Саулохтәй иу, Лыкса, фәхаста Елойты хәдзар.

Ныр мах фәсидаәм Леуанмә. Әнәрхъуыды не сты Беджызатә, фефсәрмы уыдзысты әнахуыр уазджытәй әмә ратдзысты ком фидыды тыххәй.

Әмзор Беджызаты Леуанмә фәсида, әрбакодта йә уазджыты цурмә. Леуан уазджыты къухтә райста, фәлә Елойты Елмәрзамә кәсгә дәр нә бакодта, әрмәст загъта:

— Уыцы куызды хъәвдын та уә цәмән хъәуы?

Бирә фәдзырдтой әмә ныхасы бар радтой Леуанән. Леуан зәгъы:

— Цыппар мыггагәй: Хетәгкатә, Гаглойтә, Слантә әмә Мамитә, афтә тынг кәй хатут мәнмә, уым уын мә фәндөн зәгъдзынән: Елойтә гал аргәвдәнт уәлмәрдты, уазджытән фәйнә бәхы баләвар кәнәнт, иу гал та ма мә мыггаджы кувивдән нывондән әркәнәнт. Уәд сисдзыстәм нә хъоды, уәд акәсдзыстәм ацы ницәйаг мыггагмә ләджы цәстәй.

Елмәрзайән хуыздәр гәнән нал уыди. Әркодта дыууә галы әмә цыппар бәхы, ие' рвадәлтәй дәр цалдәры йемә ракодта. Елойтә сәхи къухәй гал аргәвстой Беджызаты уәлмәрдты, уазәгәй, хъәубәстәй фынгтыл рабадтысты. Леуанмә нуазән баҳаста Елойты Елмәрза, йәхи әмә йә мыггаджы номәй. Леуан райста нуазән әмә зәгъы:

— Уәззау хъуыддаг рог ныхәстәй нә рәзы. Елойтә уәззау хъуыддаг сарәзтой Беджызатән, ныр әй фидынц дывәрәй. Ныр цалдәр мыггагджы хатәг кәй сты, мә мыггаджы дәр адәмимә цәрын кәй фәнды, уый тыххәй хъоды исын, әмә уәлмәрдты топп әхст әрцәуәд.

Елойтә дзырдтой:

— Тобә дәхицән, тобә дә мыггагән!

Беджызаты уәлмәрдты Елойтә топп фехстой әмә зәгъынц:

— Уыцы топпы нәмыгән әрцахсән куыд най, афтә не' хсән дәр абонәй фәстәмә фыдбылыз мауал әрцәуәд.

Кәрәдзимә радтой сә къухтә Беджызатә әмә Елойтә. Мамиты Әмзор Елмәрзай хъусыл сой әркодта әмә зәгъы:

— Абонәй фәстәмә уә хъоды ист уәд, сойау цәрут дыууә мыггагәй.

Уазджытән цы ләвар бәхтә әрластой Елойтә, уыдон дәр нал райстой. Радтой сә фәстәмә. Уәд Леуан зәгъы:

— Уәдә мә мыггаг дәр дыккаг гал райсинаг нал у.

Елойтәм дәр уәзданձинад разынди, галы нал акодтой

фәстәмә, фәлә йә Беджызатән сәхицән аргәвдын кодтой, әмә дзы Елойтән арфәтә загътой. Ахъәр и фидыды хабар. Елойты чындзы ңауинаг чызджытә әмә усгур ләппутән дәр сә амонд скүиста: чындзы ңауинаг чи уыди, уыдон чындзы ңауын райдытой, күйрдуаты йә бинойнаг кәмән уыд, уыдон дәр чындзәхсәвтә кәнин райдытой.

Беджызатә әмә Елойтә кәрәдзимә хәлары ңастәй кәсын райдытой.

Радзырдана йә 88-аздзыд Мамиты Тасо, Едысы хъәуы ңәрәг. Ныфғыста йә Беджызаты Дудар Едысы 1939 азы 14 июлы.

ГӘЛУАТЫ КУЫВД УАЛДЗӘДЖЫ ТЫХХӘЙ

Гәлуаты хъәу Урстуалгомы ис. Зымәг сәм ссәүән дәр нә вәййы митәй, иннәмәй зәйтәй тас вәййы. Җәмәй хъәуы зәй ма фәласа, уый тыххәй-иу фәzzәджы куывд кодтой. Хъәуы сәрмә-иу сә мәкъуылтә сәвәрдтой. Мәкъуылтә-иу миты зәй ураәттой, әмә хъәу ирвәэти фыбылызыәй. Зымәг сә бон нә уыди донмә бацәуын, тарстысты зәйә. Мит-иу тайын кодтой әмә уый нуәзтой.

Зиан-иу исқәуыл куы ’рцыд, уәд ай уәлмәрдмә рахәссын нә уәндыңдысты, зәйә тарстысты. Марды чырыны бавәрдтой әмә йә рәстәгмә миты бын дардтой. Стәй зәй куы раңыдаид, уәд иу-зианы уәлмәрдмә баҳастой әмә йә банигәдтой. Уыдис-иу афтә дәр, зиан уалдзәдҗы раләудмә миты бын баззад. Иу зымәг Гәлуатай иу ләг амарди, чырыны әвәрдәй йә миты бын банигәдтой рәстәгмә. Иу әхсәв чырынмә рувас әрцыд әмә чырын къәхтүрдигәй әхсынын райдытта. Марды къәхтә разындысты, әмә сә баҳсында рувас. Уый фәстә зәй раңыд, әмә Гәлуатә сә зианы систой, Җәмәй йә уәлмәрды банигәнной. Кәсинг әмә — чырын әхсыд. Фәдис кодтой Гәлуатә. Сыгом ай кодтой әмә федтой: къәхтүрдигәй әхсынан — әхсыд. Уәд Гәлуатә кусарт акодтой, кусарты сәфтджытә къаҳы әнгүүлдзтый басагътой әмә марды афтәмәй банигәдтой.

Гәлуатә-иу зымәг хуыры цыиутау бабукъ сты. Уый тыххәй сә «хуыры цыиутә» хуыдтой адәм. Сә уалдзәдҗы әрцыдмә-иу

кастысты әнхъәлмә әмә-иу Хуыңаумә күвітой, әмәй тагъдәр уалдзәг әрцәуа. Гәлуатә-иу күвітой афтә уалдзәджы тыххәй:

— Уә бәрзондыл бадәг Стыр Хуыңа! Мах дә уазәг бакән, стәм дә быны ңәрәг әмә дә фәдзәхсты цы уәм, уйй дә ңәст бауарзәд. Хуыңау, кувәм дәм, курәм дә, раләууәнт ныл нә уалдзәджы бонтә. Баххуыс нын кән, әмә нә бынысәфт ма фәкән, мах де уазәг.

Уә, уалдзәджы дзуәрттә! Раздәр уал сымахмә кувәм, мит тагъдәр цы батайа әмә зәйәрцыдәй хызт цы уәм. Уә, Маң-хуарийы дзуар! Кувинаг дәм әркәндзыстәм, митзәйтәй нә ирвәзын кән, митзәй комы цы аңәуа, мах та дзәбәхәй цы баззайәм. Уә, хуры къуылдымтә! Сымахмә дәр дзурәм, митзәй ныл ма раудзут, уә кувәг адәмь ма фесафут, нә хоры хуымтә митзәйә цы фервәзой. Уә, хурыы бадәг дуртә! Сымахмә дәр кувәм, дурфидаր тынгдәр баут, митәй зәйты тынгдәр бауromут, ма сә раудзут. Уә, хуры скәстә тынта! Сымах хъарм хәссәг стут, миты тайын кәнүт, әхсәв сәләд, боны тайәд. Уә, хәрдмәдзу циуи! Дәүән дәр барст уәд нә кувинаг. Дә номыл күвіттә цы кәнәм, әмә нын минәвар фәу Хуыңаумә, миты бын күиннә фәуәм. Хуыңауәй ракур хатыр әмә әхсәвы мит ма раудзәд. Дә бадән къутәртә дәр дын ма фесафәд, дә ахстон әнәхъән цы уа, ләппынта дзы цы схъомыл кәнай. Мах, адәм — нә ахстонтә, нә хәдзәрттә, — табу кәнәм Хуыңауән. Уә, адгуыты бадәг фарн! Дәүән дәр кувәм әмә дын күвдзыстәм, фарнәй әмә цардәй байдзаг кән нә уалдзәджы бонтә. Фарн кәм ис, уым цард дәр ис, әнә фарнәй цәрән нәй.

О, Стыр Хуыңау! Дә кувәг адәм дә рафәлдисгә сты. Арғынын бакән, цард нын ратт нә уалдзәджы хъарм бонты.

Кувәттаг — кәстәртән, цардыуаг — хистәртән. Цардәй дәр әмә кәстәрәй дәр цух цы нә уәм, уйй нын дә ңәст бауарзәд, Стыр Хуыңау! Табу дын кәнәм, табу дын кәндзыстәм, әмә нын хорздзинад дә ңәст бауарзәд, дә кувәг адәм әнәнииз цы уой, уйй сә уәд, табу дәхицән, Стыр Хуыңау.

Радзырата йә 79-а兹зыд Бураты Циба, ңәрә
Къабузты хъәуы. Ныффыста йә Беджызаты Дұ-
дар 1939 азы Къабузты хъәуы.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

СКИФЫ АИВАД

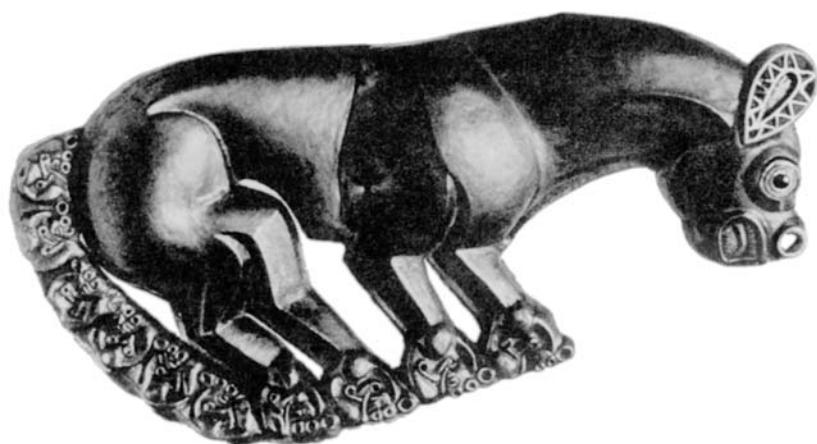

Саг. Бронзæ.

Дзәбидыры сәр –
бәхы дзаума аивгәнән. Хъәд.

Дзагъдзагъағ.

Сызгъарин леопард.

Стай. Ёвзист.

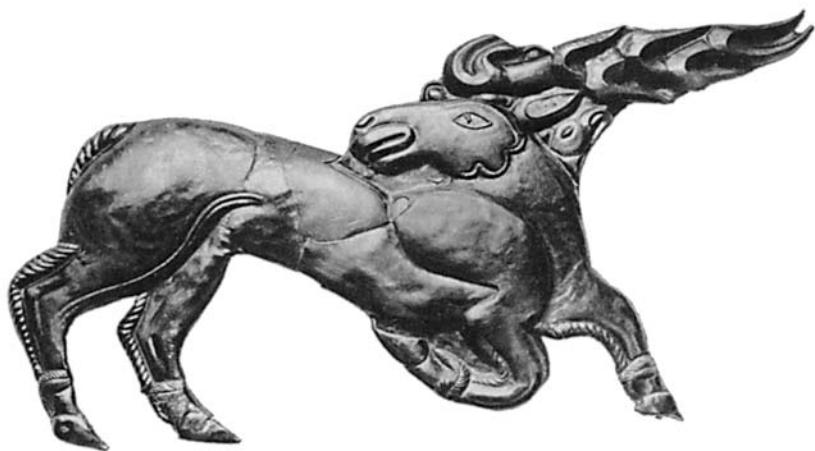
Аргъевæг. Сызгъарин.

Сыл домбай. Бронзæ.

Стай фысы хэргэйж. Бронзæ.

Сызгъэрин саг.

Бæхы дзылар аивгæнæнтæ.

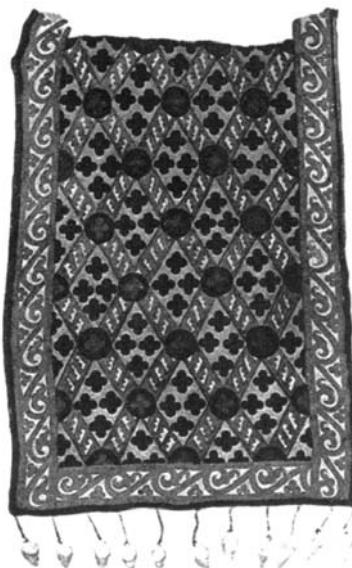
Бæхы сær. Бронзæ.

Карды фистон бирæгъы нывимæ. Стæг.

Бронзæ мигæнæн.

Саргы бын әвәргә нымәт.

Сызгъәрин пантерә.

Така-худы уәллаг хай.

Хәргәфс. Бронзә.

Саг. Хъәд.

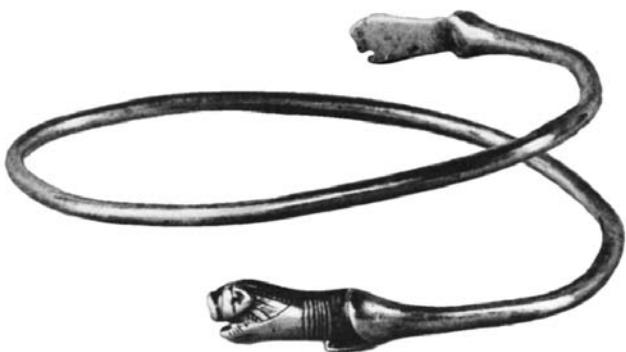

Гәды. Хъәд.

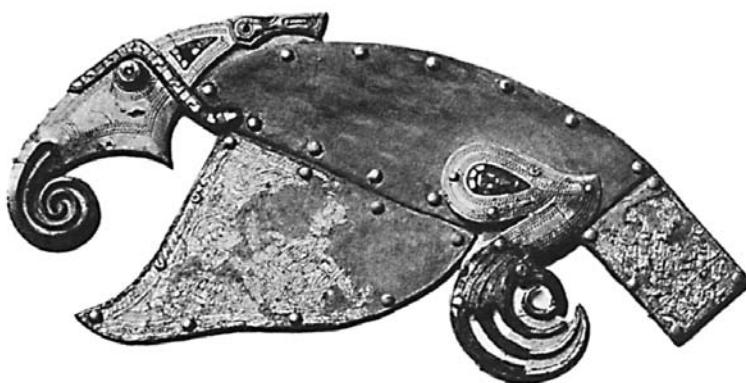
Хъæдæй конд саг-лæг.

Цæу. Хъæд.

Хъуырыл кәнгә аивгәнән. Сызгъәрин.

Дыууәсәрон сыйгъәрин маргъ — уартыл конд.

УИДАЕГТӨ

«ИРОН ГАЗЕТ» ФЫСТА

ЗÄХХ ЧИ ХÄРҮР

Зäхх нäй, зäхх фаг нæ кæны, зæгъгæ, хъусæм алы бон алыр-дыгæй... Махмæ ма уæддæр фезмæлæн ис, фæлæ уырысы музукмæ, уырысы хъæуты зäхх æппын нäй.

Бирæ рæтты хæдзармæ дæсæтины цыппæрæм хайæ фылдæр нæ хауы...

Куыд цардæуа ахæм гæппæлтыл, цы дзы бачындæуа...

Зäхх кæй нäй, уый тыххæй музук мæгуырæй мæгуырмæ цæуынц, цы бахæрой, уый цын нал вæййы, сæ фос, сæ ис иууылдæр ныууæй кæнynц алы аз...

Уæрæсей та зäхх чысыл нäй...

Æрмæст уыцы зäххæй мæгуыр кусæг адæммæ ницы хауы...

Зäхх хицæутты æмæ хъæзныджыты къухы ис. Зäххæн йæ хуыздæр æмæ йæ фылдæр паддзахы мыггаг æмæ стыр хицæуттæ хæрынц.

Паддзахæн йæхицæн айдагъ Сыбыры ис 40 миллион дæсæтины. Паддзахы мыггагæн ис иумæйаг зäхх 60 миллион дæсæтины, стæй алы лæгæн, алы сывæллонæн дæр йæхицæн ис хицæн зäххытæ...

Паддзахмæ хæстæг цы хицæуттæ ис, уыдонмæ дæр зäхх чысылдæр нäй.

Сæ фылдæрмæ, цалынмæ бæрzonд сбырыдьсты, уалынмæ ницы уыд, Фæлæ хицæуттæ куы сысты, паддзахмæ куы æрбахæстæг сты, уæд цæм уайтагъд фæзындьсты зäххытæ дæр, хæдзæртæ дæр, æхца дæр.

Æлхæнгæ зäхх уыдонæй ничи кодта. Сæ фылдæрæн дæсгай, ссæдзгай мин дæсæтины лæваргонд сты...

Æрæджы нымад æрçыдьсты уыцы хицæутты зäххытæ æмæ 80 лæгмæ разынди 4 миллион дæсæтины, иу лæгмæ дзы хауы 50 мин дæсæтины...

Кусæг адæммæ та, сæ карк, сæ род кæдæм раудзой, сæхи фаг хүм кæм бакæной, уый дæр нäй...

Гъе, уый дын рæстдзинад.

Ас-бек

ТЕРЧЫ БÆСТЫ ХАБАРТАË

Ирыхъæуы хицæуттæм булкъонæй дзырд рацыд, цæмæй адæмы ма уадзой æмбырд кæнин иумæ, цæмæй сæ зынты, сæ хъуыдæгты тыххæй ныхас иумæ ма кæноН...

• Салыгæрдæнæй Уæрæсемæ чи цыди, уыдон иу хатт фæстæмæ здæхтысты Даргъ-Къохы вакзалæй. Ныр цæм уый, æвæцçæгæн, хардзау æркаст æмæ та цæуын байдыдтой. Фыц-циаг æргом цыдысты, æфсæрмы нæ кодтой. Ныр бамбærстой, сæ куыст адæмы зæрдæмæ кæй нæ цæуы, уый æмæ сусæгæй цæуын байдыдтой, цæмæй цæ сæхионтæй ничи фена æмæ цæ ма баурома.

Æрæджы Салыгæрдæнæй та иу къорд цыдысты Уæрæсемæ. Хъæуæй æхсæвæй ацыдысты. Вакзалы цыл иу сæ зонгæ сæмбæлди. Кæдæм цæут, зæгтæг цæ бафарста. Лæппутæ ба-худтысты æмæ загътой: «Уырдæм... æрмæст макæмæн ской кæ нæхирдыгæй...»

• Хъæуы зæхмæ чидæриддæр æмхиц у, тынгдæр та йыл н' ауæрдынц хъæуы æхсæны лæгтæ. Кæрæдзийæн хъæуы зæхх уæй кæнинц уæрычтыл, минасыл. Æрæджы Бруты хъæуы æхсæны лæгтæ быдыр уарынмæ ацыдысты. Уым иу лæг зæхх уарджытæй загъта: цыппар дæсæтины мын раттут æмæ уын æлхæнын 12 бæгæныйы авдкы æмæ кусарт. Æхсæны лæгтæ сразы сты æмæ цыппар дæсæтины адих кодтой... Фæлæ зæхх курæг зондджындæр разынд: бæгæны дæр цын нал балхæдта æмæ уæрыкк дæр... Афтæ уарынц хъæуы зæхх. Брутæ та сæхуыддæг алы ран æххуырсынц...

• Иу бон æрæджы Хъæдгæроны Хуытъинатæй æртæ лæппуы тардтой хохы фос 340 фысы. Раздзæуæт сæгъ хизгæ цыди. Иу къæхæны сæгъ фæбæрыд æмæ былæй ахауд. Фыстæ уый куы федтой, уæд сæгъы фæстæ сæхи билæй калын байдыдтой. Лæппутæ фосы размæ баудысты, бауромынмæ сæ хъавыдьсты. Фæлæ фос лæппуы дæр акъуырдтой, æмæ ма тыххæй фервæзтысты уыдон дæр... Фос кæрæдзийыл сæхи калтой. Сæ фылдæр ныххæдмæл. Иу 100 бæрц ма дзы баззад, фæлæ уыдон дæр фосаг нал сты.

• Дæргъæвсы комы рæхдджы райдайдзысты кусын хох къа-хыныл. Хæхты уым разынди бур æвзист. Хæзнатæ хъæу ауæй кодтой немыцаг хъæздыг лæгтæн, æмæ уыдон ныр ссыдысты кусынмæ.

• Рæхджы Дзæуджыхъæуы уыдзæн ног контора хохы хæзнаты тыххæй. Контора уæййаг хæзнатæ амæ алхæнæг бæрæг кæндзæн, кæй фæнда, уыдонæн амондзæн, цы кæнын хъæуы амæ куыд хъæуы ауæй кæнын, балхæнын.

• Олгинскæйи хъæумæ къорд хатты баҳастой давд фосы фæдтæ, амæ цæ уый тыххæй стъраф фæкодтой. Фæстæдæр хицæуттæ хъуыддаг куы равзæрстой, уæд хъæу зылын næ разындысты. Уымæ гæсгæ хъæуы ист лæгтæ курынц инæларæй, цæмæй цæ мауал айсой, уыци фæдты тыххæй цыл цы стъраф æвæрд уыд, уый...

• Аңдæрæбон Беслæнныхъæуы вакзалы рахызти 10 мæхъхъæлон стразниччы. Уыдон сыздæхтысты Черниговы губернийæ. Сæ ныхæстæм гæсгæйæ сæ хъалæй не сыздæхтысты. Уымы адæмы мæгуырдзинадæй сæ зæрдæ фæрысти. Баззади ма цын уым 30 амбалы амæ, дам, уыдон дæр а дыууæ боны ардæм хъæуы. Адæмы зместы тыххæй æвзæр хабартæ дзурынц.

• Ныронг Уæрæсемæ стразник æрвиста иу хъазахъхъаг афицер Молодченко. Ныр ам чи цæуы, уыдон фæстæмæ здахы, стразниктæн Уæрæсейи æвзæр митæ кæнынц, зæгъгæ.

• Аңæджы Бæтæхъойи хъæуæй стразниччытæ бирæ ацыди. Аrmæвирмæ куы ныххæццæ сты, уæд цыл уым кусæг адæм æрæмбырд сты амæ цын сæ масинæ* дæлæмæ нал уагътой. Аңиппайды масинæ фесхуыста, амæ стразниктæ аирвæзтысты. Фæлæ сæ фæстæ кусджытæ æртхъирæн кодтой, уæ размæ иннæ кусджытæм тел ныщæвдзыстæм, зæгъгæ.

Стыр тас у стразниктæн, фæндагыл дæр цæ куы базоной, уæд.

• Елхоты Милдзыхты Хъасполат та стразниктæ амбырд кæны. Абон хъуамæ Елхоты æрæмбырд уой, разы чи у, уыдон. Знон, Хъасполат кæй хоны Уæрæсемæ, уыдонæй иу ссыди Дзæуджыхъæумæ фæрсынмæ, цæуой стразник æви næ? Фæстæмæ куы здæхт, уæд дзырд радта, йе 'мбæлтты дæр куыд нал уаадзæн, ууыл.

• Хицæутты уынаффæйæ мæхъхъæлы хъæуты кæрæдзимæ телефонтæ аразынц. Телефоны арæзт дæр, æвæццæгæн, истæмæн хъæуы, фæлæ бирæ хуыздæр уайд мæгуыр адæмæн се 'хçайы муртæй иу скъола скæнын.

* Ома поезд. — (Ред.)

КАВКАЗЫ ХАБАРТАӘ

- Гуры уездәй «Срома» газетмә фыссынц:

«Адәм сә сәрән нал сты: әвзәргәндҗытә давынц, марынц, стигъынц әхсәв уәд, бон уәд. Уромәг цә уромын нал фәразы, стәй цә уромәг дәр уыйлас наәй. Әлпүндәр ницәмәй уал тәрсынц, әмә цә цы фәнды, уый кәнынц: бирә хъәу ахәм нал ис, хъалон кәуыл не'рәвәрдтой. Куырты хъәуыл әрәвәрдтой 7 туманы фиддән. Дири-хъәуыл — хәдзарән сомырдәт. Хъалон цы хъәу наә фәфиды, уырдәм әвзәргәндҗытә бабырсынц әмә йә бацараЙтыд кәнынц. Хицәуттә уыцы хабартә зонынц, фәлә адәмән ницы әххуыс кәнынц. Ныр адәм бамбәрстой, сәхуыддәг куынә уой, уәд исқәмә әнхъәлмә кәсынәй пайда наәй; сә дзырд иу скодтой, сә кәрәдзий әмдыхәй әмә әмзәрдәйә куыд хъахъхъәнной хуыснағәй дәр әмә алышызәй дәр. Айфыцаг Хейты хъәу дыууә хуыснағджы әрцахстый әмә цә әүүәнк райстой, се'взәр кәнын куыд ныууадзор, цәрүн ма цә кәд фәнды, уәд, стәй цә аугътой.

Сокаметы хъәуы иу хуыснағджы хъилтәй әвзәр бафхәрдтой. Синдиcы хъәуы әрцахстый 15 къәрныхы, алкәй дзы хъәумә әркодтой әмә бафәдзәхстый, сә цәст цәм әдзуходәр куыд дарой әмә ма исқәмән әвзәрдзинад куы ракәной, уәд цә куыд марой, афтә. Уыцы уынаффәты фәстә давын, марын әмә тыххәй исын фәсабыр сты».

• Гуырдзый газеттә куыд фыссынц, афтәмәй Күитаисы алышызәй дәр судзынц хәдзәрттә куы иу ран, куы иннә ран. Чи цыл әндзары, уый бәрәг наәма у.

• Июлы 27 бон райсомәй 10 сахатын уынджы астәу Чъребайы амардәуыд ливорәй Васо Шермазановы (сомихаг); мардҗытә не сбәрәг сты. Хъазахъ адәмәй иу къорды фәнадтой, къорды дзы әрцахстый, фәлә цә фәстәмә изәры раугътой; ай тыххәй Чъребайы фондзыссәдз туманәй фестъраф кодтой.

«Ирон газет», 1906, № 5

АХУЫРГӘНӘГӘН ӘХХУЫСӘН

МЗОКТЫ Асләнбег

НӘ ДУДЖЫ НОМДЗЫД ДИРИЖЕР

Интегративон урок ирон әвзаг әмә литература

Номарән урочы тыххәй мах раздәр дәр әрмәг ләвәрдтам «Мах дуджы». Ис ын раттән кәңзыфәндү къласы дәр (5—11). Ахуыргәнәг хъуамә радиқ кәна дыууә сахаты, уымән әмә урок иу кәны грамматикон темә әмә литературуон тексттә (проза, әмдзәвгәтә, алыхуызон фәлтәрәнтә).

Канд грамматикә әмә растфыссынадыл нә фәкүсүнц ахуырдзаутә — ам ма базонгә вәййынц ирон әвзаджы зынгонд иртасджытымә, адәмон хъәбатыртимә, фысаджытымә, спортсментимә, артисттимә, музыканттимә, нывғанджытымә, ахсәнадон разамонджытымә.

Әвзаг хуыздәр базоныны күист хъуамә цәуа грамматикәй урокты дәр әмә литератураеи урокты дәр. Әвзаджы фәзындытытә бәлвырд кәныны тыххәй парахатәй пайда кәнын хъәуы «Рәстдзинад», «Мах дуг», «Ирәф» әмә «Ногдау»-ы әрмәдҗытәй (радзырдтәй, әмдзәвгәтәй, уацтәй). Литературуон уацмысты бындурыл скъюладзаутә хъуамә әвзарой дзырдты нысаниуәг, грамматикон формәтү синтаксисон конструкциты ахадындинад, хъуыдыйәдты әмә хәйтты бастдзинад әмә а. д. Әвзаг әмә литератураеи бастдзинад хъуамә хыгъд цәуа ныхасы рәзтыл кусгәйә дәр.

Уацмыстәй, газеттәй әмә журналтәй ист тексттыл ис бакусән грамматикон әғъдауәй дәр: орфографион, фонетикон, морфологион, синтаксисон әмә пунктуацион әвзәрститә, бакусән ис дзырдты растфыссынадыл дәр. Равзарын әмбәлү текстән йә темә әмә сәйраг хъуыды, композицийи нывәст, стәй стилистикә.

Ам ма мә фәндү зәгъын цалдәр ныхасы **аив кәсүни** тыххәй. Хъуамә скъюладзаутә базоной раст әмә аив кәсүн. 8 — 9 къләстү синтаксис ахуыр кәнгәйә, уыдан базондзысты әрхәцән нысәннәм гәсгә хъәләсү уаг раст аразын, хъуыдыйады мидәг,

стәй хъуыдыйәтты әхсән паузәтә күндәмбәлү, афтә кәнүн. Ахуыргәнәг хъуамә сәвәра йе скъоладзауты размә сәйраг нысан: хъуамә алы текст дәр, алы хицән хъуыдыйад дәр ахуырдаута аив, раст хъәләсү уагәй, күндәмбәлү, афтә паузәтә аразгәйә, зоной кәсүн әмәк кәсой.

Әңцион нәу урок-номарәны әмдзәвгә аив бакәсүн, әмдзәвгәмә хъусгәйә скъоладзаута хъуамә бамбарой поэты хъуыдитә, йе 'нкъарәнтә, йә мидуавәр, йә зәрдәбын сагъастә. Сәйрагдәр методикон мадзалыл нымайдзыстәм лирикон әмдзәвгә аив кәсүн. Автор йә уацмысы уырзәй агурағай фәагуры дзырдәй алкәңү дәр. Алы дзырдән дәр контексты йә нысан вәййы егъяу. Дзырды нысаниуәт, йә тых, йә ахадән әвзарыныл фәлтәрын хъәуы астәүккаг әмәх хистәр къләстү ахуыргәнинаеттү.

Әвзаг әмәк литературае әнгом басты аивадимә. Литературәй урокты пайда кәнүн хъәуы, ирон литературае әндәр предметтимә цы бастдзинәйтә ис, уыдонәй; әңцой кәнүн хъәуы, ахуыргәнинаеттәм ныв кәнүнад әмәк музыкәйи цы зонынад ис, уыдоныл, афтәмәй сын хъәуы алыхуызон аивәтты сәрмагонд миниуджыты тыххәй сә әмбарынәйтә арфәй-арфдәр кәнүн.

Нә ирон әвзаг әмәк литературае урок схүйдатам «Гергиты Валери — нә дуджы номдзыд дирижер» (ләвәрд цыди IX әмәк X къләсты).

Урочы нысан: Скъоладзауты Гергиты Валерий цард әмәк аивадон сфәлдыстадимә базонгә кәнүн, сбәрәт кәнүн зонандзинәйтә, бакусын ныхасы рәзтыл, ахуырдауты текст әвзарыныл, әмдзәвгәтә аив кәсүнүл ахуыр кәнүн.

Урочы грамматикон хәс: Стилистикайә раздәрли рацыд әрмәг зәрдүл әрләуүүн әмәк ныффидар кәнүн. Скъоладзауты зонадон, публицистон әмәк аив литературуон әвзаджы стильтимә базонгә кәнүн, стильты сәйрагдәр хицәндзинәйтә практикон әгъдауай иртасын.

Урочы хъомыладон хәс: Валерий цард әмәк сфәлдыстадыл ахуырдауты разәнгард кәнүн ахуырмә, аивад (музыкә әмәк нывкәнүнад) әмбарынмә, әхсәнадон пайдайаг фәллоймә; уарзондзинад хъомыл кәнүн аивадмә, чиныгмә, кәсүнмә, мадәлон әвзагмә, Райгуырән бәстәмә, нә зынгонд әмзәххонтәм, Ирыстон сәрыстыр кәмәй у, уыдонмә; мадәлон әвзагмә арфдәр цәстәнгас әвзәрын кәнүн.

Урочы әрмәг: чингуытә, газеттә әмә журналты равдыст «Гергиты Валери: хурау әрттивгә курдиат», къуыл скъөладзауты уагъд газеттә «Дирижер Хуыцауы фәндәй», «Кәңдәй равзәрдисты Гергитә?» «Гергиты Валери фәлгәсү намысы бәрзәндәй», «Дунейы зындгонд аивадиртасджытә Гергиты Валерийы тыххәй», маэстройы хуызистытә иунәгәй, хионтимә әмә гастрольты заман, Валерийы сурәт — Джыккайты Мураты конд графикон ныв.

Фәйнәгыл фыст урочы темә, Валерийы сурәт әмә хуызистытә. Дәлдәр урочы эпиграфтә:

Аивады әвәджиауы фидыц әмә разагъды тых әппәтәй ирдәрәй рабәрәг вәййы музықәй.

Иоганн Вольфганг Гете, немыцаг поэт

Герой суәвынән иу исдуг дәр фаг у, фәлә аккаг адәймаг суәвынән хъәуы әнәхъән цард.

Поль Брюла, францаг фыссәг

Әңдәг дирижер у, рәстәмбис оркестрәй дәр диссаджы оркестр чи саразы әмә музықәйи уд чи раргом кәны, уый.

Гергиты Валери

ФӘНДАДЖЫ РАЙДАЙАН

Уый, чи зоны, әрымысыны аккаг нал у ныр, фәлә цымыдисагән, Валерийы музыкалон скъоламә næ истой, зәрдәргъәвд næу музықәмә, зәгъгә. Музықә йә туджы кәй ис, уый фәлварәнтә кәнәг ахуыргәнәг næ рахатыдта. Фәндүрәй цагъта Валерийы фыды фыд Зауырбек, хорз цәгъды дирижеры мад Тамарә дәр.

Йә фыд Абысал уыд әфсәддон, хәсты фәстә 1947 азы әрыздаехт Дур-Дурмә. Уәд бил цыдис 35 азы. Ам йә цард баину кодта Лагкуты Тамарәимә. Абысал әмә йе 'фсымәртә-иу Валерийы фидәны тыххәй афтә загътой: «Хъумә академикәй къаддәр ләг ма уа».

Әфсымәрты фәнд сәххәст кәнын кости Валерийы мад Тамарәмә (фыд амард, ләппуийл 13 азы куы цыд, уәд). Ацы сылгоймаг йә кәстәрты царды фәндәгтыл куыд кодта, уый фәзминаг у инна мадәлтән, фәлә, әвәңцәгән, хъомылгәнәджы курдиат дәр алкәмән ләваргонд næ вәййы.

Музыкалон скъолайы Валерийы фыццаг ахуыргәнәг уыди Лолаты Заремә. Авдаздың ләппүйе уый бакодта музыкәйи рәсүгъд зәлты дунемә, йә зәрдәмә йын бауагъта аивады кәләнгәнәг рухс. Фәстәдәр Валери Дзәуджыхъәуы аивәдты училиштәй фортеңянойы хайадмә күы бацыд, уәд та йын уым дәр ахуыргәнәг уыд Лолаты Заремә.

Заремә йә ахуыр кодта канд музыкәйил нә, дзырдаты йын аивады диссаджы бәстәйи, композиторты, фысджыты, нывгәндҗыты тыххәй, зонгә йә кодта Ирыстоны историимә. Музыкәйи урокты-иу хүмәттәджы нә зәлыйысты уарzon поэтты әмдзәвгәтә. Тынг цыди Валерийы зәрдәмә Къостайы поэмә «Фатимә». Къостайы әмдзәвгәтә чиныг әдзухдәр йемә уыд, Ленинграды консерваторийы күы ахуыр кодта, уәд, әмдзәрәны та поэты къам ауыгъд уыд йә уаты къулыл.

Ахуыргәнәджы фәлтәрд цәст федта, Валерийы музыкалон курдиат бирәвәрсыг кәй у, әмә училиштәй симфонион оркестры дирижерты кълас күы байтом, уәд Заремә әрхатыд къласы разамонәг Анатоли Брискинмә, цәмәй ләппүйе йәхимә райса. Училище фидәни дирижер каст фәцис иттәг хорз бәрәггәнәнтимә әмә дардәры ахуырән равзәрста Ленинграды консерваторийы дирижерты факультет. Йә 16 конкурентмә се 'ппәтмә дәр уыд уәлдәр музыкалон ахуырад, фәлә конкурсы ацыд иунәг Валери. Ист әрцид зындгонд профессор Илья Мусины къласмә. Консерваторийы ахуыр кәнгәйә, Мусины уроктәй ләппу афтә сырәзт әмә 4-әм курсы фәуәлахиз әппәтцәдисон конкурсы.

Валери дунеон музыкалон Олимпы тәккә бәрzonдәр бынат кәй бацахста, уымәй әрмәст йәхи курдиат әмә күистәй бузныг нәу, фәлә йә цәстуарзон ахуыргәндҗыты зондамынд әмә хәларзәрдә ахастәй дәр.

Нә зындгонд дирижер фәхәццә уәлиаудәр бәрзәндтәм: 24-аздыңдәй райста Герберт фон Кааяны номыл каджын преми, 1994 азы әппәтдунеон дзырдзәугә жюрийы уынаффәмә гәсгәе нымад әрцид «Афәдзы хуыздәр дирижерыл». 1993 азы сси Роттердамы филармонийы сәйраг дирижер. 1996 азәй фәстәмә аивадон разамынд дәтты Петербурдҗы оперә әмә балеты театрән (Мариинкә кәй хоныңц, уымән), 1997 азы йә ахуыдтой Америкәмә — музыкалон театр «Метрополитен-опера»-мә. Валери у Уәрәсейы адәмөн артист, Уәрәсейы Паддзахадон

премийы лауреат, преми «Триумф»-ы лауреат, Шостаковичы номыл премийы лауреат, национ театралон преми «Сызгъәрин маскә»-йы дыууә хатты лауреат.

2003 азы апрелы мәйы, Парижы Цәгат Ирыстон—Аланийы Бонтæ том кәнгәйә ЮНЕСКО-йы генералон секретарь Коитиро Мацура саккаг кодта Гергиты Валерийән ЮНЕСКО-йы каддҗындәр хәрзиуджытәй иу — диплом «Дунейы артист». Уышы каддҗын ном ләвәрд әрцыди, Валери культурә рәзын кәныны хъуыдаджы стыр әнтыстытә кәй равдыста, стәй адәмы гармонион культурон рәэсты идеяэтә царды нывыл әххәстгонд кәм цәуынц, уышы республикәйы (Цәгат Ирыстон—Аланийы) минәвар кәй у, уйй тыххәй.

(Текст ист әрцыд газет «Рәестдзинад»-әй. Сәрмагонд раугъд «Иры ном», 2002, 27 август, 2 ф.)

Урочы рәстәг ацы текстмә скъоладзаутән ләвәрд цәудзәни ахәм хәстә:

I. Дзырдуатон куыст цәудзән ахәм ныхәстимә әмә дзырдәстыйимә: маэстро, классикон музыкә, лауреат, музыкалон конкурс, театралон кәнә оперон премьерә, импресарио, театры спонсор, аләмәты зәлтә, музыкәйы уд паргом кәнүн, аивадон разамонәг.

Дирижер — музыкант, исполнитель, руководитель оркестра (оркестры разамонәг), хора, ансамбля, оперной труппы.

Симфонический оркестр — большой коллектив музыкантов, играющих на различных инструментах и совместно исполняющих музыкальное произведение.

Симфоническая музыка — музыка, предназначенная для исполнения симфоническим оркестром.

Жанры симфонической музыки — симфонические симфониетта, сюита, поэма, картина, фантазия, рапсодия, увертюра, концерт.

Интерпретация — процесс звуковой реализации нотного текста.

Интерпретатор — музыкант, дирижер, который предлагает индивидуальный подход к исполняемой музыке, активное к ней отношение, наличие у исполнителя собственной творческой концепции воплощения авторского замысла.

Дирижирование — один из видов музыкально-исполнительского искусства, управление коллективом музыкантов

(оркестром, хором, оперной труппой) в процессе подготовки и во время публичного исполнения музыкального произведения.

Цель дирижирования — осуществляется дирижером, который стремится передать коллективу свои художественные намерения, свое истолкование замысла композитора, обеспечивает ансамблевую стройность и техническое совершенствование исполнения.

II. Бацамонут, сәрмагонд ныхасы хәйттә әмә зәгъут, хъуыдыйады уәнгтәм гәсгә цы сты, уый. Нысангонд **дзырдә** равзарут сә хәйттәм гәсгә.

Ацы сылгоймаг йә кәстәрты царды фәндәгтыл күйд кодта, уый фәэмниаг у иннә мадәлтән, фәлә, әвәцәгән, хъомылгәнәджы курдиат дәр алкәмән ләваргонд нә вәййы.

III. Хъуыдыйады синтаксисон әвзәрт.

1. Ацы скъуыддзаг цәмән хонәм текст? (Йә хъуыдыйәдтә баст сты иу темәйә).

2. Күйд баст сты хъуыдыйәдтә кәрәдзимә? (Уыдон баст сты сә хъуыдымә гәсгә әмә әвзаджы фәрәзтәй).

3. Цавәр у тексты темә әмә йә сәйраг хъуыды? (Тексты темә — нә зындгонд дирижер Гергиты Валерийы цард әмә аивадон сфаәлдыштад).

Тексты сәйраг хъуыды: хүмәтәг ирон ләппүйә рауд курдиатджын аивадон разамонәг, дунейы маэстро. Әңцион нә уыди Гергиты Валерийы музыкалон фәндаг Дзәуджыхъәуы музыкалон скъолайы ахуыргәнинагәй — Санкт-Петербургджы Мариинкәйы театры аивадон разамонәг-директоры онг Уәлахизты фәндагыл Валерийы сәвәрдтой йә күрыхон ахуыргәнджытә. Маэстро иудадзыг йә дәсныйад февдисы дунейы сәйрагдәр оперон сценәты — Ковент-Гардены, Ла-Скалайы, Гранд-Операйы, бирә музыкалон фестивальты, дирижер вәййы филармониты оркестртән.

4. Текстән саразут пълан йәхи ныхәстәй әмә скәнүт әндәр сәргонд: Гергиты Валери — дунейы маэстро.

Пълан:

I. Кәй нә истой музыкалон скъоламә?

II. Мады хәс.

III. Фыщаг ахуыргәнджытә.

IV. Дирижеры фәндаджы райдайән.

V. Ленинграды консерваториийы.

VII. Валерийы уәлахизтә.

VII. «Дунейы артист — дунейы маэстро».

Къласы къултыл ңалдәр плакаты иронуа әмә уырыссагау къухфыстәй. Үйдоныл скъоладзаутә ныффыстой Гергиты Валерийы сфаәлдыстад әмә дирижеры аивады тыххәй паддахадон разамонджыты, ирон әмә уырыссаг музыкәиртасджыты, ССР Цәдисы адәмон артистты әмә композиторты ныхәстә. Дәлдәр уыцы әрмәг хәссәм ахуыргәнәгән әххусән:

Хъысмет мә иу әмә дыууә хатты не сбаста Ирыстон әмә ирон композиторимә. Уыцы фембәлдүтәй бирәтә бадардтон мә зәрдым куыд сфаәлдыстадон ңаутә, афтә. Ңалдәр хатты мә музыкалон уацмыстән дирижертә уыдисты Дудараты Вероникә әмә Гергиты Валери. Әз хъуыды кәнүн концерттә Мәскүйы, Санкт-Петербургджы, Прагәйи, Токиойы, Берлини әмә әндәр горәттү. Алы хатт дәр дирижеры арахстдзинад уыди цыфәнды әппәләнәй дәр уәлдәр. Алы ран дәр адәмы дисы әфтиздой маэстрайы курдиат, артистизм әмә темперамент.

Тихон Хренников, номдзыд советон композитор.

Бирә азты дәргъы де сфаәлдыстадон ңард баст у зынгдонд Мариина г театrimә. Музыкалон аивадән милуангай аргъгәндҗытә дәу зоныңц әмә уарзыңц, куыд зынгә дирижер, культурәйи архайәг, егъяу дунеон проекттә саразыны хъәспәрис равдисәг. Де 'рттивгә аивад уацары райсы әрмәст домаг критикты нә, фәлә әппәтү уәрахдәр аудиторийы дәр.

Владимир Путин, Уәрәсейы Федерацийы Президент.

Сыгъдәгзәрдәйә дын дә әнтыйстытыл цин кәнүн. Қәддәр әз домдтон, ңәмәй ды къаддәр хъазай футболәй әмә фылдәр рәстәг дәттاي музыкәйән. Ныр та дә курын, ңәмәй иннәрдәм архайай. Ирыстоны адәм дәуәй сәрбәрzonд сты, әппәт дунейыл сын кад скодтай.

Анатоли Брискин.

Гергиты Валери у, драматикон-романтикон ахаст кәмән ис, ахәм дирижер, ирд курдиаты хицау... Үйй әдзухдәр фәегуры «йәхи» музыкә. Әмә алы хатт дәр фәархайы йәхи фәнд тәрүныл, музыкә йә зәрдәмә куы нә фәецәуы, уәд әй аиуварс кәнүн.

А. Чайковский, композитор.

Уацмысыл күстәйә, уйй ье 'ртом здахы залмә, алы фразәмә дәр әмә сә баудазы бәлвырд мидис.

Юри Башмет, ССР Цәдисы адәмон артист.

Гергиты Валерийыл хъуыдыкәнгәйә, цәсттыты раз сыйты, алывәрсыг әмә рәдау курдиаты хицаш чи у, ахәм артист. Џердзәй зәрдәдзуаг уәвгәйә, уый райста әвәджиауы хорз профессионалон ахуырдзинад, сәйрагдәр та уый, әмә йәм кәй ис дирижеры стыр курдиат.

Э. Мирзоян, ССР Цәдисы адәмон артист.

Цавәр миниуджытә хицән кәнүнц Гергиты Валерийы иннә дирижертәй? А. Тосканини иттәг раст загъта: әвзәр оркестртә нәй, фәлә ис әвзәр дирижертә. Гъемә, Гергиты Валери дирижеры пулты уәлхъус куы фәләууы, уәд оркестр әвзәр никуы вәййы... Партитурәйыл тыңг биноныгәй кәй бакусы, уый фәрцы Гергийы-фырт лыстәг детальты онг дәргымә-уәрхмә раиртасы уацмысы мидис, йә фондз әнгүүлдэзы хуызән базоны партитурәйы алкәцы бынат дәр, уымә гәсгәе йә интерпретаци оркестры музыканттән вәййы зәрдәистә әмә уырнинаг.

К. Малиновский, музыкәиртасәг.

Куы йә федтон, уәд мәхинымәр әвиппайды ахъуыды кодтон: джигит. Фәндры хъисау әлвәст әмә тасаг гуырыконд цыдәр сусәг тых әмбәхста йә мидәг. Кәрдәгхуызбын цъәх цәсттытә — райдзаст, паракат, гом. Йә рәсугъуд пластикон къухтә-иу уәләмә куы стахтысты, әмә әргъәвд зәрдәйә цы музыкәйы рохтыл хәцыд, уымән уәләрвтәм фәндаг амонын куы райдыдта, уәд мә фыщаг хъуыды ноджы фәурәхдәр, әмә мәм ацы ләппу фәкасти нәртон гуыппырсарты әнгәс, әрмәст йе 'хсар әвдиста сфәлдыстады уәздан, фәлә монцифтыгъд, йә намыс кәй бахъахъхъәндән, уый йә уырнидта фидарәй.

*Б. Саркисян, музыкәиртасәг,
Ереваны консерваторийы профессор.*

Цымыдисаг, алыхуызон цаутай хъәздыг у Гергиты Валерийы цард. Фәлә кәмфәнды куы уа, уәддәр йә зәрдәйы арфдәр къуымы тәккә хъармдәр бынат уыдзән йә уарzon Ирыстонән. Ам цәрынц йә хәстәджытә, хәләртә, зонгатә. Күйдәр ын-иу фадат фәуа, афтә-иу ардәм тырназән йә рухсдәр бәллицтимә, йе стыр цинтә әмә уәлахизтимә, цәмәй-иу барухс кәна йә уарzon, йе схъомылгәнәг, йәхи тәккә тынгдәр хәсджын кәмәй хоны, уыцы адәмы зәрдәтә.

Л. Левицкая, аивадиртасәг.

ИРОН ПОЭТТАЕ НЫФФЫСТОЙ ӘМДЗӘВГӘТӘЕ ГЕРГИТИ ВАЛЕРИЙЫЛ, ЙӘЕ АИВАДОН СФӘЛДЫСТАДЫЛ

Абон нә иумәйаг — әвзаг әмәе литературәйи урочы мах байхъусдыстәм әмәе равзардзыстәм уыцы әмдзәвгәтәй ңалдәр. Ахәм күисты размә үәлдай ләмбынәгдәр хъәуы уә хъус әрдарын мәнәе ахәм фарстатәм:

1. Уәе цәест тынгдәр цәуыл әрәвәрат хъуамә әмдзәвгәй?
2. Куыд әвдышт ңәуы әмдзәвгәй Гергиты Валерийы аивадон сфаелдыстад?
3. Цавәр поэтикон мадзәлттәй спайда кодта поэт әмдзәвгәй, цәмәй ирдәрәй равдиса йәе хъуыдытә?
4. Зәгъ дә хъуыдытә нәе мадәлон әвзаджы әмәе йәе абоны уавәры тыххәй?
5. Цавәр стиләй фыст сты ацы әмдзәвгәтә? Зәгъут-ма, аив литературан стилы бәрәггәнәнтә әмәе сәе ссарут әмдзәвгәты.

Әмдзәвгәтә хицән скъоладзаутә радзурдзысты әнәе кәсгәйә, уымән әмәе сәе ахуыргәнәг рагацау бацәттәе кодта аив кәсын.

1-аг ахуырдау:

ЦӘРУКЪАТЫ Алыксандр

РОХ СИМФОНИ

Мәе хъустыл ауайы әнахуыр зәл...
Кәецәй уа уыцы диссаджы мелоди?
Кәеддәр ныууагътон иу фәндыр дзәгъәл,
Бынтондәр ыл әз бакодтон уәд хъоды.
Әз уымән нал уыдтән әгас әнхъәл...

Ныр ыл цымәе кәй къух әрзылд сыйндағ.
Әви йын дымгә бавнәлдта йәе тәнтәм?..
Мәе цуры быдыры гәмәх быгъдәг
Кәед фестади уыгәрдәнен тъәпәнтә,
Әмәе дзы уддзәф ализдзы фәйнәрдәм...

Изәрсатәджы суадоны хуылфәй
Әрыгон стъалытә цәхәр әппарынц.
Сәе астәу та — сырхынг дәэмбыйау мәй, —
Мәе кәеддәры сызгъәринәфцәг уадынди
Ныххауд бынмәе, әмәе йын сисән наей...

Кәңдәй у уыцы зәл? — фәндирәй нәу:
 Уый — уды тугдадзин кәд ризгә тоны, —
 Әвәпцәгән, әрымысыдтән дәу,
 Дә сурәт мә кәдәмдәр дардмә хоны...
 Уый райгас ис кәддәры рох симфони...

Мыхуыргонд цәуы чинигәй: Ирон литература. Хрестомати. XI кълас. Сарәста йә Габысаты Азә. Дзәуджыхъәу, «Ир», 1999, 127 — 128 ф.

Фарстатә әмәх хәсләвәрдтә әмдзәвгәмә:

1. Алыксандр ие 'мдзәвгә схуыдта «Рох симфони». Цавәр хъуыдытә әмәх әнкъарәнтә гурын кәны хъусәджы зәрдәй?

2. Әрдзурут лирикон хъайтары рәсүгъд әнкъарәнтыл. Цавәр аләмәттаг тыхәй равзәрдисты?

3. Ссарут әмдзәвгәйи аивадон фәрәзтә:

а) цәмән пайда кәны поэт риторикон фәрстытәй?

ә) әмдзәвгә арәзт вәййы цыппаррәнхъонтәй, Алыксандры әмдзәвгә та у фондзрәнхъонтәй арәзт. Күйд уәм кәсы, цәмән?

б) фыңцаг әмә фәстаг фәрстытә — «Кәңдәй уа уыцы диссаджы мелоди?» әмә «Кәңдәй уа уыцы зәл?» — Цавәр поэтикон мадзаләй спайда кодта ам поэт?

в) алы строфайы фәстә дәр әвәрд цәуы бирәстъәлфытә. Мах зонәм бирәстъәлфы нысан. Әмә уәм уәдә күйд кәсы, цы зәгъынмә ма хъавыд поэт әмә цы нә загъта?

г) «Рох симфони» — поэты зәрдәйи ногәй райгас сты, раджы кәддәр цы музыка фехъуыста, уый зәлтә. Чи зоны, дәуәй дәр байрох, раздәр кәй фехъуыстай, бирә кәй бауарзтай әмә дә зәрдәйән әхсызгон чи уыдис, ахәм мелодитә. Цавәртә сты? Чи сә ныффииста на ирон композитортәй? Арах әрләууынц дә зәрдыл?

д) күйд әмбарут ацы дзырдбәстүты мидис: «хъоды бакәнын», «дзәгъәл фәндир», «сындәг әрзилын», «уды тугдадзин ризгә тоны», «дәу әрымысын», «гәмәх фестади уыгәрдәны тъәпәнтә», «рох симфони»?

5. Әмдзәвгә фыст у лирикон хъайтары монолоджы хуызы. Цәмән пайда кәны поэт ахәм мадзаләй?

6. Сахуыр кәнүт Алыксандры әмдзәвгә әнаә кәсгәйә.

2-аг ахуырдау:

ХЪОДЗАТЫ Ехсар

ГЕРГИТИ ВАЛЕРИЙ АН

Музықа фәарфдәр кәнис арв.
Шарль Бодлер

Тызмәг ирон арвән йә цәлхъытә, йә әрттывд,
Ирағы донуидаг, әрдүнәлваест, әрнәг,
бәгънаәг цъәх иргәтә, емылыккау тәлтәг,
сәууон ләспын хурән йә ризгә ирд, йә рәвдыйд,
егъяу зыгъяр хәхтыл ахсәрдзәнты кәфтытә,
ләсәнтә, цъититә, сә додойтә, сә сар,
сәрсәфән-цъассытә, ләбырд къултә, тәссар,
тәргәстән, уаритән сә монцифтыгъд кәсттытә,
йә тавиц хъошәгән, сә уазал фидың застән
уынын дә фезмәлды, дә сулаeftы, дә уарзы...

Зыны дә цәсттытәй, дә дадзинтән сә артәй
дәлимон-демоны уыраугә монцты абухт.
Кәләйнаг, рухс исдуг... Нә Уазатәй, Сәнатәй
тәхынц нә урс зәдта, әрхастой нын сә баҳудт.
Ысты дын коммәгәс уәлдунеты, дәлзәххы
әмбәхст, ызнает зәлтә: «Нымәтын Ехс» куы стәхы, —
бәстyzмур сау зәйтә әнустырындзтәй растынц,
нәргә, әмбугәнгә сәхи дәләмә рапсынц
әмә цъымыр зәххән йә къоти-хъылма рапсынц,
йә гам, йә гаппар ын тъымы-тъыматәм ласынц.

О зин-зәд Гергион! Дә авдәнмә дын арфә
әмә «Нымәтын Ехс» әрәеппәрста нае Раттәг.
Ныйирд мә уды арв, ныррайдзаст и, фәарфдәр,
кәнис тыбар-тыбур — Дзирасгә-донау сатәг.

2002.09.08

Мыхуыргонд цәуы «Мах дуг»-әй, 2003, №5, 119 ф.

Фарстатæ әмæ хæслæвæрдтæ әмдзæвгæмæ:

1. Әнæмæнгæй фæцыдис уæ зæрдæмæ Хъодзаты Әхсары ног әмдзæвгæ. Зæгъут-ма, Ҿæмæй?

2. Әмдзæвгæйæн эпиграфæн автор райста зындгонд францаг поэт Шарль Бодлеры ныхæстæ: «Музыкæ фæарфæр кæны арв». Күйд баст сты ацы ныхæстæ әмдзæвгæй мидисимæ?

3. Ҿавæр монон æнкъараптæ сæвзæры поэты зæрдæйы, Гергиты Валерийы музыкæмæ хъусгæйæ? Поэт уыны дирижеры фезмæлд, æнкъары йын йе сулафт, әмæ йæ цæстытыл ауайынц музыканты райтуырæн бæстæйы нывтæ. Әрдзурут-ма, Ҿавæр аивадон мадзæлттæй спайда кодта поэт уыцы нывтæ равдисынæн?

4. Күйд әмбарут поэты ацы ныхæстæ: «Зыны дæ цæстытæй, дæ дадзинтæн сæ артæй / дæлимон-демоны уыраугæ монцты абухт»?

5. Ссарут әмдзæвгæйы абарстытæ әмæ барæнтæ. Цы æххуыс сты әмдзæвгæйы хъуыды равдисынæн?

6. Сымахмæ гæсгæ, Ҿавæр нысанниуджытæ ис дзырдтæн «ныйирд» (мæ уды арв), «ныррайдзаст» (мæ уды арв), «фæарфæр» (мæ уды арв)? Иунысанон сты ацы дзырдтæ әви бирæнисанон? Ҿæмæй хицæн кæнынц?

7. Ссарут әмдзæвгæйы тексты сидтон хъуыдыйæдтæ. Цы у сæ нысан?

8. Әмдзæвгæйы фембæлæм хæхты әмæ дæтты нæмттимæ (Сæнайы-хох, Уаза-хох, Ирæфы-дон, Дзирастæ-дон). Цы нысанниуæг сын ис?

9. Цы æххуыс фæци музыкæ поэтæн? Ссарут әмдзæвгæйы ацы фарстæн дзуапдæттæг ныхæстæ.

10. Ҿæмæн схуыдта поэт дирижеры къæцæл «Нымæтын Exc»? Хуыцæуттæй кæмæ уыдис нымæтын exc? Цы нысан кодта «nymætyyn exc» Нарты каджыты? Нарты каджыты кæм ис ссарæн йæ кой? («Әхсар әмæ Әхсæртæджы мæлæт», «Сатанайы райтуырд»).

11. «Нымæтын Exc» дирижеры къухы стæхы... әмæ йын йæ музыкæмæ чи хъусы, уый цæстытыл ауайынц ног нывтæ. Ҿавæр аивадон нывтæ равзæрын кæны «Нымæтын Exc» поэты зæрдæйы?

12. Әмдзæвгæйы фыццаг әмæ фæстаг рæнхъыты автор пайда кæны иу поэтикон фæлгонцæй — «ирон арвæн йæ цæлхъытæ», «ныйирд мæ уды арв, ныррайдзаст и...» Ҿавæр бæрцбарæнты

хуызәй спайда кодта поэт әмдзәвгәй? (Тәлывәрд әмдзәвгәты бәрцбараңы хуыз).

13. Күйд равдыста автор әмдзәвгәйи ахәм диссаджы музыкәйи аләмәттәг тых?

14. Цавәр хууыдитә әмәе әнкъарәнтә уәм раззәрди Әхсары әмдзәвгә бакасыны фәстә?

3-аг ахуырдау

АЙЛАРТЫ Чермен

ГЕРГИТЫ ВАЛЕРИЙ АН

Дә риуай стыдта музыкә. Йә хурхәй
Арв фергъивта,
Зәхх фестъәлфыд, ныррухс,
Кәүәг усы әмпүлд рус дзы фәхус,
Цыма дзы уд баугътай, — базмәлдысты дуртә.

Орфей кодта дә фәндирәй йә хъәләс,
Уәлтәмәнады бандзәрста дәу дәр.
Бәлвырд у махән, цардтә ма кәддәр:
Үйдтә ды Нарты буләмәргъ — Апәмәз.

Дә уд уәлләртәм ку' атахти, уәд цырын
Уым базыдтай сәүуон хурты зәлтә,
Әрзәд дыл ногәй уардий зәрдә
Әмә та хурау райгуыртә нә Ираен.

Ныр нын фәзарыс стъалыты әвзәгтәй,
Зәххон адәмән зәдты кафт фәзмыс,
Сә бәллицтә, сә цин жәмә сә рыст
Фәивылынц дә фәндиртән сә тәгтәй.

Сыгъдәг уд әмәе базырджын дә фестәм,
Дә цәгъдтыты ис аргъәутты тыгъад,
Фәрсүдзыс ныл дзы цардуарзыны ад,
Хуыщауы сконд — ирон фыццаг маэстро!

Мыхуыргонд цәуы чиныгәй: Айларты Чермен. Базыртә: әмдзәвгәтә. Дзәуджыхъяу: Ир», 2001. 55 ф.

Фарстатә әмәе хәсләвәрдтә әмдзәвгәмә:

1. Әмдзәвгәйы автор хоны Гергиты Валерийы «Нарты буләмәргъ Ацәмәз». Цәмән? Ахъуыды кәнүт әмә раттут дзуапп фәрстытән:

- а) Җавәр нәртон каджыты фембәлән ис Ацәмәзыл?
- ә) Қуыд бафтыд нарты Ацәмәзән йә къухы әнусон сызгъәрин уадындз, кәй уыди раздәр?
- б) Қуыд зарыд йә әнусон сызгъәрин сауәфтыд уадындзәй Ацәмәз?

2. Қуыд әмбарут әмдзәвгәйы фыщаг рәнхъытә:

«Дә риуәй стыдта музыкә. Йә хурхәй

Арв ферттывта,

Зәхх фестъәлфыд, ныррухс...»?

3. Цәмән кәнүн поэт йә әмдзәвгәйы Орфейы кой? Чи уыд уый? (Дәлдәр Орфейы тыххәй скъоладзаутә байхъусдзысты ахуырдауы ңыбыр радзырдма).

4. Радзурут әмдзәвгәйы аллегорион мидис. Цы у Айларты Чермены хъуыдымә гәсгә музыкалон сәфәлдистады бәрzonдdәр нысан?

5. Қуыд әвдист ңәуы әмдзәвгәйы зындгонд дирижеры «райгуырд»? Қуыд рауд хуымәтәг ләппүйә — «Хуыцауы сконд — ирон фыщаг маэстро»?

6. Әмдзәвгәйы ңыппаррәнхъонтәй на разы сләууы Гергиты Валерийы фәлгонц. Қуыдәй ауайы дирижеры фәлгонц уә ңәстүтыл? Җавәр аивадон фәрәзтәй пайды кәнүн Чермен Валерийы фәлгонц аразгәйә?

4 ахуырдау: радзырд «Ацәмәз әмә Орфей».

Ацәмәз у ирон Орфей. Кәд Сырдон фыдохы бон йә хыыгәй дыууадәстәнон фәндир сарәзта каджытә әмә таурәгътә кәнүнән, уәд Ацәмәзы әнусон сызгъәрин сауәфтыд уадындзы зәливыдәнтә та сты кәләнгәнаг зарәджы хуызән, адәймаджы на, фәлә әппәт ңәрәгойты дәр, хәхты, дәтты, зайәгойты йәхимә арф чи әрүхъусын кәнүн, музыкәйы, аивады, рәсүгъдзинады тых тынгдәр кәм зыны, ахәм.

Чи уыд Орфей та? Бердзенаг мифологийы Орфей уыд фракиаг дәтты Хуыцау Эагр (иуәй-иу фыстыты — Апполон) әмә музә Каллиопәйы фырт. Йә мад Каллиопәйән уыд 8 хойы, музәтә — Клио, Мельпоменә, Эвтерпә, Эрато, Терпсихоры, Талия, Полигимния, Урания. Уыдон иууылдәр

уыдысты Поэзийы, Аивәдты әмә Зонындзинәдты хуыңауттә, баст уыдысты зард, кафт әмә музқәимә. Орфейы мад — Хуыңау Каллиопә — уыд музә эпикон поэзийы әмә зонынады, бердзенаг скульптурәйи йә къухы — гәххәтт әмә стило (уымәй-иу фысгә кодтой).

Орфей хъуыстгонд уыд куыд диссаджы зарәггәнәт әмә музыкант, йә зард әмә йә цагъдмә йын хъуыстой хуымәтәг адәм, хуыңауттә әмә Әрдз.

Эвридикә уыдис Орфейы ус, әмә әнәнхъәләджы калмы хәстәй куы амардис, уәд Орфей ацыд йә фәстә Аидмә — мәрдты бәстәм.

5-әм ахуырдау

ХОДЫ Камал

СФАЕЛДЫСТАД

Куы фервәзын әрвылбоны хъәрахстәй,
Куы 'рулағын,
Куы 'ррәсуг вәййы зонд,
Уәд,
Зәрды дуар кәуыл бассыдтон раздәр,
Әртыхсынц уыңы сагъәстә мәныл.
Әмә та ног
Уәлтәмәны әерра арт,
Тыхурәд монцты удлаeuуән дыз-дыз...
Ирон дзырды дзәхст-дзәхстгәнәг рәнхъытә
Фәкәнинц, уадау, зәрдәйи әмбу...

Дзәнәтө цъусдуг!
Ракәссын мә цәстәй,
Мә хибар уат мын басгуыхы цъәх арв...
Мәңгән наә загъта Уырысы пехуымшар:
«Паддзах дә ды! Цәр иунәгәй, поэт!»

Мыхуыргонд цәуы чиныгәй: Ирон литература. Хрестомати. XI кълас. Сарәста йә Габысаты Аза. — Дзәуджыхъау, «Ир», 1999, 507 ф.
Фәрстытә әмә хәсләвәрдтә әмдзәвгәмә:

1. Цы зәгъы поэт Ходы Камал сфәлдыстады тыххәй йә цыбыр әмдзәвгәй?

2. Җавәр заман «әртыхсынц поэтыл сагъәстә» әмә ногәй ссудзы йә уды «уәлтәмәны әрра арт»?

3. Куыд әмбарут поэты ацы рәнхъытә:

«Ирон дзырды дзәхст-дзәхстгәнәг рәнхъытә
Фәкәнүнц, уадау, зәрдәйы әмбу...»

Җавәр аргъ кәнүн Камал ирон дзырдән?

4. Кәй кой кәнүн поэт фәстаг фондзрәнхъоны:

«Мәңгән нә загъта Уырысы пехуымпар:

«Паддзах дә ды! Цәр иунәтәй, поэт!»

Әрләууын-ма кәнүт үүци ရәнхъытә уә зәрдыл уырыс-сагау.

5. Куыд әвдист цәуы әмдзәвгәй поэты сфәлдыстад — әмдзәвгә ныфғыссыны заман?

6. Литературон сфәлдыстад әмә музыкалон сфәлдыстад кәрәдзиимә хәстәг баст сты. Камал йе 'мдзәвгә схуыдта «Сфәлдыстад». Цәмән?

7. Ссарут әмдзәвгәй тексти сидтон хъуыдыйәйтә. Цы у сә нысан?

8. Ходы Камал, нә номдзыд ирон поэт, йә әмдзәвгәйи равдыста поэзийи диссаджы аләмәты тых. «Уәлтәмәны әрра артәй» райтурынц ног әмдзәвгәтә, ног нывтә, ног мелодитә, ног музықә. Куыд уәм кәсү, әмдзәвгә әви музықә фыссын әңцондәр у? Поэзи әви музықә фылдәр уарзыс ды?

9. Радзурут әмдзәвгәйи аллегорион мидис. Цы у Ходы Камалы хъуыдымә гәсгә сфәлдыстады бәрzonндәр нысан?

10. Җавәр поэтикон мадзәлттәй пайда кәнүн Камал, цәмәй ирдәрәй равдиса йә хъуыдыйәйтә?

11. Сахуыр кәнүт Камалы әмдзәвгә әнә кәстгәйә.

Скъоладзаутә цәмәй публицистикон, наукон әмә аив литературон әвзаджы стилтә хуыздәр бамбарой, практикон хуызы сә рәвдз иртасой, уый тыххәй ахуыргәнәг ратдзән ахуырдаутән цалдәр практикон фәлтәрәны.

1-аг фәлтәрән. Бакәсүт әмә сбәрәг кәнүт, ацы текст җавәр стиләй фыст у? Зәгъут хуыматәг ныхасы әмә публицистон стили бәрәггәнәнтә әмә сәссарут тексти.

Гергиты Валерийы интервьюйә скъуыддзәгтә:

Уацхæссæг. Ды ирон дæ. Райтуырдтæ Мæскуыйы, схъомыл дæ Цæгат Кавказы. «Лицо кавказской национальности», зæгъгæ, ацы æнæхсæст ныхас куы фехъусыс, уæд дæм цавæр æнкъарæнтæ фæзыны?

Валери. Мæнæн ахæм ныхас никуы ничи загъта. Фæлæ стыр рæдыыл нымайын, æппæт кавказæгты дæр иухалдихтæ кæй æнхъæлынц, уый. Кавказы цæры бирæ алыхуызон нацитæ, ис сын хицæн истори, динтæ, культурæтæ. Мах, ирæттæ, кæнæ алантæ, стæм Цæгат Кавказы иунæг чырыстон адæм, рагон скифаг культурæйы бындартæ. Эрæджы мæм Мюнхені равдыстой иу чиныг аланты тыххæй, ныффииста йæ немыщаг историк. Дисæй амардтæн, næ фыдæлтæ рагон Европæйы цы стыр хъуыддæгтæ арæстой, уый куы базыдтон, уæд. Ныртækкæ мæ бæстæйыл нымайын Мариинкæйы театр. Уый у мæ хæдзар дæр, мæ бинонтæ дæр, мæ фынг дæр, мæ хойраг дæр.

Уацхæссæг. Нæрæмон адæймаг дæ?

Валери. Ис мæм иу стыр монц (хинхудт кæнгæйæ): уарзын нæлгоймаг æмгæрттимæ абадын (бирæ куыд næ уой, афтæ) кæнæ та сылгоймæгтимæ (час къаддæр уой, уыйбæрç хуыздæр).

Уацхæссæг. Уарзондзинадæн дæ царды исты бынат ис?

Валери. Ис. Уарзын хæрзад хæринæгтæ. Уæлдайдæр та итайлаг хæринæгтæ. Куысты фæстæ æнафонтæм фынджы уæлхъус абадын дæр уарзын...

Уацхæссæг. Ахæм æвæджиауы хорз фрактæ та дын кæм хуыйынц?

Валери. Энæхъæн Мæскуы дæр æй зоны: гастрольты рæстæг мыл уыд итайлаг фирмæ «Эрменджильдæ Зенья»-йы хуыд фрак.

Уацхæссæг. Энцон кусæн дзы у?

Валери. Тынг. Зенья дæсны хуийæг у. Дзаума хъуамæ удæн æнцой хæssa. Адæймаг хъуамæ дзаумайæн ма æххуыс кæна, фæлæ дзаума адæймагæн. Ноджы мæ хаттай мæ къухтæ тилын баҳъæуы æмæ...

(Текст ист æрцид журнал «ELLE Россия», 1998, № 23, 78 — 80 ф.)

2-аг фæлтæрæн. Цæрукъяты Алыксандр æмæ Хъодзаты Эхсары æмдзæвгæты ссарут аив литературуон стилы бæрæггæнæнтæ. Ныффииссут цыбыр сочинени-миниатюрæ, æмдзæвгæтæй уæ зæрдæмæ тынгдæр чи фæцыди, уыңы æмдзæвгæйыл. Иæ темæ: «Мæ хъуыдтыæ Алыксандры (Эхсары) æмдзæвгæйы тыххæй».

3-аг фæлтæрæн. Газет «Рæстдзинад», журналтæ «Мах дуг»,

«Ирæф» әмә «Ногдзау»-æй рафыссут ныхасы, хъуыддаджы, наукон, публицистон әмә аив литературон стильтыл фæйнæ тексты. (Ацы фæлтæрæн уыдзæн хæдзармæ куыст).

4-æм фæлтæрæн. Бакæсут уæræсeяаг әмә фæсарæйнаг газетты æрмæджытæ Валерийы тыххæй. Сбæрæг кæнут, ацы тексттæ цавæр стильтæй фыст сты? Раиртасут әмә зæгъут сæйрагдæр хицæндзиңдæтæ аив литературон әмә публицистон стильты 'хсæн, наукон әмә ныхасы стильты 'хсæн.

Гергиты Валери «басаста» Нью-Йорк. Ацы адæймаг йæ уæхсчытыл хæссы дунеон музыкæйы стыр хай. Уый сси Уæræсeйы национ хъайтар, Советон Цæдис фехалыны фæстæ Мариины театр кæй фервæзын кодта, уымæй. Йæ разамындæй театр сси дунейы æппæты зындгондæр әмә, арæхдæр кæй «фыссынц», уыцы театртæй иу.

Алекс Росс, «Нью-Йоркер» (АИШ) 1996, 5 сентябрь.

Гергийы-фырт у диссаджы зæрдæмæдзæугæ интерпретатор. Уый фæрцы цæстытыл ауайынц сæдæ азы размæ цæрæг дирижерты фæлгонцтæ — Никиш, фон Бюлов, Рихтер, æрыгон Кусевицкий, уыданау йæ бон у оркестр «æгъатырæй» йæ дæлбар бакæнын, фæлæ йæ сæрибараæй ныууадзын.

Франческо Коломбо, «Равенна» (Итали) 1997, 5 июль.

Более фантастического звучания оркестра мы давно уже не слышали в Капелле. Валерий Гергиев, который уверенно держит в руках своих музыкантов, — скрупулезный и одновременно полностью отдающийся экспрессии глубокий интерпретатор.

Марио Гертайс, «Тагес Анцайгер» (Германи) 1997, 28 октябрь.

Гергиты Валерийы зæрдæ йемыздаг у аив цæстылуайæн нывтæй. Куыд дирижер, афтæ та йæ куысты уаг иуцасдæр зæрдыл æрлæууын кæны Герберт фон Кааяны. Оркестры ритм аразгæ у дирижеры къухты змæлдæй. Шостаковичы Дæсæм Симфонийы аллегройы йæ къæцæлы змæлд фæцырдæр. Йæ иунæг фезмæлд әмә фæкастæй оркестр баçырын, удæгас фестади.

Чи у, Лиллы национ оркестры уæлхъус чи лæууы, уыцы æрыгон адæймаг? Уый у тækкæ номдзыддæртæй иу. Дунейы æппæт бæстæты дæр разамынд лæвæрдта национ музыкалон

оркестртән. Йә къухы әппәты стырдәр әнтыстытә бафтыди Советон Цәдисы әмә Японы.

Рауль Габриель, «Либерто» (Испани) 1997, 15 май.

Балет әмә оперон труппә дәр күйинә, фәлә англисәгты зәрдәтә ноджы тагъддәр «басаста» театры аивадон разамонаң Гергиты Валери. Гастрольты кәронмә уый сси ног «культурун хъайтар». Йә портреттә ауыгъд уыдысты уынгты әмә дуканиты витринәты.

*Джон Эллисон, «Таймс Саттердей» (Англис), 1997,
16 август.*

... Әнәууәнк адәм дәр сразы вәййынц иу хъуыдыйыл: Валерийы номимә «гиперактивон, уәлмонц» дирижеримә бәтгә у уырыссаг оперәйи ног райгуырд. Йә спектакльтә — Петербурджы уа, Парижы уа, кәнә Лондоны — әүүәндүн кәнынц, нә культура үдәгас кәй у, ууыл. Әмә театры уырыссаг репертуар — «Китеҗ», «Хованщина», «Пиковая дама», «Игрок» — әлхәдта адәмы зәрдәтә әмә дунейи хуыздәр сценәтә.

Полинә Соловей, «Труд» (Уәрәссе) 1997, 28 февраль.

Уышы изәр адәмән Валери баләвар кодта, сә зәрдә цы музықә загъта, ахәм: Берлиозы «Гарольд Италийы», Брухы «Кол Нидрей», Шостаковичы Фәндзәм Симфони.

Гергийы-фырт «йә күисты» уыд куы әлвәст, скрипкәйи хъисау, куы әгъятыр, куы темпераментон, куы трагикон, куы гуырвидауц кафәгау, тасаг, куы талас, куы рухсәнгәс...

*Михаил Петров, «Комсомольская правда»
(Уәрәссе) 1997, 28 февраль.*

Уроучы кәрон ахуыргәнәг сараздзән литературун викторинә ахәм темәйыл: «Гергиты Валери: 50 азы царды әмә сфәлдысты». Ахәм викторинәтә әххуыс кәндзысты ахуыргәнинаңтән сә литературун рәэты, аивад (музықә, нывкәнүүнад) әнкъарыны. Ахуыргәнәджы хәс у, ахәм викторинәйи ахуыргәнинаңты цымыдис рәзын кәнин. Дәлдәр хәссәм ахуыргәнинаңтән әххуысән викторинәйи фәрстытә әмә сә дзуәппитә:

1. Кәд әмә кәм райгуырд Гергиты Валери? (Фидәны

зынгонд маэстро райгуырд Мәскуйы 1953 азы 2 майы).

2. Чи уыдысты Валерийы фызд әмә мад? (Йә фызд хүниди Абысал, уыд әффсәддон, әгас нал у, ләппуйыл 13 азы күң цыд, уәд амард. Мад — Лагкуты Тәтәрхъаны чызг Тамарә — күиста инженер-электронщикәй Дзәуджыхъәуы заводтәй иуы).

3. Кәм райста Валери райдиан музыкалон ахуырад? (7-аздзыдәй баңыд ахуыр кәнинмә Дзәуджыхъәуы П. И. Чайковский номыл музыкалон скъоламә).

4. Чи уыд Валерийы фыццаг ахуыргәнәг музыкалон скъолайы, чи йә бакодта зәрдәргъәвд ләппуйы музыкәйи рәсугъд зәлтү дунемә? (Лолаты Андрейы чызг Заремә, зынгонд музыкәйи ахуыргәнәг).

5. Дзәуджыхъәуы кәңү скъолайы ахуыр кодта Гергиты Валери? (Валери ахуыр кодта әмә каст фәци Дзәуджыхъәуы 5-әм астәүккаг скъола.)

6. Кәм цардысты Дзәуджыхъәуы Гергиты бинонтә, кәңү уынджы? (Сабырдзинады проспекты, раздәр Александровский проспект, 28 хәдзары).

7. Музыкалон скъолайы фәстә Валери кәм ахуыр кодта дардәр? (Фыццаг — 1968 — 1972 азты — Дзәуджыхъәуы аивәдты училиштәй (ныртәккә хәссы Гергиты Валерийы ном); фәстәдәр — 1972 — 1977 азты — Ленинграды Римский-Корсаковы номыл консерваторийы).

8. Валерийы зәрдәйи йә ахуыргәндҗытәй кәңцтә ныууагътой арф фәд? (Анатолий Брискин — Дзәуджыхъәуы аивәдты училиштәй, зынгонд профессор Илья Мусин — Ленинграды Римский-Корсаковы номыл консерваторийи).

9. Кәд байдыдта күсын Валери Кировы номыл оперә әмә балеты театры Ленинграды дирижерәй? (1978 азы, дәс азы фәстә — 1988 азы — театры колективи иумәйаг әмбырды әвзәрст әрцыд театры сәйраг дирижерәй).

10. Кәд сис Валери Мариини театры директор әмә аивәдон разамонәг? (1996 азы).

11. Цал азы бакуыста Валери сәйраг дирижерәй Сомихы Паддзахадон симфонион оркестры? (Фондз: 1981 — 1985 азты; йә хорз күисты тыххәй йын саккаг кодтой Сомихы Хәлардзинады әмә Месроп Маштоцы ордентә).

12. Цавәр хәрзиуджытә ис Гергиты Валеримә йә аивадон жәнтысты тыххәй? (1977 азы райста Герберт фон Карайны преми;

1993 азы сис Уәрәсейы Паддзахадон премийы лауреат; 1995 азы райста «Афәдзы дирижер»-ы каджын ном; 1996 азы Ыын ләвәрд әрцыд Уәрәсейы адәмон артисты ном; 1997 азы хорзәхджынгонд әрцыд майданәй «Во славу Осетии»; райста театралон преми «Золотая маска»; райста преми «Золотой Софит»; 1999 азы райста Уәрәсейы хәдбар преми «Триумф»; 2001 азы Германы Федеративон Республикаїы Президентын радта дзуар; 2002 азы Ыын ләвәрд әрцыд Уәрәсейы Президенты преми).

13. Кәд радтой Валерийән әппәты нымаддәр музыкалон преми — Дмитрий Шостаковичы преми? (1997 азы февралы, Мәскуыйы консерваторийы Стыр залы дирижерән йә әмбал Юрий Башмет Фәлмәңзәрдәздинады фонды номәй радта Д. Шостаковичы номыл преми — статүэткә әмә 25 мин долләры).

14. Валери бындур сәвәрдта әмә йәхәдәг бацәттә кодта цалдәр музыкалон фестивалы бирә паддзахәдты. Ранымайут ма сә. (Лондоны симфонион оркестримә; Къяролы филармонион оркестримә (Англисы); Францы национ оркестримә; Швецийи радиойы оркестримә; Роттердамы, Сан-Францискойы, Бостоны, Торонтойы, Чикагойы, Кливленды, Далласы, Хьюстоны, Бирмингеми симфонион оркестримә; зындгонд Нью-Йорчы «Метрополитен-Опера»-ы күиста сәйраг хуынд дирижерәй).

18. Кәд әмә кәм бәрәг кодта Гергиты Валери йә 50-ай азы юбилей? (2003 азы, 1—2 майы Дзәуджыхъәуы).

19. Цавәр майданәй әмә каджын номәй әрцыд хорзәхджынгонд йә юбилейы боны нә номдзыд дирижер? (РЦИ-Аланийы Президенты Указмә гәстә, Гергиты Валери хорзәхджынгонд әрцыд майдан «Кады нысан»-әй. Фыццаг ахәм майдан ләвәрд әрцыд нә каджын әмзәххонән. Уымә ма Валери сси «Дзәуджыхъәуы каджын гражданин»).

20. Цәмән бәрәг кодта маestro йә 50 азы юбилей Дзәуджыхъәуы, кәд әмә райгуырди Мәскуыйы? (Дзәуджыхъәу у йә фыдаелты уәзәг. Уый уыди йә зәрдәйы фәндон. Уымәй стыр ләвар бакодта ныйтарәг зәххән, ирон адәмән, әнәхъән Кавказән. Дунейы кәңзыфәнды къуымы дәр бәллынц Валерийы фендмә, фәлә йә әрцыд әппәты әхсизгөндәр вәййы Иры дзыллатән. Дирижерән йәхи загъдау, уысмы бәрәц дәр дзы никуы ферох, ирон кәй у, уый. Райгуырән зәхх ын ләвәрдта хъару әмә уәлтәмән. Иристоны номыл уыдисты, абон башымайән дәр

кәмән нал ис, уыңы уәлахизтә дунеон конкурсты).

21. Чи уыд Лагкуты Барис, Гергиты Валерийы юбилейы бонтәй иуы Дзәуджыхъәуы Ленины уынджы, 54 хәдзарыл мемориалон фәйнәг кәмән байгом? (Лагкуты Барис уыд маэстры мадығсымәр, курдиатджын разамонәг, растзәрдә әмә адәмымыл аудағ адәймаг, заводы директор. Валерийән Барис уыди фыды хуызән, бирә раст уынаффәтә йын бакодта йә царды фәндагыл).

22. Кәд әмә кәм әрцид ләвәрд ЮНЕСКО-йы каджындаәр хәрзиуәг — диплом «Дунейы артист» маэстрийән? (2003 азы, 30 апрелы, Парижы, ЮНЕСКО-йы штаб-фатеры, Республика Цәгат Ирыстон-Аланийы Бонтә дзы күң цыдысты, уәд. Маэстро йәхәдәг уәд гастрольты Нью-Йорчы уыд, уымә гәсгәе дирижеры номәй диплом райстой йә хо — Гергиты Ларисә әмә нае республикәйи Президент — Дзасохты Алыксандр).

23. Чи радта Валерийән диплом «Дунейы артист» әмә цәй тыххәй (ЮНЕСКО-йы генералон директор Коитиро Мацура күңд загъята, афтәмәй Гергиты Валерийән ацы хәрзиуәг радтой, культурәйи рәэты стыр әнттыстытә кәй равдыста, уый тыххәй, стәй Гергийы-фырт ЮНЕСКО-йы идеалтә әххәстгәнәг Цәгат Ирыстон-Аланийы минаевар кәй у, уый кадән).

24. Җавәр ирон историон цыртдзәвәнтыл уыдис сә ныхас Парижы ЮНЕСКО-йы штаб-фатеры РЦИ-Аланийы Президент Дзасохты Алыксандр әмә ЮНЕСКО-йы генералон директор Коитиро Мацурайы? (Фембәлды рәстәг ныхас цыд Нузалы аргъуан, Дәргәзвеси зәппәдзтә әмә иннае ирон историон цыртдзәвәнтыл — ЮНЕСКО-йы программамә сә бахәссыныл).

25. Җавәр аргъ скодта Уәрәсейы хищауд дирижер Гергиты Валерийы музыкалон аивадән? (2003 азы, 25 апрелы Мәскуыйы Кремлы, Уәрәсейы Президент Владимир Путин йә къух сәвәрдта Указы бын. Уым уыдис фыст: «Музыкалон культураәмә йә ахъаззаджы бавәрәны тыххәй», «Фыды-бәстәйи раз сгуыхтдинәдты тыххәй» III къәпхәнни орден ләвәрд әрцәуәд Гергиты Валери Абысалы фыртән — Паддзахадон академион Мариинаг театры аивадон разамонәтгән — директорән, горәт Санкт-Петербург»).

26. Чи сты Гергиты Валерийы бинонта? (Йә мад — Лагкуты Тәтәрхъаны чызг Тамарә, дыууә хойы — Ларисә әмә Светланә (сты музыканттә), йә цардәмбал — Дзебысаты

Наташæ (у музыкант, фæндырдзæгъдæг), дыууæ фырты (хистær лæппуйыл Валерийы фæндонмæ гæсгæ сæвæрдтой ном Абысал — Валерийы фыды ном.)

27. Цавæр бынат ахсы маэстро Гергиты Валери Дзæуджыхъæуы æмæ Ирыстоны культурон царды? (Ирон аивадон царды Валери ахсы зынгæ бынат. Уйй музыкалон театры сæвæрдта Д. Вердийы «Отелло», сарæзта фестиваль «Мир — Кавказу» («Сабырдзинад — Кавказæн») Мариини театры оркестры æмæ артистты концерттæ арах вæййынц республикæйы).

Фылдæр раст дзуæппытæ чи радта æмæ хуыздæр чи равдиса йæ зонындзинаæтæ, уыцы скъоладзаутæн лæвæрд æрцæудзæн призтæ — «Нарты каджыты» чингуытæ æмæ журнал «Мах дуджы» 5-æм чиныг 2003 азы (æрцыд мыхуыргонд дирижеры 50 азы юбилеймæ).

Урокмæ цæттæгæнгæйæ (чингуыты, журналты æмæ газетты равдыст Гергиты Валери, йæ фыдæлтæ æмæ бинонты тыххæй, юбилиры хуызистытæ æмæ йæ сурæт), пайда кодтам ахæм чингуытæй æмæ уацтæй:

1. Абайты А. Гергиты Валери — дунейы маэстро // Рæстдзинад / Иры ном. 2002, 27 август, №2.
2. Абайты А. Ныллæг кувæм йæ бæрzonдdзинадæн // Рæстдзинад. 2003, 30 апрель.
3. Абайты А. Хурау æрттивгæ курдиат. Гергиты Валерийыл сæххæст 50 азы // Рæстдзинад. 2003, 6 май.
4. Бæтæгаты Т. Э. Ирыстоны композитортæ. Дзæуджыхъæу, «Ир», 2001.
5. Брискин А. О Валерии Гергиеве и не только о нем // Социалистическая Осетия. 1990, 29 сентября.
6. Валерию Гергиеву — 50! // Москва — Алания. 2003, Октябрь. (Газета Московской осетинской общины).
7. Валерий Гергиев — О Мариинском театре, о времени, о себе // Северная Осетия. 2003, 30 апреля.
8. Валерий Гергиев: «Мы преобразим Кавказ...» // Северная Осетия. 2003, 6 мая.
9. Гергиев В. «Музыка для меня важнее всего на свете» // Музыкальная жизнь. 2001, №7.
10. Гергиты Валери — Уæрæсейы Президенты премийы Лауреат // Рæстдзинад. 2002, 2 февраль.
11. Гергиты Валери — Дунейы маэстро. Номдзыд дирижерыл

- æххæст кæны 50 азы // Рæстдзинад. 2003, 30 апрель.
12. Гергиты Абисали фурт Валери (1953) // Осетия и осетины (Чиныг аразæг Челæхсаты Хъазыбег. Дзæуджыхъæу — Бетъырбух: «Ир», 1990, 460—464 ф.
13. Гудиев Г. Валерий Гергиев: Воплощение замысла // Гудиев Г. Вершины: Очерки. Владикавказ: «Ир», 2003.
14. Гергиты Валери: 50 азы // Мах дуг. 2003, №5.
15. Зыгина В. Феномен Маэстро — о его высочайшем чувстве ответственности перед театром, родиной, своей семьей // Северная Осетия 2003, 30 апреля.
16. Иоанисян И. Дирижер Валерий Гергиев: Монография. Орджоникидзе, «Ир», 1989.
17. Караколева Е. Цавæр адæймаг у Гергиты Валери? // Рæстдзинад. 2003, 30 апрель.
18. Карпенко Л. «Мне трудно поверить, что Валере — 50...» // Северная Осетия. 2003, 29 апреля.
19. Маэстро мира (50 летию Валерия Гергиева) Библиографический справочник. Владикавказ: «Олимп», 2003.
20. Метревели О. «Замер целый мир завороженный» (Валерию Гергиеву — 50 // Слово / Ныхас. 2003, 6 мая.
21. Пласидо Доминго о русской музыке и о Валерии Гергиеве // Северная Осетия. 2003, 30 апреля.
22. Созиев А. Встреча с маэстро в Санкт-Петербурге // Северная Осетия. 2003, 29 апреля.
23. Соловей П. Афтæ, афтæ, Маэстро! / Центрон мыхуыр ираæтты тыххæй // Труд. 1997, 28 февраль.
24. Старченко Ю. «Я сделаю для вас все, если увижу, что вы тоже что-то сделали» // Владикавказ. 2003, 6 мая.
25. Старченко Ю. Страницы звездной биографии (В. Гергиев) // Владикавказ. 2003, 6 мая.
26. Уртаева С. Артист мира и почетный гражданин города Владикавказа: «Я не гость, но я в гостях» // Владикавказ. 2003, 6 мая.
27. Хекилаева З. Юбилей маэстро Гергиева во Владикавказе // Владикавказ. 2003, 6 мая.
28. Хъодзаты Ӕхсар. Гергиты Валерийæн: Ӕмдзæвгæ // Рæстдзинад. 2002, 3 декабрь.

АРВИСТОН

ЗАРАГ КУЫДЗ

Башкортостаны фәзынди «зараг» куыдз Мухтар. Цәрни Аургазины районы Ивановты хәдзары. Иуахәмь ацы бинонтәм цины хъуыдаджы фәдыл әрәмбырд ысты адәм. Күни бахъәлдәг ысты, уәд кәртмә сәхи райстый әд фәндирә әмә зарәг самыдтой. Әмә сә дисән кәрон нал уыди, сә зарәгән сыйн егъяу фыйяу куыдз хъырнын күни райдыцта, уәд. Йәхалагъуды цур рәхысбастаёй сбадт әмә йәхаләс бафтыцта адәмни хъәләстимә. Ноджы йын мәләтни дзәбәх фидыцта зарәдҗы ритимә, куыд фәзәгъынц; уайсахат такты фәннегъуылди. Уәдәй фәстәмә Мухтар музыкаимә бынтондәр балымән: исти мотив йәхъустыл ауайәд, уыйеддәмә әвиппайды зарыныл фәгәрз вәйиы, иттәг зәрдиагәй фәархайы әмә йын әнтисгә дәр бакәни музыкаиы цәлхвәдмә бахауын.

* * *

А хабар әрциди Плимурты горәты (Англия). Ацәргә ләг әмә усән арв сәхәдзар үңци иу әхсәв әр҆авта дыууә хатты. Фыццаг әф сәмбәлдис антеннаейил әмә ацарапыцта, бинонтә кәм хуыссыдисты, үңци уат. Ләг әмә усән, әвәещәгән, Хуыцау әххуыс кодта әмә куыдәртәй фервәэтысты. Цалдәр минуты фәстә та сыйн арв ногәй әртицта сәхәдзары сәр, әмә электрон телтә кәрәй-кәронмә атадисты.

Арвы әф әмә, дам, сармадзаны нәмыйг иу бынатмә дыууә хатты нә хауынц. Ацы ныхас бынтон раст кәй нәу, уымән, цы хабар ракодтам, уый — әвдисән.

БАУЫРНӘЕД ДӘ...

* * *

Үәрәсейи центрон тәлмы афәдзы дәргъы 30 хурбонәй фылдәр нә вәйиы. Зәгъәм, Кипры сакъадахыл та ахәм бонтә скәнни дәс хатты фылдәр — 300-мә әввахс.

* * *

Тут цы хәйттәй арәэст у, уыдонгәй иу хүййны эритроцит. Уый тугдадзинтәм хәссы туагтуыр аәмә 4 мәймә аңауы 1500 километры.

* * *

2000 азы иу америкағ фирмә рауагъта сылгоймаджы мидәггаг дарәсү фәлышт, аивгонд уыди хәзнадуртәй. Йә аргъ та — 15 милуан долләры. Уый уыди дунейы тәккә зынаргъдәр дзаума.

Ацы аз та адәм базонгә сты әндәр дзаумаймә. Уый у биостгалтер, ис ыл 2000 сыйғыдәг бриллиантты. Йә аргъ — 6,6 милуан долләры.

ЗЫНАРГЪ ЛЕОНИД ИЛЬИЧ...

* * *

— Брежневән, дам, генералиссимусы ном раттынмә хъавынц.

— О. Ацы дзырд зәгъын куы бафәраза, уәд та, дам ын ССР Цәдисы адәмон артисты ном дәр ратдзысты.

* * *

Брежнев: Иууылдәр афтә дзурынц, Брежнев, дам, иу хәрзи-уәгәй дәр «нә» нә зәгъы. Уый раст нәү. Әрәджы мын Мавританийы иу хәрзиуәг ләвәрдтой аәмә йә нә райстон. Цавәр хәрзиуәг? Фындыл ауындызгә сыйгъәрин цәг.

* * *

Брежнев: Фәстаг рәстәжджы алы дам-думтә сарәх ысты, машинаәйы, дам, мә бәсты быдыргъ фәлласынц. Уый җәттәг гәдү ныхас у. Машинаәйы быдыргъы бәсты мән фәлласынц.

* * *

Брежневимә йә фембәлын хъуыд аәмә Кремльмә әрбацыди Надеждә Константиновна Крупская. Генсекән затътой: «Крупская Надеждә Константиновна». Ус бахызти кабинетмә:

— Даң бол хорз, Леонид Ильич. Әз Крупская дән. Хъуамә мә зонай, мә мойы дәр мын хорз зоныс. Йә чингуытәй йын цитататә арәх фәиссыс...

— Агас цу, зынаргъ Надеждæ Константиновнæ. Күйиннæ, күйиннæ — иттæг хорз дæ зонын. Дæ мойы дæр дын, ай-гъай, зонын... æмбал Крупскийы.

* * *

Брежневы фатеры райхъусти телефоны дзæнгæræг. Хæтæл систа генсекы бинойнаг Виктория Петровнæ.

— Дæ хорзæхæй Леонид Ильичмæ ма мын фæдзур, — хъуысы хæтæлæй.

— Чи йæ фæрсы?

— Йе 'мкурсон сылгоймаг.

— Хæтæл æрæвæр, родтæмдзог, Леонид Ильич никуы ахуыр кодта!

* * *

Брежнев Гуырдзыстонмæ ссыди. Хохаг хъæуы уынгты фæцæуы. Йæ размæ иу гуырдзиаг фæцис, йе 'ккойы — фыс.

— Генацвале, дæ фысы мын рауæй кæн, — зæгъы Брежнев.

— Равзар, — дзуры йæм лæг æмæ йæм фысы бадардта.

— Омæ дæм иу фыс йеддæмæ күйинæ ис, уæд мын цы 'вазарын кæненс? — фæрсы генсек.

— Къацо, ды дæр иунæг дæ, фæлæ та дæ уæддæр равзарæм.

* * *

Брежневæн Кремлы фембæлд уыди цавæрдæр африкаг адæмыхатты фæтæгимæ.

— Дзуттыты фарста уæм куыд лыггонд цæуы? — фæрсы Леонид Ильич.

— Никуыд. Ацы фарста нæм раджы лыггонд æрçыд: иунæг дзуттаг нæм уыд æмæ йæ баҳордтам.

* * *

«Аппæт адæмтæн дæр ис, сæхи куыд фæнды, афтæ сæ цард аразыны бар. Уый фæрцы уыдон сæрибарæй равзарынц сæ политикон статус æмæ сæрибарæй мадзæлттæ скæнынц сæ экономикон, социалон æмæ культурон рæзтæн».

*Иугонд Нациты Организацийы уагæвæрд —
Адæймаджы барты тыххæй æппæтдунеон билль.*

* * *

«Ныгуыләнү бәстәтә Черногорийы хәдбардзинадыл сразы сты. Фәлә, мәнмә гәсгә, Черногорийә Хуссар Ирыстон, Абхази әмә Приднестровье йән фылдәр бартә ис хәдбар суәвынән.

Гъе, әрмәст нәм ахәм адәмтә разыны, фыртәссәй йә цәститә кәмән ныхъоппәт вәййынц: ома, дам нә Ныгуыләнү бәстәтә нә хъәддых позицийы тыххәй куы бафхәрой, исты санкитә куы сфидал кәной.

Цавәр санкитә? Европә нын нә газ нал әлхәндзәни? Уый худәг у. Иугонд Нациты Организаци рахәсдзән нә ныхмә уынаффәтә? Әмә нын уыцы уынаффәтә аиуварс кәныны бар куы ис!

Хи аууонәй тәрсын нә хъәуы. Нәхи адәмы, стәй Уәрәсемә чи тырны, уыцы адәмы пайдайән кусын куы райдаиккам, уый ныл әмбәлы».

**Константин Затулин, политолог, Уәрәсейы
Паддзахадон Думәйы депутат**

* * *

«Әвзагыл аудын алы нацийән дәр йә ахсджиагдәр хәстәй иу у... Әвзаг у кәрәдзи әмбарыны тәккә ахадгәдәр фәрәз, әппәт адәмы дәр чи иу кәны, уәлдайдәр бәлләхты, фыдаев зарәнты рәстәт, ахәм тых. Уый алы адәймагән дәр иудадзыг йә хъусы цәгъды, иу әвзагыл дзурәт бәлвирд-бәрәт адәмын-хатмә кәй хауы, әмә ийл хәс әвәры, цәмәй ие 'ппәт хъарутә дәр дәтта йә адәмән, йә фыдыбәстән.

Афтә, гъе, адәм цәмәй иу уой әмә сә иудзинад хъаҳъянай, уымән әвзаг бастырын хъомысджын фәрәз. «Адәмы хъәләс» уәвгәйә, әвзаджы бон вәййы адәмән сә уды сыгъдәгдәр бәллиштә әмә фәндәттә рапром кәнын; дзырды әвәджиау тых разагъды поэтән фадат ратты әппәт адәмы зәрдәйы дәр ахсидгә, патриотон әнкъарәнтә райхъал кәнын, цәмәй уыцы бәллиштә, рухс хъуындытә царды раңауой әмә стыр национ хъуыддәгтә сарәзтәя. (...) Не 'ваджы фидыштә бамбарын әмә зәрдәмә райсын амоны нә райгуырән бәстәйи фидыштә бауарзын, ноджы амоны, райгуырән бәстәе цы хъуыддәгтыл хәст у, уыдонмә дә фәллойы хай хәссын, йә фарнма әфтуан кәнын. Алы аив әвзаг дәр у әгас дунейн әвзаг әмә йә сәрәй йә тәккә бынмә вәййи уәздан, аргом, райдзаст, ирд-рәсуг. Уый әмбәхсәг ницы кәны, уымән әмә цы

рæстдзинадæн кусы, уымæ сусæтгагæй ницы ис. Нацимæ хуыздæræй цыдæриддæр вæйиы, уйй ийн æххæстæй равдисы ие 'взаг. Адæм, куыд «фидæны сæрибар адæм», йæхи ссары ие 'взаджы».

Иоганнес Бехер

ПУШКИН АЕМÆ КЬОСТА

Мæ куистмæ дæр аемæ мæ куистæй хæдзармæ дæр куы фæцæуын, уæд мæ фæндаг фылдæр хатт акæнын Пушкины скверыл. АЕмæ ставд нымæдтыгæй афæдзы дæргы бронзæ Пушкиныл æмбæлын æппынкъаддæр мин хатты. Мин хатты мын мæ зæрдæмæ рухсы тынтæ ныппары уырысы гени. Фæлæ поэты уындæй афæдз цы мин цины райсын, уыдонæй иу дæр мæ фарсыл наæ бахæцы: фенад мын сæ кæны... Кьюста. О, о, Хетæджы байзæддагæй зæгъын... Уæ цæстытыл-ма ауайын кæнут ацы бынат. Разæй рæхснæг бæрз бæлæсты 'хæнты хæхтырдæм буц аемæ сæрыстырæй кæсы Пушкин. Йæ фæстæ та, уартæ æддиау — бетон къæйтæй гæрæн. Йæ «фист» ызгъæлы, къæвдатæ, хъуына аемæ сортирон ныvgæнджыты «къухвæллойæ» хъулæттæ дары. Гъемæ уыцы егъау тъоссатæй иуæй, раст цыма йæ мæгуыры хъиутæ хæры, уийау тæргъæддагæй, æнæбонæй кæсы Кьюста. Нæ зонын, цавæр куырыхон лæджы кæрдаг-дзæнгæлтæгæнаг зондæй аемæ æхсидгæ-абухгæ фæнтæзийæ райгүырд ам, Пушкины фæсчылдым, æфсæддон госпитæлы гæрæныл, дзæгъæлдзу куытæ аemæ алы хæтæгхуæттæн къахбынат чи сси, уыцы сымæр къуымы, ирон дзыллæйи хуыздæры фæлгонц сnyвæндын. Фæлæ уий иттæхорз æвдисы Аланыистоны абоны цæсгом: сæр сæрмæ кæй наæ хæссæм, наæхи бæстæйи цагъарты, искаёйонты цардæй кæй цæрæм, худинаг наæм кæй ницыуал кæсы, намысай бынтон кæй бавдæлон ыстæм. Цытджын Чадаев цыма комкоммæ мах уавæр уынгæйæ ныффыста мæнæ афтæ: «Горе народу, если рабство не смогло его унизить, такой народ создан, чтобы быть рабом».

АErвylaz ацы ран вæйиы Пушкины бæрæгбон. Бæрæгбон, зæгъgæ, бæлас гуыппы тыиххæй куы калай, уийау цыдæр æнахъинон кæнгæ митæ. Скъоладзауты амбырд кæнның, цалдæр поэтгондмæ фæдзурынц, аemæ... æрттиваг дзыманьтæ, рифмæбылд æлгъæдгæнæн ад-джын ныхæстæ... Цæвиттон, йæхæдæг йæхиуыл адæмон газет аemæ ирон адæмы царды айдæн, зæгъgæ, ахæм наæмттæ чи сæвæрдта, уыцы «Рæстдзинад»-ы загъдау, — «культурон мадзал». Хатгай, уий дæр

«Рæстдзинад»-ы загъдау, «мадзал арвитынмæ» æрбацæуы республикæйы хищауды æмæ Дзæуджыхъæуы мэрийы минæвæрттæй дæр исчитæ. Гъемæ, цард уын фестон æмæ уын бир-бир-рæ цинтæ фенон, фæсмадзal «цъиах» æнцад-æнцойæ, æдыхст-æнæмæттæй йæ бынат ыссары... Уый та ма цавæр «цъиах» у, зæгъут? Күyд цавæр! Кæд æй иронau не'мбарут, уæд уын æй уырыссагау дæр зæгъдзынц гa-лоч-ка. «Культурон мадзал» кондыл куы банымайынц, уæд уын йæ къæдзилыл цы галочекæ æрбадын кæнъынц, уый.

О, хæдæгай! Пушкины бæрæгбонмæ хатгай æцæг цъиахтæ дæр æрбатæхынц. Бæлæстыл сæхи уæзданæй æруадзынц æмæ рифмæбыид уæлмонц ныхæстæм... хъусыс-ма — нал...

Уæд Къоста та? Къоста та цы? Пушкины цæхæрадоны йын цы «Чермены хай» радихчынд, уырдыгæй цъынндзæстæй кæссы-фæлгæсы адæмæн æмбисонды дунемæ...

ФАТАОНТЫ Уариган

ЧИНГУЫТЫ ТÆРХÆГ

Т. Т. Камболов. Очерк истории осетинского языка. Владикавказ, «Ир», 2006.

Зын æмæ ахъаззаг куыст бакодта Хъамболты Тамерлан. Ирон æвзагæн йæ ратæдзæнтæ кæцæй цæуынц, цавæр æвзæгтимæ кæны æрвадиуæт, цы фæндæгтыл рацыди, цы уавæрты рæзыди, кæцы адæмты æвзæгтимæ йын уыди бастьдинæттæ — æппæт уыдæттимæ базонгæ уыдзæн, ацы чиныг чи бакæса, уый. Уымæй дардæр Тамерлан биноныгæй раиртæста, нырыккон ирон æвзагæн йæ фонетикон æмæ морфологион системæттæ цы уавæрты сты, ирон фыссынад күyд фæзынд, йæ размæ цы цæлхдуртæ уыдис, уыдæттæ. Чиныджы сæрмагондæй ныхас цæуы не'взаджы истори-

он диалектологийыл. Авторәй нæ ферох сты ахæм фарстатæ дær: туркаг ирæтты æвзаг, «чызджыты æвзаг», «цуанæтты æвзаг», «сываллæтты æвзаг» æмæ а. д. Гуырысхойаг нæу: Хъамболты профессоры куыст стыр ахъаз фæуыдзæн, ирон æвзаг чи ахуыр кæны, уыdonæй алкæмæн дær.

Марк Блиев. Южная Осетия в коллизиях российско-грузинских отношений. Москва, издательство «Европа», 2006.

Блиты Марк йæ чиныджы дзуры, суант рагзамантæй фæстæмæ гуырдзиаг æлдæрттæ ирон адæмы ныфс асæттыныл æмæ сын сæ зæххытæ байсыныл куыд архайдтой, Уырысы хицауад та ирæтты баҳъахъхъæнинæн куыд ницы мадзæлттæ араэста, уыдæтты тыххæй. И. В. Стalin Уæрæсейы паддзæхты традицитæ хаста дарддær æмæ Арвыком æнæхъæнæй дær балæвар кодта Гуырдзыистонæн. Фæстаг заманты нæ

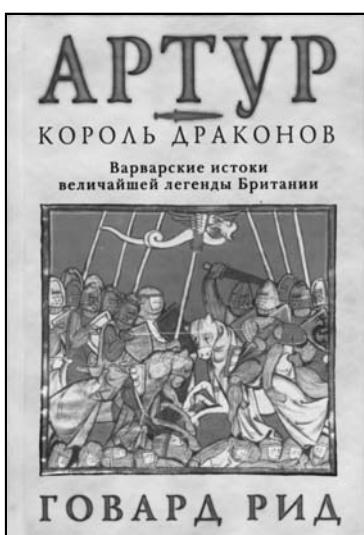
хуссайраг сыхæгтæ ирон адæмæн стыр фыдбылызтæ 'рхастой: æгъятырæй сæ цагътой, сæ райгуырæн ба стæй сæ сырдтой. Эппæттæ уыдæттæ факты бындурыл бино-ныгæй æвдисы Блиты Марк.

Таймураз Чеджемов. Правда о бесланской трагедии. Владикавказ, 2006.

Чеджемты Бе цæйы фырт Таймураз у Уæрæсейы сгуыхт юрист, юридикон зонæдты кандидат. Йæ чиныгмæ хаст æрçыдысты йæ уацтæ æмæ йæ раныхæстæ алыхуызон æмбырдты æмæ тæрхондоны. Стыр æххуыс бакодта, Беслæны æвирхъяу

бәлләхы чи баҳауд, уыдоны бинонтән. Зыңдгонд күйд у, афтәмәй центрон әмәе бынәттон чиновниктә, сәе аххос се рагъәй сисыны охыл, бацархайдой 2004 азы сентябрь теракты џаутә ныгалиутә, ныzzыгъуиммәтә кәнныныл. Әмәе уыцы тыхст әмәе уырыд рәстәджыты зианджынты фарсмә әрбаләууыди Чеджемты Таймураз — арахстджын профессионал, рәстәдзинады сәрвәлтау ныфсхаст тохгәнәт, адәймаджы рисыл зәрдәйә чи риссы, ахәм ләг. Чиныджы разныхас ныффиистой, «Бесләнү мадәлтә» чи хүййин, уыцы Комитеты уәнгтә әмәе иттәг зәрдиагәй арфә кәнинц сәе хәрзгәнәгән.

Говард Рид. Артур — король драконов. Москва. Издательство «Менеджер», 2006.

Ацы чиныджы автор у бритайнаг антрополог әмәе журналист. Англисаг әвзагыл әй раугъята 2004 азы. Риды күист цымыдисаг уымәй у, әмәе автор архайы легендарон къарол Артуры каджыты бындур раиртасыныл. Уыдонән та сәе уидәгтә, иуәй-иу ахуыргәндты хъуыдымә гәсгә (уыднимә — Абайты Вассо дәр), хәццә кәнинц сәрмәтты әмәе сәдард байзәддәгты — иратты эпосмә. Чиныджы сәйраг хъууды у: Артуры рыцарты традицитә

райгуырдысты, наэ әрәйы II әнусы Британимә чи 'рбафтыд, уыцы сәрмәтты культурајә.

Чиниг цәмәй хәрзхъәд әмәе аивәй рацәуа, ууыл зәрдиагәй бакуыстой «Менеджер»-ы директор Гуытъиаты Ауызби, Басаты Вячеслав, тәлмаңгәндҗытә Коңты Константин, К. Александрова, М. Трушаева, редактортә Александр Королев, Наталья Самуэльян, Александр Панченко.

«Ныртәккә сабыргай хәлд цәуынц, Арсены номыл уынджы цы зәронд хәдзәрттә ис, уыдон. Сәе бынаты хъуамә уа парк. Әвзәр наэ уайд уым ирон литературае әмәе аивады

зынгәдәр кусджыты бүсттә сәвәрын, сәрмагонд аллай дзы сараз, уәд. Аллейыл сәвәрән уаид ном дәр: «Ирон фәндыйр».

Афтә фыстон 1985 азы журнал «Мах дуджы» 8-әм номыры. Уәд мә ныхәстә никәмә фехъуыстысты. Ныр, сәедз азы фәстә, нә царды дзәвгар ивддинәйтә әрциди, фәлә, «Ирон фәндыйр», зәгъгә, ахәм аллай саразыны фарста абон дәр у актуалон.

Раст зәгъын хъәуы, фәстаг рәстәжды ңыдаертә базмәлышты. Национ зонадон библиотекәйы галуаны цур Коцойты Арсенән әвәрд әрциди бүст (нә журнал уый тыххәй фыста).

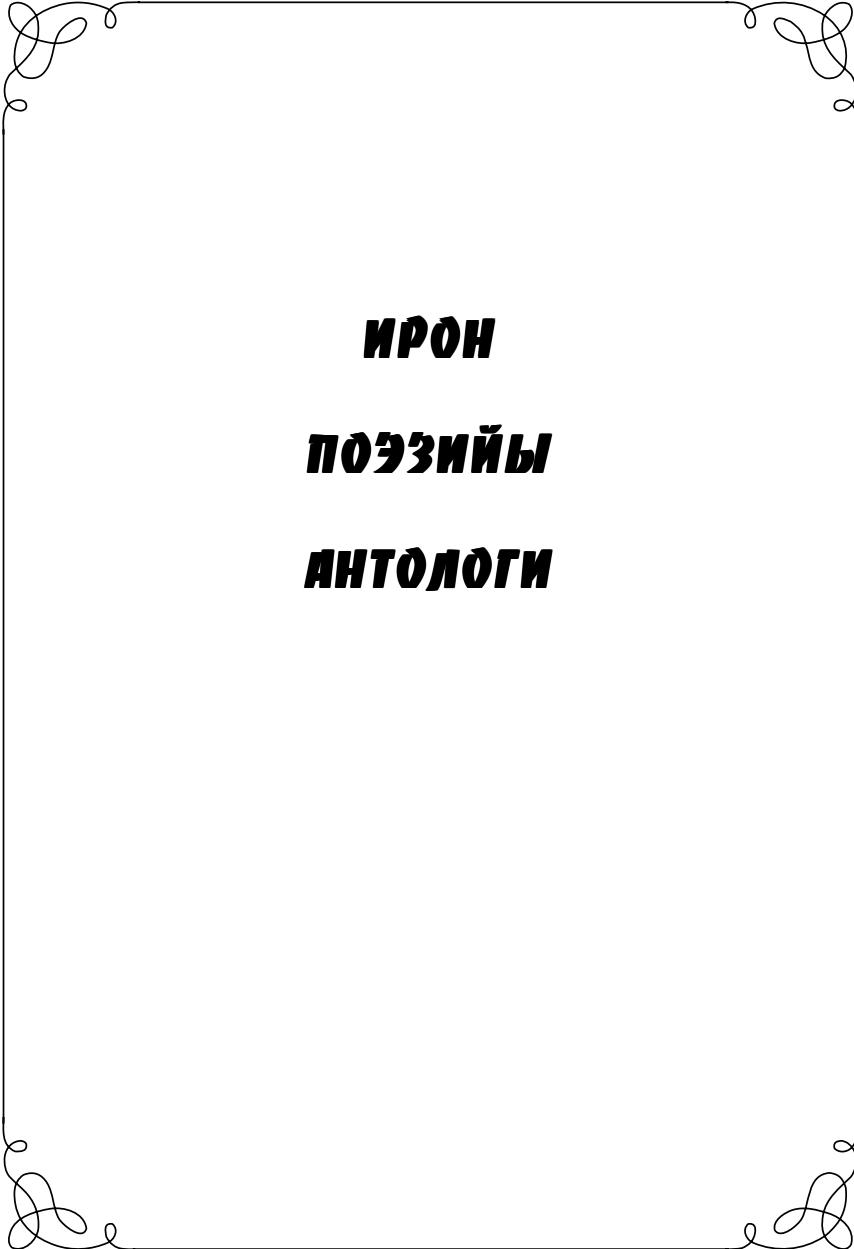
Хәрз әрәджы ма Арсены цыртдзәвәны фарсмә фәзындаң әндәр фарны ләдҗы бронзә фәлгонц — Гуырдзыбеты Блашкайы бюст. Разагъды поэт амә хъәбатыр хәстоны скульптурон сурәт сарәзта **Дзукъаты Никъала**. Цыртдзәвән сәвәрынән дәс азы дәргъы фәрәзтә әмбырд кодта сәрмагонд инициативон къорд «Ныфс», йә разамонәг **Колыты Витали**. Стыр арфәты аккаг сты ацы зәрдәргъәвд адәм.

Арфәйаг куист бакодта Ходы Никъала дәр. Уый та нә иннәе номдзыид поэт Къубалты Алыксандр амә әвәд-джауы кадәгәнәг Зыгъуытаты Куырм Бибайән сарәзта скульптурон композици. Цыртдзәвән әвәрд әрцыди, К. Марксы амә Пашковский уынгтә кәм байу сты, уым, Гергиты Валерийы номыл аивәдты училищәйы фарсмә.

Нә ныхас фәуынмә хъавәм, цәмәй йә райдытам, уымәй. Хорз уайд, аллей «Ирон фәндир» Национ зонадон библиотекәйы галуаны цур саразын: Арсен амә Блашкайы цыртдзәвәнты фарсмә дзәбәх сфидауиккөй Мамсыраты Темырболаты, Секъайы, Елбыздыхъойы, Созыры, Токаты Алиханы, Нигеры, Әрнигоны, иннәе номдзыид фысджыты бюсттә. Нә фәндон ацы хатт хицәуттәм куы фехъуысид, бәргә...

Xъ. А.

ИРОН

ПОЭЗИЙЫ

АНТОЛОГИ

СКИФИРОН

(1938—1991)

Скифирон (Тедеты Къостайы фырт Рюрик) райгүйрди Хуссар Ирыстоны Къуылыхты хъәуы. Касть фәци Хъорнисы астәүккаг скъола, Кәсәг-Балхъары паддзахадон университеты историон-филологон факультет әмә Мәскуыйы паддзахадон университеты аспирантурә. Күиста уырыссаг әвзаг әмә литературәйи ахуыргәнәгәй, Кәсәг-Балхъары әмә Цәгат Ирыстоны районты газетты, Гуырдзыистоны Фысджыты җәдисы Хуссар Ирыстоны хайады референтәй, Хуссар Ирыстоны әмә Гуры пединиститутты уырыссаг әмә фәсарәйнаг литературәйи ахуыргәнәгәй, чинигуадән «Ирыстон»-ы редакторәй, Хуссар-Ирыстоны зонадон-иртасәг институтты хистәр зонадон күсәгәй.

Скифирони әмдзәвгәтәи фыщаг әмбырдгонд «Уадынձ» рацыди 1965 азы Цхинвали. Әмдзәвгәтәй уәлдай ма фыста уаңаутә, радзырдтә, критикон уаңтә. У дыууәтомон стыр күист «Коста в жизни»-ы автор. Фыщаг том рацыди 1984 азы Цхинвали, дыккаг та — 1989 азы, уый дәр Цхинвали.

Йә поэтикон чингуыты сәйрагдәртә сты «Лирикә» (Цхинвал, 1973), «Лирикә-2» (Цхинвал, 1980).

Рюрикән ирон поэзийи ис ахадгә бынат, йә уаңмысты мидисәй дәр әмә форматей дәр сты хәдбыннадур, хигъәдон. Поэт иузәрдион уыд йә ныйтарәг адәмил, йә Ирыстоныл, царди сә цәрайә, тыхсти сә фидәныл, аив дзырды фәрәзтәй әфтуан кодта сә фарнма.

Скифирони уаңмысты хуыздәртә сты скъолаты хрестоматитәм бахәссыны аккаг — программәтә чи фәаразы, уыдонән ацы хъуыддаг ахъуыдыйаг у.

* * *

Дæ мæлæн бон...

Æрхæндæг мыл

дæ афæдзы бонтæ сау сыджытау, судзgæ сыджытау,
калы...

Æз æдзæмæй, сærкъулæй, уæнгхаудæй лæууын...

Дæ нывы раз,

мыдадзын цырагъяу, бацыдтæн тайыны кары...

Æмæ, мыдадзын цырагъяу, æхсидgæ цæссыгтæй кæуын.

Дæ мæлæты бон...

Барсæджы цалхау —

нае раттæг, наe авдæн, наe ингæн зæххыл
хур атылд...

Иу мигъы къæм дæр арвил наe уыны мæ хъыг...

Æз мæ мисхал зæрдæйæ

æнæкæрон дунейы æнæкæрон артыл

Калын, доны æртæхтау, мæ сабыр цæссыг...

02.07.1966 аз

Дзæуджыхæу

* * *

Кæд Чырыстийæн лидзæн ис,

Цы дзуарыл æй байтыгътой, уымæй.

Кæд зæхкусæгæн лидзæн ис

Йæ галтæй уа æви йæ хуымæй.

Кæд цæугæдонæн лидзæн ис

Тыгъд денджызæй — йæ сон, йæ рынæй.

Тулгæ дураен кæд лидзæн ис

Йæ уромæг комы рæбынæй.

Малусæгæн кæд лидзæн ис

Рагуалдзæджы митхъулон хурæй.

Арвæрттывдæн кæд лидзæн ис

Мигъвæтæнты гыбар-гыбураej.

Кәд фәндагонән лидзән ис
Фысымуатәй әви хәдзарәй.
Кәд уәлахизән лидзән ис
Иу тәспүд әви мин хъайтарәй.

Кусәг фосән кәд лидзән ис
Саргъай, әфсондзәй әви къәләтәй.
Адаимагән кәд лидзән ис
Цардамондәй әви мәләтәй, —

Уәд мәнән дәр фәлидзән ис
Ирон дзырдәй, ирон әгъдауәй.
Уәд мәнән дәр фәлидзән ис
Ирыстоны бәрзонд Хуыңауәй!

25.11.71 аз
поезд «Мәскүү—Дзәүджыхъәу»

* * *

Мә зонгәтә мәрдтәм цәуынц мә разәй,
Мә хәләрттә әrbaisäfynц әваст...
Кәмәдәр ма куы авәрдтаин нуазән,
Кәмәндәр ма куы не скодтаин маст...

Аз нал ыскәенүн исдугмә кәугә дәр,
Мә уәнгтә мын әрызгъалы фыдуац...
Хъуыңис ма мә цыдәр зәгъын кәмәндәр,
Кәйдәр къух хъуамә райстаин фыццаг...

Уәд та мә, о, мәрдты бәстә куы уырнид,
Цәмәй әвәрин фембәлынәй ныфс...
Дзәнәт цы у! Зындон дәр дзы куы уынин...
Фәлә кәм и?!. Ыстәгдартә зынынц...

Мәхәдәг дәр дымгәбоны цырагъ дән,
Мәнән дәр афтә ахуысдзән мә зынг...
Мәт мыл кәндзәенис, чи мә 'фхәрдта раздәр, —
Кәй нә уарзтон, уыдзәенис уымән зын...

Абгуалгъ у цард... Күй аивгъуыйәм иугәр,
Күй нал нын вәййи раздәхән мәрдтәй,
Үәд ныл кәнныңц әрдиаг әмә ниугә,
Сәхи хәрынц фәсмон әмә мәтәй...

Абгуалгъ у цард... Йә удағасәй адәм
Ләгән йә аууон ставд дурәй әхсынц...
Нә йын баудзынц иу боны цард адән,
Сә уәлныхты йә ингәнмә хәссынц...

Әмә та стәй әнусты дәргъы афтә
Зәххон ләгән йә цәссыгтә, йә күйд:
«Кәмәндәр хъуамә кодтаиккам арфә...
Кәйдәр ма не 'хсән барәвдауын хъуыд...»

6.02.1964 аз
Дзәүдҗыхъәу

* * *

Фәткъуы-бәләстә
Ракъуыбыр кодтой,
Уалдзыгон фәткъуы-бәләстә...
(Митхъулон үддзәф та
Дыргъдоны хъазы).

Әмпүлд сыйтәртә
Фаронәй нырмә
Къалиуты цъупштыл ризынц...
(Митхъулон үддзәф та
Дыргъдоны хъазы).

Әмпүлд сыйтәрты
Рухс хур нә тавы,
Нә сә сийын кодта тымыгъ...
(Митхъулон үддзәф та
Дыргъдоны хъазы).

Се 'мбәлтты уәлдай
Бәгънәг къалиутыл

Ныззезеләг ысты адон...

(*Митхъулон үддзәф та
Дыргъдоны хъазы*).

Цәрдуд сыйтәртыл
Сәхи нымайынц

Апы әнәнгәд мәрдтә...

(*Митхъулон үддзәф та
Дыргъдоны хъазы*).

20.11.1964 аз

Уахтъана

* * *

Әваст дә хъәләс ауайы мә хъустыл, —
Мә мидбынаты фестъәлфын... Әваст
Куыддәр фәвәййын... Сонт ныфсы фәкаст
Уысммә әрзилы дунетыл, әнустыл
Дәу агурәг... Фәлә... әмә та маст
Фәлладәй раивылы рустыл...

Ды нал дә, нал... Фәлә әз демә дзурын,
Цыма мәләт нә уыдис әмә най...
Мә хъуыдыта нә иртәсүнц дәүүәй...
Фынайә дәр әдзух вәййын дә цуры...
Цы уон әз буң **мысинәгтәй**, фынтай, —
Хуыцауәй уыңы амонд курын...

Дә удәгасәй не 'мбәрстон мә амонд, —
Цәмәен мә хъуыд цыкурайы фәрдиг?!.
Нырма кәнин әнәуромгә хъыг, —
Әнә дәу ма цы фарн агурон абор!
Мә зәрдәйә маст нал комы, цәссиг —
Мә уадултәй... дә байсәфты сәрапонд...

Дә удәгасәй әз дәүән нә тарстән,
Нә мә уырныдта, исты мын кәнай,
Әрмәст ма мәм дә хуызистәй кәсай...

Аңхъәлдтон әз: нә бафәразин мастән, —
Фәлә — цәрын... әвирихъау рис — мә хай...
Хәрзбон зәгъын нә фәразын дә уарзән...

Мә цәсты раз дә банигәйтой адәм, —
Фәлә дын нәй мә зәрдәйы ингән,
Гъе, цалынмә сәрәгас хоной мән...
Ыстәй... Адзалај ныфс әвәрын... Ахәм
Ныфсы фәрцы бынтон мәгуыр нә дән —
Мәхи дзы бабуц кәнын алкәм...

Фәлә — кәм дә? Мәләты дуәртта тонын,
Фәлә нә комынц... О Хуыцау!.. Кәм дә?..
Әмә цы хуызты?.. Алы бон кәугә,
Үәләуыл әз зәрдәаитәй зонын:
Мә фәсмәләт дә ссардзынән кәмдәр...
Зәххон цард уырдәм фәндаг хонын...

Куыд аңхъәлын, куы нә рауайа афтә, —
Мә райдайән, мә кәрон куы уа цард,
Фыдваңдәгтыл ма уәд цы хитон дард?!.
Уәд ма цы хъавын зәххәй әмә арвәй?
Ныйгарәгау хъәбулән дәр йә мард
Уәд ма бафауәд талынг ингән арфәй...

23.07.1965 az
Дзәуджыхүэу

ӘВИППАЙДЫ

Ныйгарәджы рухс цәст әрпъынд и,
Әвишпайды нал ис нә мад...
Судзаггаг мард ныл әрпъиди,
Судзаггаг мард...

Ныйгарәджы бәсты йә къуымты
Йә чызджытә зилынц кәугә...
Цудгә-кәлгә бон сә 'ркъуырдта,
Цудгә-кәлгә...

Ныйгарәгән алы цәссыгәй
Йә ләппүтә рухсаг зәгъынц...

Нал и фылдәр масть сә хъыгәй,
Нал и зәххыл...

Ныйгарәгән исәм къәрисәй
Йә армәйконд уазал кәрдзын...

Адәм кәрзынц әмә риссынц,
Адәм кәрзынц...

Ныйгарәджы арфә — зын азым
Уынәргы йә хъәбулты 'хәен...

Бон уа, аәхсәв уа дзыназәм,
Бон уа, аәхсәв...

Ныйгарәджы буц хаст хъәбултыл
Ныр нал баузәлдзән сә мад...

Сау мигъ аәрхауди йә хуртыл,
Сау мигъ аәруад...

19.06.1966 az

Цхинвал

* * *

Талынг аәхсәв...

Уазал, талынг аәхсәв...

Ағуышаег, уазал, талынг аәхсәв...

Стъалытә кәнынц гәв-гәв...

Иугай стъалытә кәнынц гәв-гәв...

Әнәнимәң иугай стъалытә кәнынц гәв-гәв...

Аәхсәвән циу?!

Мигъдзәрмтты батухдзәенис йәхи...

Аәхсәвән циу?!

Арвәрттывдәй барухс кәндзәенис йәхи...

Стъалытән циу?!

Зәххон цырәгътимә тыбар-тыбур кәнынц...

Стъалытән циу?!

Мәйдары аныгъуылыныл хъуыдытә кәнынц...

Аэз та цы кәенон?..

Зәгъ-ма мын, аэз та цы кәенон?..

Зәгъ-ма мын, даे хорзәхәй, аэз та цы кәенон?..

*Уадз, аәхсәв уа талынг...
Уадз, аәхсәв уа талынг әәмә уазал...
Уадз, аәхсәв уа талынг, уазал әәмә аәгуышпәг...*

Аэз та цы кәенон?..

Зәгъ-ма мын, аэз та цы кәенон?..

Зәгъ-ма мын, дае хорзәхәй, аэз та цы кәенон?..

Кәд әәмә мә зәрдәйы,

Кәд әәмә мә рухстаугә зәрдәйы,

Кәд әәмә мә рухстаугә, артуадзгә зәрдәйы

Уарзты бәсты,

Уарзт, амонды бәсты,

Уарзт, амонд әәмә фарны бәсты

Схицәуттә сты,

Схицәуттә сты әвишпайд,

Схицәуттә сты дае фәрцы әвишпайд

Әнтъыснаәг,

Уазал әәмә әнтъыснаәг,

Талынг, уазал әәмә әнтъыснаәг?..

Әндәр ницы...

Әндәр ницы — әәмә цы кәенон?..

Әндәр ницы — әәмә цы кәенон, куыд кәенон?..

3.11.1967 аз

Мәскүы

АҢАЕХОНГАЕ УАЗАЕГ

Дәлдәр абад, уәлдәр абад мын дзуринц,

Хъуынәрфыгәй, фыдахәй мәм кәсынц.

Цәстәнгасәй мә сәрыйсәфтмә сурынц,

Уынын ай хорз, кәй дән сә ңәсты — сыйнди...

Нæ мæ кæныңц æфсæрмы әмæ аргъуып,
Нæ мын кæныңц тæригъæд әмæ кад.
Мæ зæрдæ сриссы, балхъивы йæ агъуд,
Цымы сты фыд, цымы әз та дæн кард...

О стыр Хуыцау, куы нае мæм уыди хонæг,
Æнхъæлмæ мæм куы ничи кастис, уæд
Куыд радомон кæйдæр фынгыл физонаег,
Куыд ныууадзон кæйдæр уындкы мæ фæд?!

Мæ аххос наеу. Хуыцау æви дæлимон
Кæйдæр фынгыл æрбадын кодта мæн,
Цæмæй — æнусмæ... Афтæмæй дзы иу бон
Нæ бафæразин хин әмæ кæлæн...

Æниу æй зонын: апы фынгмæ, ардæм
Æнæхонгæйæ алчи дæр æрçыд.
Фысым дзы наеу, ам уазджытæ сты адæм,
Фынгæвæрæг дзы иунæг Хуыцау уыд...

Фæлæ сæ чи куыд раздæр æрçыд, афтæ
Иæхи нымайы барджындæр лæгыл.
Дæлдæр абад, уæлдæр абад — сæ арфæ,
Куы срасыг уой, уæд та кæндзысты хыл...

04.07.1967 аз

Мæскүү

* * *

Мæйдар æхсæв мæ скъæфы поезд.
Фæлæ — кæдæм? Хуыцау — йæ зонæг...
Мыйиаг кæд сæфтмæ — æнусты арфмæ?..
Æви тыхтонæг? Æви æвzonæг?..

Цæлхыты хост мæ уæнгты хъары.
Кæцæй — кæдæм? Зæгъ-ма, æвzonг лæг?..
Мыйиаг кæд раэстмæ — æнусты арфмæ?..
Хуыцау йæ зонæг... Хуыцау йæ зонæг...

09.07.1967 аз

* * *

Сонт лæшпуйы ратон-батон систой.

Знæтæй йæ нæмынц.

Къахæй-къухæй йæ цæвынц.

Уас, фæхист уой!..

Уый зæрдæхæларæй зарыд, зарыд.

Никæй дардта хъыг.

Афтæй йын бæргæ, бæргæ наæ хъуыд.

Фæлæ — туг ныууарыд...

Фистæгæй, дам, радугъ-бадугъ ма кæн.

Ма, дам, у æвзонг.

Сидынц ын ахъаззæгтæ йæ мадæн.

Здухынц ын йæ понг...

Охх, нæмынц æй, фæлæ йæ наæ уадзынц

Кæуын дæр, кæуын.

Æз, мæхи тых-уромгæ, лæууын:

Ма йын байсой, ма йын асæттой йæ уадындз...

20.07.1967 аз

Цхинвал

* * *

Уазæг, дард фæндæгтыл «басгуыхтæ»,

Уазæг, нал арыс фысым...

Знæтæй ралæбурынц баст куыйтæ,

Дуар кæм бахойыс, гъе уым...

Ды кæм фæзоныс, сæ къæсæртыл

Алкæм баст куыйтæ кæй ис, —

Æмæ баст куыйты сæрхъæн сæртыл

Дзæгъæлы кæй кæныс дис...

Æмæ хойыс дуæрттæ, рудзгуытæ,

Фæлæ уæгъды у дæ каст...

Уайтагъæд ахуыссынц сæ рухсытæ,

Куыйтæ ратæхынц æваст...

Уадз, ләбурой дын дә базгуытәм,
Фәлә ма 'ххәссой дзыхәй...
Стәй-иу ма мәсты кән баст куыйтәм
Сә сонт рәйды тыххәй...

Уыдон афтә нард нә уаиккой,
Афтә знает әмә хъәхъхъаг, —
Искәй мидәмә куы уадзиккой,
Хъарм дзырд сын куы уайд фаг...

Фәлә стонгәй әмә уазаләй
Уынгты ссариккой мәләт...
Ничи баризид сә адзаләй,
Ничи сыл бакәнид мәт...

Уазәг, ма мәсты кән баст куыйтәм,
Уазәг, ма сәм кән мәсты...
Уадз, фысым агургә «басгуыхтә»,
Фәлә ма бафәлмәң ды...

Хицон дә әви әңдәгәлон, —
Уазәг, чи фәнды дәр у,
Фәлә тар әхсәв әңдәг ләгән
Бавәринаң у дә уд...

Фәлә алы ран әхсәнгәрзтәй
Тынгдәр — баст куыйты гүым-гүым...
Әмә бazzайыс әхсәвәддә,
Әмә нал арыс фысым...

17.08.1967 аз
Цхинвал

* * *

Куы схуыссай,
куы нал судза рухс дә уаты —
дә цәсгом-иу хъәпцуләй бамбәрз...
әндәра фендзәнис исчи,
дә дзыккутыл әмә дә ныхыл,

дә уәлттыфәлттыл,
дә уадултыл аәмә дә хъуыртыл,
дә былтыл
кәй ризынц, кәй рәзынц
әртдзых дидинджытау
мә пъатә!..

26.11.1967 az

Мәскүы

* * *

Хәрзбон, хәрзбон, хәрзәбонтә!.. Аниу нәм
Хәрзәбойнаг цы уыд аәмә цы ис?!.
Фәлә уәеддәр мәйдары куыйтау ниуәм, —
Гъе афтә 'мә кәнәм нахиуыл дис...

Фәсмон кәнәм, кәй фембәлдыстәм, ууыл;
Кәй хицән кәнәм, ууыл дәр — фәсмон...
Нә иуән дәр йә уд нә хәңды удыл, —
Тых ныл ысты нәрын аәмә нә сон...

19.05.1969 az

Мәскүы

* * *

Кәмән у амәлын әңцион?
Кәмән у амәләт әңцион?

Цәмә бәлләм,
пәуыл вәййы нә зард,
Цәмән тәрсәм
пәстү гагуыйау мах,
Цәмәй бады
пагъары хъул дәр сах, —
Гъе уыцы стыр,
наERTON хәрзиуәг цард
Зын кәм вәййы,
әнәбайрайгә зын:

Куы — фарнамонд,
куы — сон аэмæ фыдрын, —
Уым уагær афтæ,
уагær афтæ мæт
Кæй номæй бафты
адæргæй лæгыл,
Кæй баулæфтæй
сдзынга вæйыйы шыл,
Куыд зын хъуамæ уа уый,
ома мæлæт?!

19.05.1969 az

Мæскуы

* * *

Ратт мын,
Уырызмæг,
дæ хойы —
Уастырджийы чызг аэмæ Донбеттырты хæрафырт
Сатанайы!..

Ратт мын æй,
цалынмæ Ныхасы рæэты
хæрағыл зыгъуыммæ бадгæ на парвыста дæу, —
цалынмæ —
чындз дæр, дам, æрцæуы цæрынмæ —
не сенамонд кодта Алæгон Елдайы...
Ратт мын æй!..
Ахæм дзы никуы-ма федтон сылыстæгæй
зондджын, æгъдауджын аэмæ рæсугъд...
Ратт мын,
Уырызмæг,
дæ буц хойы, —
ратт мын æй,
ратт! —
де сиахс бауон, ныййара мын фараст лæшпуйы!..
Афтæ йæ уарзын,
афтæ йыл æрратæ кæнин...

Уадз, аэмæ 'рхæсса чындаңдан дзаума —
аєртывæр уа, авдвæр матриархат...
Ратт мын дæ хойы,
                  Уырызмає!
Дæуæй къаддæр каисыл
                  разы нае дæн,
Сатанайæ къаддæр та — усыл...
Нарты заманæй йæ атомон дугмæ фæхæссон...
Уæдæ мын ма зæгъ цæхгæр «нае»,
Уырызмає,
                  æмæ мын æй ратт —
Донбеттырты хæрæфырт аэмæ Уастырджийы чызджы —
дæ хойы!..

21.01.1976 az
Цхинвал

* * *

Фæци мæ уалдзæг... Афтæ мæм кæссы,
Цыма фыццаг хатт ракастæн мæ цæстæй...
Фæлæ мæ сæрмæ сай æврагъ лæссы,
Дымы тызмає, уæззау дымгæ фæлмæстæй...

Фæци мæ уалдзæг... Айсæфти æваст...
Кæссынц мæм тары къудзитæ лæгмартау...
Хæссынц мын бонтæ катай æмæ маст,
Мæ уд мын къахынц знаёт хъуыдытæ сартау...

Фæци мæ уалдзæг... Афтæ 'нхъæлын æз,
Цыма æууæндын байдыдтон мæ хъустыл...
Фæлæ дымсы мæ адзалы пæлæз,
Мæ цæссыгтæ гæр-гæр кæннынц мæ рустыл...

Фæци мæ уалдзæг... Хæхтыл мит куы нæй,
Куы нæй быдыры гутонвæд, уæддæр мæ
Æнцьылдтытæ нае цух кæннынц хуымæй,
Уæддæр æвзиidyнц урс хилтæ мæ сæрмæ...

Фәци мә уалдзәг... Афтәй йә зәгъин,
Цыма фыцдаг хатт аэз мә зонд әрцахстан...
Фәлә мын бәстәе нал фесты зәрин,
Кәддәры дуне мын ныр та у ахстан...

Фәци мә уалдзәг... Ме скәнәг — айуан...
Тыхсин, фәлә мә удыл наёй фәхәңдәг...
Нә мә уромынц Библи 'мә Хъуыран,
Мә уаргъән не сты ме 'ккоймә ысхәңдәг...

Фәци мә уалдзәг... Уалдзәджы фәстә
Нымайын дугтә зымәдҗы әрцыдмә...
Фәлә нырма сәрддон хуры хъәстә
Нә фәдән аэз рәууддзәфы цыхцырмә...

Фәци мә уалдзәг... Сау әврагъ ләсү...
Фәци мә уалдзәг... Знат хъуыдтыг — сартау...
Фәци мә уалдзәг... Афтәй мәм кәсү,
Цыма уыдис әви нае уыдис — Нартау...

15.10.1978 аз

Мәскүы

СРАСТГӘЕНИНАГ

Редакцийы ахкосәй фарон нә журналы дыуудаңсәм номыры аирвәэти рәдид: 152–153 фәрстыл Малиты Ва-соны әмдәзәвгә «Тәрхон»-жынысынанда әрцид әрмәст йә иу хай. Ам әй уадзәм әнәхъәнәй, авторәй әмә жүр-налкәсджытәй та хатыр курәм.

МАЛИТЫ Васо

ТАРХОН

Легенда

Ардахстой йәе. Арабакәеның әй хуыртыл.
Аххормаг фәзы адәмы әхсән
Поэзи бадт мәгуыргуры бызғұрыты —
Омаримә сындағтай нозтой сән.

Кәсіс сәм Ахст архәндәг әмә тарәй,
Цыма аепшәты растидаң трибунал
Ныртәккә уымән сисын кәндән барәй
Хъысмәты 'взәрст әнамондәры хал.

Цәуы фәндаг дыууә дихәй фыдахмә:
Уыны сә Иу, Дыккаг куырм у бынтон.
Кәңгійл ңыд, ңәмән әмә ңы бон?
Артә фарсты — артә цәссыджы захмә
Арәспәрста Омар. Аххормаг фәз
Нынкъуысыди уынәргъә, стай ныссабыр,
Цыма йыл стонгәй никуы кағыд дзабыр,
Цыма йыл никуы счындауыд ныхас.
Зәгъы Поэзи Ахст ләгән: — Да ахкос
Дәуән дә ңарды аргъәй сси фылдәр.
Фәллыгъта дард Мәгуыр Сыхәй кәддәр,
Да сагъд тала Аххормаг Фәзы бахус.

Арымыс-ма, куыд-иу зарыдтә ам,
Арымыс-ма, куыд дын куывтон мә сәрәй,
Ләвәрдтон дын бәлләцәтты арты хъарм,
Цы ис хәрзаддәр күрағтаг къәбәрәй?

Ды зарыдтæ, цæмæй пъæззыйы гакк
Фæллад зæрдæтыл ма 'рæнцайа уаргъяу.

Сыгъд сау цæстыты тох кæныны фаг
Сæуæхсиды хæрз чысыл къæртт пырагъяу.

Æмæ уæззау хъадаманты хъæдгом
Нæ саста уд, нæ фæтых буарыл...
Фæлæ ды мулкыл баивтай дæ ном,
Ды бахызтæ бæрzonд галуаны дуарыл.

Дæ зонгуытыл Эмиры цур лæууыс,
Мыдамæст хъуыр, козбау æвзагæй зарыс.
Сæрибaryл æвзæр куыдзау рæйыс,
Дæхи хъæздыг фынджы уæлдæйттæй дарыс.
Дæ тард Музæ дыууæ зæшпадзы 'хсæн
Фырæхуымæй бæлоны удау амард.
Æрцæуы дæм сæнтурс дзуары хуызæн
Кæйдæр аууон æмбисæхсæв æд хъама.

Дæ конд зарæджы хин æмæ кæлæн
Сывæллонау дзыллæты æууæнк сайы.

ХОР:

Эмирæн нæй мæлæн,
Æмæ нæ зæрдæ райы,
Нæй галуанæн кæлæн, —
Эмиры армыл 'нцайы.
Хуыцаумæ æмсæр
Кæны йæ тых Эмиры,
Йæ æнгүүлдэты кæстæр
Къуымбилау знаджы пиры.

Зæхх æмæ Аrvы хъуыд
Эмиры цард бæлиццау,
Зæгъгæ, йæ фарн нæ уыд
Æппæт дунеты хицау, —
Нæ уайд бæстыл дон,
Нæ уайд хурыскаст дæр.
Йæ зондæн нæй кæрон,
Рæстдинадæй у растдæр.

Кæугæ æруагъта Ахст поэт йæ сæр,
«Ныххатыр кæн, сыгъдæг Поэзи, — дзуры, —
Мæгуыр Сыхы хæлд мусонджы къæсæр
Мæнмаæ æдзух мæ фыдфынты лæбуры,

Кәй фәлүгътән мә фыдфынты удәй дард,
 Кәй бazzади фәндаггәрон дәегъәләй...
 Уым нал судзы фәллад бәлпәтты арт,
 Йә дуар әхгәд — әрхәндәджы дәегъәләй.

Әркодтой михыл иу поэты сәр, —
 Ыстыдтой йын әфсән әнгуылдәтәй йе 'взаг.
 Эмиры 'фсәйтә агуыртой мән дәр.
 Ныфс ахуыссыд. Фәстаг зарагән не сфаг.

Уыд судзгә змисыл тугәйдзаг фәдтә, —
 Кәдәм хаста йә къахт цәститә ме 'мбал?..
 Уыд ауындән мә номыл дәр цәттә,
 Дард нал уыди бәндәнимә наә фембәлд.

Цәмән мәм каст егъау галуаны цар
 Хуыздәр, бәрзондәр ауындән къәләтәй?
 Ныббар мын, о мә сыгъдәг зәд, ныббар,
 Кәй фервәэтән хәстон ләдҗы мәләтәй.

Әмә мын ратт цыты уәзән әргъом
 Әртывәрәй мә адзалы къәсәрыл...»
 Сыгъдәг Поэзи рахаста тәрхон:
 — Ныккәнәд Ахст йә рагон худ йә сәрыл.

Әмә поэт йә мусонджы әрцард,
 Кәддәры уарз — әрвон зарагмә хъуыста,
 Тыгъд бидыры бәлпәттә скодтой арт.
 Сәнтурс Сәнтты чызг — Музә мәрдтәй систад.

Әмбисәхсәв йә тас поэтән сног:
 Кәңәйдәр хъуыст әбуалгъ тымыгъы азәлд,
 Әрбакаст дуарәй худгә Стәгдар-Стонг,
 Гәвгәвгәнгә, йә цуры сбадти Уазал.

Әмә йын зарыд уалдәг әмә цард,
 Сырх дидинджытә, урсхъуыр доныхъазтыл...
 Поэтән ссардтой райсомәй йә мард
 Бәрзонд Галуанәй Халагъуды астәу.

— Әнәүүәнк уыд әвзәр куызды хуызән! —
 Дзыртой мәгүыртә әмә хъалтә.
 Эмир сызгъәрин кәхцәй нозта сән,
 Әфсонды бын цыдысты адәм галтау.

Цъары фәрстыл:

1. Бәхыс сәр. Хъәд.
2. Дзәбидыр. Бронзә.
3. Дүртәй аивгонд сыйгъәрин цәргәс.
4. Саг. Бронзә.

* * *

Өөхнический редактор	Виктория БОРАЕВА
Корректор	Зайра КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Марина КИРГУЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

* * *

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

*Журналы цы әрмәг рацәуа, уымәй аңдәр мыхырон оргән күы пайда кәна,
уәд хъуамә амынд уа, «Max дуг»-әй ист кәй у, уый.*

*Журналмә цы къухфыстытә цәуу, уыдан редакци рецензи наә кәнү,
стәй сә автортән фәстәмә наә дәтты.*

*Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания*

Подписано к печати 29.01.07. Формат издания 60x84 1/16. Бум. оффсет. № 1. Гарнитура шрифта Myzl. Печать оффсетная. Усл. п. л. 10,7. Учетно-изд. л. 9,05.
Тираж 1500 экз. Заказ № 1508.

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

*Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.*

Индекс 73247

